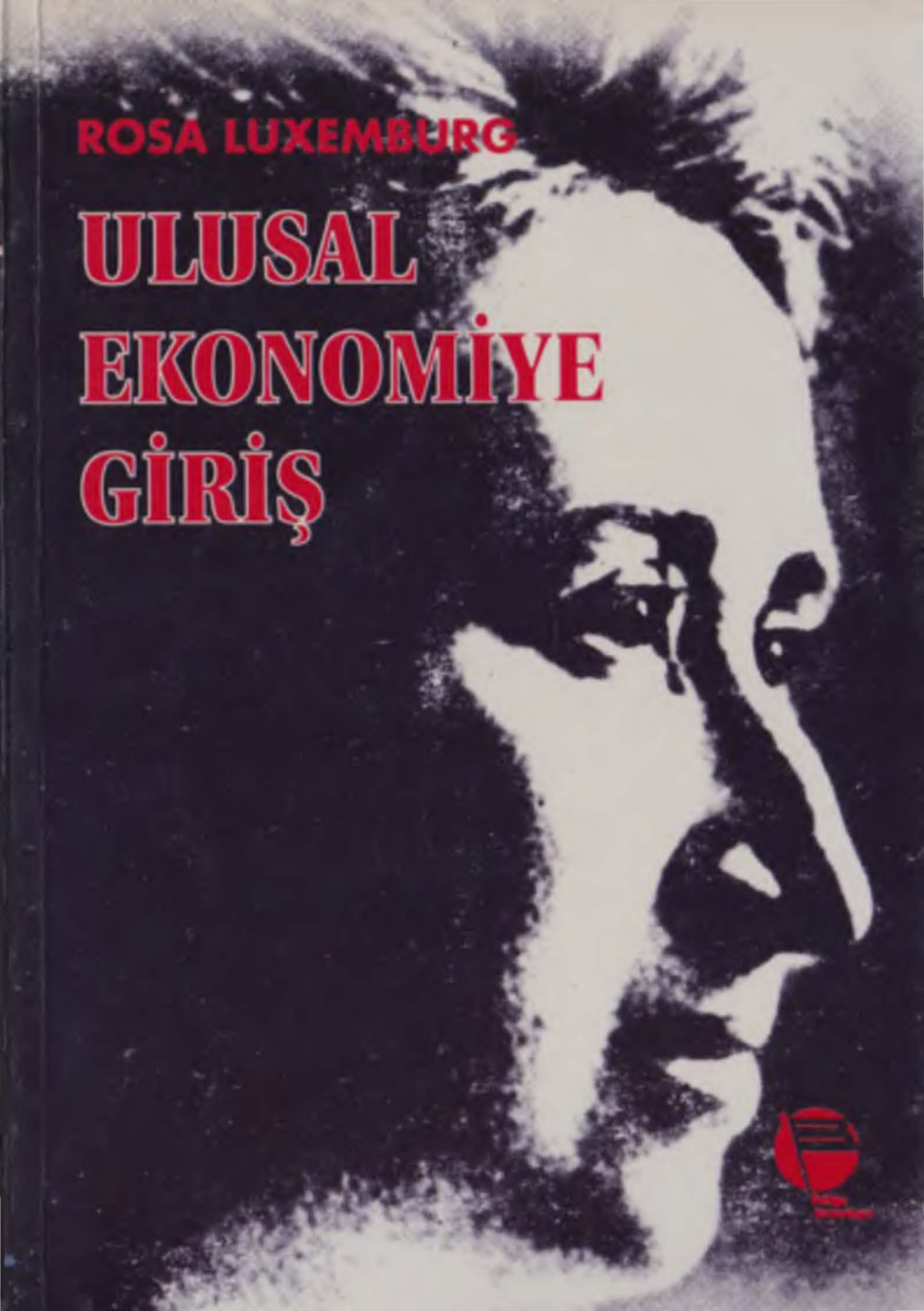
ROSA LUXEMBURG

ULUSAL EKONOMİYE GİRİŞ

ULUSAL EKONOMİYE GİRİŞ

Ulusal Ekonomiye Giriş, Rosa Luxemburg'un Parti Okulunda verdiği iktisat derslerinin bir bölümünü oluşturuyor. Bir bölümü ancak. Çünkü 1919 yılında Rosa Luxemburg'un öldürülmesinden sonra evini basan asker sürüleri bu ders notlarının önemli bir bölümünü tarümar ettiler. Dolayısıyla, daha sonra Parti Okulundaki öğrencilerinden Paul Levi bulunabilen bölümleri kitap halinde yayınlamak üzere biraraya getirdiğinde, *Toplumsal Emek, İktisat Tarihi*'nin üçüncü parçası, *Kâr* bölümü ve *Kriz* bölümü eksik kaldı. Bu eksikliklere karşın elinizdeki bölümler Rosa'nın iktisada bakışındaki zenginliği yeterince sergiliyor. Giriş'in "*İktisat Nedir*?" başlıklı bölümünü ise zaten daha önce yayınlamış bulunuyoruz. Belge, Rosa'nın diğer kitaplarını da yayınlamaya devam edecek.

Rosa Luxemburg'un daha önce yayınlamış bulunduğumuz diğer yapıtları: "*Spartakistler Ne İstiyor? / Siyasi Yazılar*", Türkçesi: N. Sarıali, 1979. "*İktisat Nedir?*", Türkçesi: Ahmet Çakmak, İzak Atiyas, 1987. "*Sosyal Reform mu, Devrim mi?*" Türkçesi: Nihal Yılmaz.

Belge Yayınları: 222
Birinci Baskı: Mayıs 1995

Einführung in die Nationalökonomie / Rowohlt Reinbek bei Hamburg, 1972 / Ulusal Ekonomiye Giriş / Dizgi: Engin Günay / Kapak Düzeni: Zehra Şenoğuz / Kapak Baskı: Orhan Ofset / Baskı: Ceylan Ofset / Cilt: Güven Mücellit / BELGE YAYINLARI: Divanyolu Cad. Işık Sok. Ali Faik Han Kat: 3 Sultanahmet - İstanbul Tel: (212) 516 81 98 Fax: (212) 638 34 58

Rosa Luxemburg

ULUSAL EKONOMİYE GİRİŞ

Türkçesi: A. Cavidan

İçindekiler

Yayıncının Önsözü 5
İktisat Tarihi I 11
İktisat Tarihi II 63
Meta Üretimi 107
Ücret Yasası 139
Kapitalist Ekonominin Eğilimleri 173
Yayıncının Notları 182

YAYINCININ ÖNSÖZÜ

I

Kapitalist üretim biçiminin hareket yasaları üreticilerin dışında gerçekleşmektedir: Toplumsal üretim sürecinin bilinçli şekillendirilmesi yerine, metanın ve sermayenin bağımsızlaştırılmış hareketleri, değer yasası geçer. İnsanların toplumsal bilinçleri, güncel uygulamada karşılarına çıkan görüntü biçimlerinden oluşur: Rekabetin zorunlu yasalarına göre hareket eder ve -ilk etaptabunların görünüşlerine yenilirler.

Kapitalizmin tarihsel gelişimi, kapitalist üretim biçiminin belirlenmelerinden dolayı, kol emeğini kafa emeğinden ayırma gibi bir bölünmeye neden olur, bu da, "maddi üretim sürecinin tinsel potansiyellerinin" işçilerin karşısına "yabancı bir mülkiyet ve onlara egemen bir güç" olarak çıkmasına yol açar. Manevi üretimin maddi üretimden bu ayırımı, sosyalist harekete de yansımaktadır: sermaye, maddi üretim sürecinde, sermaye ilişkisini ortadan kaldırabilecek olan proletaryayı, bir sınıf olarak oluşturur. Tinsel (geistig) üretim alanında kendi kuramsal yadsımasını oluşturur: Burjuva felsefesi ve biliminin çelişkili gelişimi, klasikçilerin çalışması ile kapitalist toplumun kuramsal çözümlemesine dönüşebilmiş ve bilimsel sosyalizmi ortaya çıkarmıştır. Devrimci sınıfın varlığı, devrimci kuramın genişletilmesini olası kılmıştır. O zamandan beri işçi hareketi ve bilimsel sosyalizm ilişkisi, kapitalizmi yıkmayı kendine görev edinen tüm örgütlenmelerdeki tartışmaların merkezi konusunu oluşturmuştur.

Devrimci hareket içinde yürütülen ve bir tarafın diğer tarafı, teori ve praksis ilişkisini yanlış yorumladığı suçlamasının yapılmadığı bir tartışma hemen hemen yok gibidir. Teori ve praksis "ilişkisi" hakkında yeterli alıntılar bulunmaktadır, bunlar karşı tarafın kafasına fırlatılmak üzere raflardan indirilmektedir. Genelde bu tartışmalar proletaryanın gücünde düğümlenmektedir: Kapitalist üretim sürecinin çelişkileri üzerine proletaryanın kendi deneyimlerinden ancak sendikal bir bilinç geliştirebileceğine ilişkin leninist önerme, gereksinime göre ele alınmakta ya da bir kenara atılmaktadır. Sosyalist aydınların önemi ve bunların işçi sınıfı

mücadelesi için eylemlilikleri öne çıkarılmak istenildiğinde, proletaryaya sosyalist bilincin dışarıdan taşındığı savına sarılınmaktadır. Bir "seminer marksisti" ile karşı karşıya bulunulduğuna inanıldığında ise, ona "devrimci praksis"in Marx'la yoğun olarak uğraşması gerekmediği, praksisin önceliği hak ettiği savunulup ,karşı tarafa suçlama getirilmektedir.

Başlangıçta da belirtildiği üzere, kapitalist toplumda yaşayan insanların eylemliliği, kaynağında bulunan toplumsal süreç konusunda bilinçsizliğe dayanmaktadır. Ancak, devrimci praksis, kapitalizmi ortadan kaldırmayı amaçlayan bir praksis olarak, onun hareket yasalarını çıkış noktası olarak almalı ve yalnızca yakın deneyimlere tepkiden ibaret olmamalıdır. Yani devrimci eylemlilikte bulunulmak isteniyorsa, yaşanılan çelişkilerin kaynağının ne olduğu düşüncesi eylemden önce gelmelidir: Devrimci bir teori, devrimci bir praksis için temeldir. Mevcut olanın çözümlenmesi mücadelenin stratejisini belirler. Burada Lenin'in şu sözlerinin meşruluğu yatmaktadır: "Devrimci bir teori olmaksızın, devrimci bir praksis olamaz".

II

Devrimci sınıf eylemliliğinin, toplumsal hareketlerin bilimsel çözümlenmesinden elde edilen stratejik anlayışa yönelmesi, sosyalist örgütlenmeler için iki açıdan pratik bir sorun olmaktadır: Bir yandan işletmelerde ve öteki toplumsal alanlarda yapılan ajitasyon, hitap edilenin yakın deneyimlerinin kapitalist sistemle bağlantısının kurulmasına dayanırken, öte yandan örgütlenmiş işçilerin örgüt içinde eğitilmesi gerekmektedir; bunlara kendi sınıfının bilinçli öncü savaşçıları olarak, güncel mücadelede sınıf kardeşlerine mücadelenin doğru yolunu açıklamak görevi düşmektedir. Örgütlü işçilerin eğitilmesi komünist partilerde her zaman özel sorunlar yaratmıştır: Marx ve Engels'in önemli yapıtları, hemen hemen tüm eğitim olanakları kapitalizm tarafından elinden alınan işçiler için, neredeyse anlaşılmazdır. Yine de işçilerin yönelmesi gereken bu eserlerin içeriği, kendi sınıflarının pratik hedefleri üzerine aydınlanacakları yerlerdir. Böylece oldukça erken bir biçimde, bilimsel sosyalizmin ana bağlantılarını

işçilere anlaşılır şekilde sunmak, acil bir ihtiyaç olarak hissedilmiştir. Rosa Luxemburg'un parti okulunda verdiği ve 1925 yılında Paul Levi tarafından yayınlanan dersleri de bu amaca hizmet etmekteydi. Bugün de hala eğitimde kullanılabilecek bu yazıların ve bunun yararlılığının değerlendirilmesinde bu durum göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak, marksist düşünce biçimini popülistleştirme çabasının bunları ne dereceye kadar netleştirdiği ya da revize ettiği sorusunu da kendimize sormak zorundayız.

III

Rosa Luxemburg, kavramsal türetmenin yerine, tarihsel sunuşu koyarak ilk adımı atmıştır. Birinci Bölüm(*) burjuva ekonomisinin anlatım tarzının eleştirel incelemesinden sonra, kapitalist toplum biçimlerinden önce varolmuş ya da bununla birlikte varolan mevcut biçimleri ayrıntılı bir çözümlemeye tabi tutmaktadır. Büyük olasılıkla bu yöntemin anlamı, kapitalist meta üretiminin yanlış "doğa yasası"nı aydınlatmakta yatmaktadır. Ancak bu yöntemle birlikte bir dezavantaj da sözkonusudur: Önceki toplum biçimlerini çözümleme kategorileri geliştirilmemiştir, bunlar açıklanmadan uygulamaya geçmektedir. Rosa Luxemburg ilkel toplum biçimlerindeki toplumsal üretimin şekillendirilmesini ne kadar anlaşılır biçimde sunmuşsa da, bunun kapitalist toplumla önemli ayrımlarının netleştirilmesi, sermayenin mantıksal ön biçimlerini kendi tarihsel biçimleri ile ortaya çıkaran bir geriye bakışta saklı kalmaktadır. Bu bölümün eğitimde ve çalışma çevrelerindeki kullanımı en azından ön hazırlığı üstlenen kişiler için "ekonomik toplumsal formasyon dönemleri"(**)ni işleyen *"Grundrisse"*deki metin parçasının temelden ele alınmasını gerektirmektedir. İşçi eğitiminde, iktisat tarihinin bölümlerinin ayrıntılı olarak ele alınmasının yararı kuşkuludur. Her durumda ilk iki bölümde anlaşılır kılma açısından -"Kapital"i önüne koymuş bir eğitim programı da dahil olmak üzere- yeterli sayıda örnek bulunmaktadır.

---

* Bu basıma alınmayan bölüm için bak: **İktisat Nedir**, Belge Yayınları, 1987.

** Marx, **"Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Anahatları"**, Almanca basımında sf. 375-415.

IV

Daha problematik bölümü ise "Meta Üretimi" değerlendirilmesi oluşturmakta. Rosa Luxemburg burada da tarihi izleme yöntemini uygulamakta: Meta değiş tokuş karakterini işbölümünden türetmekte. Bunun gelişimini önkoşarken, "emeğin planlı organize edildiği" bir toplum ilişkisinden hareket etmekte, sonunda planlı organizasyonu yok edip, yerine emek ürünlerinin meta biçiminde değiş tokuşunun olacağı bir toplumsal değişim tasarlamakta. Sonuçta şu tümceleri yazarken, bunun konuya tam da oturmadığının bilincinde olduğunu gösterip birkaç düzeltme yapmaktadır:

> "Komünal topluluğun ortak mülkiyet ve ortak çalışma planının aniçöküşünden sonra ilişkilerin nasıl biçimleneceği doğrultusundaki düşüncelerimiz size salt kuramsal, kılı kırk yaran ve siste değnekle yürümek gibi gelmiştir. Gerçekte ise bu yalnızca ana hatları ile tarihsel gerçeğe tam uyan meta ekonomisinin kısaltılmış ve basitleştirilmiş tarihsel oluşumundan başka bir şey değildi."

Ancak bu düzeltmeler, sunuşun başlangıcındaki, meta üretiminin tutarsız çözümlemesinden -tarihsel olarak da- kaynaklanan zayıf yanlarını ortadan kaldıramaz: Rosa Luxemburg meta üreten toplum çözümlemesine rasyonel biçimde organize edilmiş bir toplum tasarımı ile başlıyor:

> "Kapitalist Babil kulesinin yapımını anlamak için, bir an için emeğin planlı biçimde organize edilmiş olduğu bir toplum tasarlayalım"

Bununla marksist yöntemin önemli bir noktasını çiğnemiş oluyor: Komünistlerin mücadelelerinin temelinde bir ideal ve bunun gerçekleşme istemi değil, kapitalizmin çelişkili sınırlarının ötesini gösteren gerçekliği yatmaktadır:

> "Bizim için komünizm oluşturulması gereken bir durum, gerçeğin uyması gereken bir ideal değildir. Biz komünizmi mevcut durumu ortadan kaldıran gerçek hareket olarak adlandırıyoruz. Bu hareketin şartları, şimdi mevcut olan koşullardan ortaya çıkmaktadır."(*)

Marx'ın kendisi de, arasıra anlaşılır kılma açısından soyutlamanın yüksek derecesini meta üreten topluma bir alternatif olarak ima etmiş olmasına rağmen,(**) bu çözümlemesinin gi-

---

* Marx, "Alman İdeolojisi", Almanca basımında sf. 35.

** Örneğin "Kapital I", Almanca basımında sf. 92.

dişatını belirlememiştir. Metayı çıkış noktası olarak almaksızın, politik ekonomiye marksist eleştiriyi kopya etmek isteyen her çaba gibi, Rosa Luxemburg da da birçok ayrıntısız sonuca yol açmıştır (*). Ancak "Meta Üretimi" bölümünün eleştirel incelenişinde, meta kapitalist ekonominin "elemanter bir biçimi" olarak ele alındığında yararlı olduğu görülecektir.

V

Sınıf mücadelesinde ücret kategorisi merkezi bir anlam kazanmaktadır: işçi, emek ücreti biçimi altında, kendi iş gücünün sermaye ile değiş tokuşunu görmektedir. Sınıfının sermaye ile ilişkisi üzerine olan tasarımı genelde kendi emek ücretinin biçimi ve büyüklüğünün değişimine dayanmaktadır.

Rosa Luxemburg bunun için emek ücretini bu kadar ayrıntılı işlemiştir. Ancak burada ücret yasası bölümünün okunması aydınlatmadan önce karışıklık yaratmaması için birkaç kritik not düşmek gerekmektedir.

R.L.'un "ücret yasası" bölümünde marksist kuramın birbirinden ayrılması gereken dört bölümü ortaya çıkıyor:

- Artı değer kavramına giriş yapılıyor,
- Değer'in ya da işgücünün iş ücretine dönüşme sorunu inceleniyor,
- İşçiler arasındaki rekabet, aynı zamanda sermayelerin rekabeti olarak işleniyor,
- Sonra da "ilkel birikim"(**) olarak adlandırılan konu tartışılıyor.

Paul Levi, 1925 basımındaki önsözünde, marksist sistemin birçok bölümünün göz önünde bulundurulmadığına dikkat çekmişti, bu durum ise büyük bir olasılıkla metnin tamamının olmadığından kaynaklanmaktaydı. "Ücret Yasası" bölümünde ise bunun tersi görülmektedir: R.L. burada işlenilen kategorilerin birbirleri ile bağımlılıklarını ortaya koymadan, fazla ayrıntıya girmiştir(**).

* Aynı eksikliğin bir başka örneğini de E. Mandel'in "Marksist Ekonomi Kuramı" sunmaktadır.

** Bu, H. Grossman'ı (Kapitalist Sistemin birikim ve çöküş yasası, s. 580) bu biçimi ile katılmadığımız sert bir eleştiriye yöneltmiştir.

Bunun için politik ekonomiye marksist eleştirideki "iş ücreti" kategorisinin daha iyi anlaşılması açısından -ücret yasası bölümünün okunmasından önce- "Kapital 1"in altıncı bölümü ve iş ücreti üzerine olan metin (el yazması) okunmalıdır(*).

R.L.'un eseri bugün bile ekonomi politik sorununa genel, anlaşılır bir giriş olarak hizmet etmektedir. Ancak ortaya attığı sorunlar yalnızca "Kapital"de sistematik olarak işlenilebilir. Bu giriş eseri okuyucuyu marksist kuramla -ki bu kurama doğrudan ulaşmak hemen hemen olanaksızdır- ilgilenmeye yönlendirirse, amacına ulaşmış olur.

Karl Held

* "Giriş" adlı eserin parça parça karakterinden kaynaklanan eksikler Paul Levi'nin eksik redakte çalışmasından dolayı artmıştır. Politika, Ekonomi ve İşçi Hareketi için Internasyonal Basın-Korrospondens'in (haftalık yayın, sayı 30, 25 Temmuz 1925, s. 862) Levi'ye eleştirisi genelde onaylanmıştır.

İktisat Tarihi-I [1]

I

En eski ve ilkel ekonomi biçimlerine ilişkin bilgilerimiz oldukça yakın tarihlidir. Marx ve Engels 1847'de bilimsel sosyalizmin ilk klasik belgesi olan *Komünist Manifesto*'da şunları yazıyordu: "Toplumların bugüne dek süregelen tarihi, sınıf mücadeleleri tarihidir." Bilimsel sosyalizmin yaratıcıları tam da bu anlayışı açıkladıkları dönemde, her taraftan yeni buluşlar ortalığı kaplamıştı. Hemen hemen her yıl insan toplumunun eski ekonomik durumlarına ilişkin o güne dek bilinmeyen bilgiler, geçmiş tarihte farklı toplumsal sınıflar ayrımı olmadığı, zengin ve fakir arasında bir ayrım bulunmadığı ve özel mülkiyet olmadığından dolayı sınıf mücadelelerinin de olmadığı geniş zaman dilimlerinin yaşanmış olduğu sonucuna ulaştırıyordu.

1851-1853 yıllarında Erlangen'de Georg Ludwig von Maurers'in, çağ yaratan, Cermen geçmişine ve ortaçağın sosyal ve ekonomik yapılanmasına yeni bir ışık tutan ilk eseri "Pazar, Çiftlik, Köy ve Şehir Yasasına ve Kamu Hukukuna Giriş" yayınlandı[2]. Bir kaç yüzyıldan beri tek tük yerlerde, Almanya'da, kuzey ülkelerinde, İzlanda adasında bir zamanlar tarım komünizminin varlığını gösteren çok eski tarımsal yapılanmaların garip izlerine rastlanılmış, ancak bu izlerin yorumlanması yapılamamıştı. Eskiden, en azından Möser ve Kindlinger'den beri genel yaygın düşünceye göre, Avrupa toprağının işlenilmesinde tek tek tarlalardan hareket ediliyor ve çiftçinin özel mülkiyeti olan her tarla ayrı bir işaretle belirleniyordu. Ancak ileri ortaçağda, sanıldığına göre, daha fazla güvenceden dolayı, o zamana dek dağınık olan evler bir araya getirilip köyleri oluşturmuştu. Bu düşünce ayrıntılı incelendiğinde olanaksız görünse de -en inanılmaz gerekçeyi, yani bu insanların tamamiyle bağımsızca idare ettiği çiftliklerini, etrafındaki özel tarlalarının rahat durumunu, birbirlerinden uzakta bulunan evlerini, başka bir yerde yeniden ya-

pılmak üzere bir bölümünü yıktığım, tarlalarını kemerlere böldüğünü, kırlara dağıttığını ve öteki köy yoldaşları ile tamamiyle bağımlı bir idareyi yürütmek için terk ettiğini kabullenmek gerekiyor- bu inanılmaz düşünce geçen yüzyılın ortasına dek egemen olan bir düşünceydi. İlk kez V. Maurer tüm bu tek tek buluşları cüretkar, büyük çaplı bir kuramda topladı ve büyük olgu materyaline dayanarak eski arşivlerde, döküman ve hukuk kurumlarında ayrıntılı bir araştırma yaparak, toprak ve arsa ortaklığının ileri ortaçağda oluşmadıklarını, baştan beri Cermenlerin Avrupa'ya yerleşmelerinin tipik ve genel ilk biçimi olduğunu kanıtladı.Yani ikibin yıl önce ve hatta daha önceleri, yazılı tarihin henüz bilgisi olmadığı, Cermen halklarının o karanlık dönemlerinde günümüzden temelden ayrı şartlar egemendi. O dönem Cermenlerde yazılı şiddet yasalarına dayalı bir devlet, zengin ve fakir, egemen ve emekçi arasında bir ayrım yoktu. Onlar, özgür aşiret ve klanlar oluşturup yerleşene dek Avrupa'da göçebeydiler.

V. Maurer'in kanıtladığı üzere Almanya'da toprağın ilk kez işlenilmesi tek tek insanlar tarafından değil, İzlanda'da olduğu gibi frandalid ve skulldalid -dostluklar ve taraftarlar olarak adlandırılabilecek- büyük topluluklar tarafından, klanlar ve kavimler tarafından ortaklaşa gerçekleştirilmiştir. Bize Romalılar tarafından eski Cermenler üzerine ulaştırılan en eski haberler ve rivayet edilen kurumların sınanması, bu anlayışı ortaya koymaktadır. Almanya'da ilk kez göçebe kavimler yerleşmiştir. Öteki göçebelerde olduğu gibi, bunlarda da hayvancılık ve zengin otlakların varlığı önemliydi. Eski ve yeni dönemlerin öteki göçebe halklarında olduğu gibi, onlar da uzun sürede tarımsız varolamazlardı. Ve özellikle hayvancılığın temel, tarla tarımının ise tali gibi göründüğü tarımla birleştirilen göçebe ekonomisi durumunda, Julius Sezar döneminde Alemanlar, Vandallar ve öteki Süevler ya da Suebyalılar gibi Cermen kavimleri, halkları bulunuyordu. Benzer durumlar, gelenekler ve kurumlar Franklar ve diğer Cermen kabilelerinde de sözkonusudur. Birbirlerine bağlı kabile ve klanlardan sonra tüm Cermen halkları, başlangıçta kısa süreli olmak üzere, yerleşmiş, tarımla uğraşmış ve kendilerinden güçlü kavimler bunları ileri ya da geriye doğru sıkıştırdıklarında ya da yayla yetersiz olduğunda göçebeliğe devam etmişlerdir. Bu

göçebe aşiretler rahat bırakıldığında ve bunları kimse sıkıştırmadığında bu tür alanlarda uzun süre kalıp giderek yerleşmişlerdir. Ancak bu yerleşim, ister ilk dönem ister daha sonra, ister bağımsız topraklarda isterse eski Roma ya da Slav mülkiyetinde olsun, tüm kabile ya da soylar için geçerliydi. Yerleşimde her kabile ya da kabiledeki her klan, topluluğun tümüne ait belirli bir araziyi alıyordu. Eski Cermenler toprak ve arsa konusunda benim ve senin sözcüklerini tanımıyordu. Her klan, yerleşimde kendisine ait tüm alanı ortak yöneten, paylaşan ve işleyen Mark birliklerini(*) (Mark genossenschaft) oluşturuyordu. Tarla parçalarının eşit dağılımına aşırı dikkat edilen bir çekilişle birey, belirli bir süre için kullanımı kendisine bırakılan bir tarlayı alıyordu. Bu tür bir Mark birliğinin tüm ekonomik, hukuksal ve genel sorunları, aynı zamanda eli silah tutan erkeklerin de bulunduğu bir askeri birimi de kapsayan öz-yoldaşlar kurulu tarafından çözülmeye çalışılıyor ve bu kurul öz-başkanı ve öteki kamu memurlarını seçiyordu.

Yalnızca verimsiz ya da işlenebilir toprağın büyük yerleşimleri olanaksız kıldığı Üdenwald, Wesfalen'de, Alpler gibi dağlık, ormanlık ya da verimsiz bölgelerde Cermenler tek tek çiftliklerde yerleşiyor, ancak bunlar da tarlanın değil de yayla, otlak ve ormanın, tüm köyün *Allmende* denen ortak mülkiyetini oluşturan, kendi aralarında bir tür birlik oluşturuyor ve tüm kamu sorunları Mark birlikleri tarafından çözülüyordu.

Kabile, bu tür Mark birliklerinin birçoğunun, genelde yüzlercesinin bileşeni olarak ancak en yüksek yasal ve askeri birlik olarak eyleme geçiyordu. Bu Mark birliği, V. Maurer'in büyük oniki ciltlik eserinde kanıtladığı gibi, feodal angarya erken ortaçağından yakın çağa kadar tüm sosyal dokunun temelini, aynı zamanda en küçük hücresini oluşturuyordu. Öyle ki, çeşitli modifikasyonlardaki feodal angarya çiftlikleri, köyler ve şehirler, yıkıntılarını günümüze dek orta ve kuzey Avrupa'da bulduğumuz bu Mark birliklerinden oluşmuştur.

İlkel ortak toprak mülkiyetinin ilk izleri Almanya'da ve kuzey

---

* Mark: Almanya'da eski ortak toprak mülkiyeti. Ayrıntılı bilgi için bak: Engels, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, Sol Yayınları, sf. 259, 1976 Ankara.

ülkelerinde açıklandığında, burada Cermen halkının garip karakterini açıklayabilecek, Cermen oluşumlarına özgü izlere rastlanıldığı kuramı ortaya atılmıştı.Maurer'in kendisi Cermenlerin tarım komünizmi ulusal anlayışından uzak olmasına ve başka ulusların benzer örneklerine dikkati çekmesine rağmen, eski kırsal Mark birliklerinin Cermen kamu ve hukuk ilişkisinin bir özelliği, "Cermen ruhu"nun bir etkisi olduğu Almanya'da genelde kabullenilmişti. Ancak Cermenlerin ilkel tarım komünizmi üzerine ilk Maurist eserle aynı zamana denk düşen, yeni buluşlar Avrupa kıtasının bambaşka parçasında gün ışığına çıkarıldı. Çar I. Nikola'nın isteği üzerine kırklı yıllarda Rusya'yı gezmiş olan Westfalya Baronu V. Haxthausen 1847-1852 yıllarında Berlin'de "Rusya'nın İç Koşulları, Halk Yaşantısı ve Özellikle Kırsal Kurumları Üzerine Araştırmalar" adlı eserini yayınladı. Bu eserden şaşkınlığa düşen Dünya, Avrupa'nın doğusunda, şimdiki zamanda benzer oluşumların olduğunu öğrenmişti. Almanya'da, yıkıntılarının büyük bir çabayla sonraki asırların ve binlerce yılın karışımından sıyrılması gerekmiş olan ilkel köy komünizmi, doğudaki komşuda tüm canlılığı ile yaşıyordu. Adı geçen ve 1866'da Leipzig'de yayınlanan "Rusya'nın Kırsal Durumu" adlı eserinde V. Haxthausen, Rus çiftçisinin tarla, otlak ve ormanlar üzerine özel mülkiyet tanımadığını, tüm köyün bunların sahibi olduğunu, her çiftçiye çekilişle -tıpkı eski Cermenler gibi- belirli bir süre kullanması için tarla verildiğini anlatmaktaydı.

Haxthausen ülkeyi gezip araştırırken, Rusya'da(3) serflik tüm boyutuyla devam ediyordu. Katı bir serflik örtüsü ve despotik bir devlet mekanizması altında tarım komünizmi ve tüm kamu sorunlarını, köy heyeti ve Mir tarafından çözmeye çalışan küçük kapalı bir Rus köyünün, küçük kapalı dünyası daha da çarpıcıydı. Bu özgüllüklerin Alman mucidi, Balkan ülkelerinde güney Slavlarında karşılaştığımız ve 12. yy. ve sonraki dönemde eski Rus hukuk metinlerinde tüm boyutları ile varolan Rus köy belediyesini, ilkel Slav aile birliğinin bir ürünü olarak açıklamaktadır.

Haxthausen'in buluşu, Rusya'da slavo-darkafalılığının tüm manevi ve politik akımları tarafından alkışlarla karşılandı. Bu Slav dünyasını ve onun özgüllüklerini yücelten, bunun "tüketilmemiş gücünü" Cermen kültürlü "çürük batı"ya karşı yönelten akım, sonraki iki üç yılda Rus köy belediyelerinin komünal oluşumlarında

en güçlü desteğini bulmuştu. Slavo-darkafalılığın, bölündüğü aşırı gerici ya da devrimci akımlarına göre, kırsal topluluk ya Rusluğun üç gerçek Slav ana oluşumundan olan grek-ortodoks, çar mutlakiyetçiliği ve köylü-patriyarkal köy komünizmine övgüler aldı ya da tam tersi, Rusya'da yakın gelecekte sosyalist devrimi başlatmak ve böylece kapitalist gelişimi yaşamaksızın, Batı Avrupa'dan çok daha önce sosyalizmin kutsal ülkesine doğrudan sıçramak için uygun bir dayanak olarak görüldü. Ancak slavo-darkafalılığın karşı kutupları, Rus kırsal topluluğunun Slavlara özgü, Slav soylarının özgül halk yapısıyla açıklanabilir bir özellik olduğu anlayışında hemfikirdiler.

Bu arada Avrupa ulusunun tarihinde, onu dünyanın yeni bölgeleri ile ilişkilendiren ve ne Cermen ne de Slav halklarına ait olmayan halklarda, onlara özgü kamu kuruluşlarının çok ilkel kültür biçimlerini çok açık bilince çıkaran başka bir dönem geldi. Bu kez bilimsel bir araştırma ve öğretilmiş bir buluş değil de, Avrupa kapitalist devletlerinin yağlı çıkarları ve bunların pratik sömürge politikasındaki deneyimleri söz konusuydu. 19. yüzyılda, kapitalizm çağında Avrupa sömürge politikası yeni bir alana yönelmişti. Artık 16. yüzyılda yeni dünyaya akında olduğu gibi, Portekizlilerin ve İspanyolların çok başarılı oldukları, yeni bulunan tropik ülkelerin hazinelerinin ve doğal zenginliklerinin, değerli metallerinin, baharatlarının, değerli cevherlerinin ve kölelerin olduğu kadar yağmalanması sözkonusu değildi. Aynı şekilde deniz aşırı ülkelerin çeşitli ham maddelerinin Avrupa depolarına yağdırıldığı, buna karşın bu ülkelerin yerlilerine beş para etmeyen her türlü ıvır zıvırın verildiği, bu işte de 17. yy'da Hollandalıların çığır açan ve İngilizlere öncülük eden güçlü ticari işleri sözkonusu değildi. Artık şimdi günümüze dek uygulanan ve hiç bir zaman bir kenara atılmamış sömürgeciliğin eski yöntemlerinin yanısıra, "anavatanın" zenginleştirilmesi için sömürgelerdeki halkları daha yoğun ve sistematik biçimde sömüren yeni bir yöntem uygulanmaktadır. Buna iki olgu hizmet etmektedir: birincisi her ülkenin zenginliğinin önemli maddi kaynağı olan toprağın gerçek işgali, ikincisi geniş kitlelerin vergilendirilmesi. Avrupa'nın sömürge güçleri bu ikili çabada, tüm yeni ve egzotik ülkelerde, Avrupalılar tarafından yağmalamaya karşı en katı direnişi gösteren yerlilerin kendilerine özgü mülkiyet anlayışı gibi kaya sa-

bitliğinde garip bir engelle karşılaştılar. Toprağı eski sahibinin elinden almak için, ilk önce bunun eski sahibi tesbit edilmeliydi. Avrupalılar bu noktada sömürgelerinde, özel mülkiyetin kutsallığı üzerine olan anlayışlarını alt üst eden, kendilerine tamamiyle yabancı ilişkilerle karşılaştılar. Bu, İngilizlerin Güney Asya'da, Fransızların Kuzey Afrika'da edindikleri bir deneyimdi.

17. yüzyılın hemen başında İngilizler tarafından başlayan Hindistan sahilinin ve Bengal'in adım adım işgali, ancak 19. yüzyılda ülkenin kuzeyindeki önemli Pencap'ın ele geçirilmesi ile tamamlanmıştır. Siyasi yenilgiden sonra Hindistan'ın sistematik sömürüsünde gerçek sorunlar başlamıştı. İngilizler bu konuda attıkları her adımda büyük sürprizlerle karşılaşıyorlardı: kendileri toprakta oturan, pirinç eken ve sakin düzenli ilişkilerde yaşayan çok çeşitli büyük ve küçük köy toplulukları ile karşılaştılar, ancak garip bir durum vardı, bu sakin köylerde toprağın sahibi yoktu! Kimi ellerine geçirdilerse, kimse araziyi ya da işlediği toprağı kendi malı olarak tanımlamıyordu. Bu durumda satılamaz, kiralanamaz, ödenmeyen vergilerin karşılığında haciz konulamazdı. Kimi büyük klanları, kimi de klandan ayrılan birkaç aileyi kapsayan bu tür toplulukların tüm üyeleri büyük bir inat ve sadakatla birbirini tutuyor, aralarındaki kan bağı herşeyi, kişilerin özel mülkiyeti ise hiçbir şey ifade etmiyordu. Evet, İngilizler Hindu ve Gang'ın sahillerinde, eski Cermen Mark birliklerininya da Slav köy topluluklarının, özel mülkiyetin neredeyse günah sayıldığı komünal geleneklerine benzeyen bu tür kırsal komünizmin bir örneğini buldular.

1845 tarihinde Hindistan İngiliz vergi kurumundan gelen bir raporda şöyle denilmekte: " Sürekli olan paylar görmüyoruz. Kişi işlenilen toprak payına, işleme çalışmaları sürdüğü sürece sahip oluyor. Herhangi bir toprak parçası işlenilmezse ortak toprağa ait oluyor ve bu alan herhangi birisi tarafından işlemek koşuluyla alınabiliyor."

Aynı sürede 1849-1851 yıllarını kapsayan, Pencap'taki idare üzerine şu satırları içeren bir hükümet raporu verildi: "Bu topluluktaki akrabalık duygularının ne kadar güçlü ve ortak soydan gelme bilincinin ne kadar yüksek olduğunu gözlemlemek oldukça ilginç. Bu sistemin korunmasında genel tavır o kadar katı ki, ataları bir ya da iki nesil sırasında ortak mülkiyetten pay almayan ki-

şilerin, aynısını uyguladıklarına sık sık rastlıyoruz."

İngiliz Devlet Konseyi Hint klan toplulukları üzerine şunları yazıyordu: "Toprak mülkiyetinin bu biçiminde, klanın herhangi bir üyesi, ortak toprağın şu ya da bu parçasının yalnızca kendisine ait değil, aynı zamanda arada bir kullanımı için bile kendisine ait olduğunu gösteremiyor. Ortak üretimin ürünleri ortak kasaya konuluyor ve gereksinimler buradan gideriliyor." Yani, burada tarlaların herhangi bir şekilde paylaşımı, tarım sezonunda bile sözkonusu olmamaktadır; topluluğun çiftçileri tarlayı paylaşmadan ortaklaşa işliyor ve ürünü, bir kapitalistin gözünde kasa olan, ortak bir siloya bırakıyor ve ortak emeğin meyvesinden alçakgönüllü gereksinimlerini gideriyorlardı. Pencap'ın en kuzey batı köşesindeki Afganistan sınırında, özel mülkiyet kavramıyla alay eden çok garip geleneklerle karşılaşılmıştı. Tarlalar burada paylaşılmasına ve peryodik olarak el değiştirmesine karşın, tek tek çiftçi aileleri kendi aralarında paylarını paylaşmıyor, -bir mucize!- tüm köyler her beş senede bir topraklarını aralarında değişiyorlar ve burada köylüler de yer değiştiriyordu. İngiliz vergi komiseri James 1852 yılında amirlerine şöyle yazıyordu: "yani köylülerin tarlalarını peryodik olarak değişmelerinden söz ediyorum. Belirli yerlerde yalnızca tarlalar el değiştirirken, kimilerinde evler bile değiştiriliyor."

Burada belirli bir halk ailesinin özgüllüğü ile karşı karşıya kalınmıştır, bu kez bir Hint garipliği sözkonusudur. Hint köylü topluluklarının komünal oluşumları, coğrafi konumdan olduğu kadar kan bağının gücü ve akrabalık ilişkilerinden dolayı da kendi geleneksel karakterini belirtiyordu. Hintlilerin kuzey batıda en eski ikametlerinde korunan ve göçmen Hintlilerin yeni ülkelerinde, bugünkü Hindistan'da ilk yerleşimleri ile bağlantı kuran, komünizmin en eski biçimi çok açık bir biçimde, güçlü akraba birimleri ile ortak mülkiyetin binlerce yıl önceki geleneklerinden geldiği sonucunu çıkartıyor. Oxford Kıyaslamalı Hukuk Bilimi profesörü ve Hindistan'daki hükümetin eski üyesi Sir Henry Maine, 1871 yılında Hint tarım alanlarını derslerinin konusu yapmış ve bunların Almanya'da V. Maurer, İngiltere'de Nasse tarafından kanıtlanan eski Cermen tarım toplulukları ve Mark birlikleriyle aynı karakterde oluşumlar olduğunu göstermiştir.

Bu komünal oluşumların eski saygın tarihi, kendisini, şaşkın

İngilizlere başka bir biçimde, yani İngilizlerin vergi ve idare sanatına karşı verdikleri inatçı direnişleri ile hissettirecekti. İngilizler, ancak onlarca yıl süren zorbalık ve vicdansızlıkla sürdürülen oyunlardan, halkın egemen hukuk kavramlarına ve eski yasalarına insafsızca müdahalelerden sonra, halkın mülkiyet ilişkilerinde düzeltilmez bir karmaşa, genel bir güvensizlik yaratmayı ve büyük köylü kitlelerinin yıkımını başardılar. Eski bağlar parçalandı, komünal toplumun sakin yaşamı bozuldu ve bunların yerine ikilik, düşmanlık, eşitsizlik ve sömürü yerleştirildi. Bunun sonucu bir taraftan muhteşem yağmalama payı, öte yandansa geniş yoksul köylü serflerin milyonlarca kitlesiydi. Özel mülkiyet Hindistan'a girişini kutluyordu ve onunla birlikte açlık, tifüs ve iskorbit Ganj'ın(*) vadilerine sürekli misafir olarak yerleştiler.

Cermen, Slav ve Hint halklarındaki gibi indocermen halklarının üç önemli kolunda görülen, İngiliz sömürgecileri tarafından gözlemlenen Hindistan'daki eski tarım komünizmi, istenildiği kadar indocermen halkların özelliği olarak kabul edilsin, bu etnografik kavram ne kadar sallantıda olursa olsun, Fransızların aynı zamanda Afrika'da yaptıkları keşifler yeniden Cermen halklarının dışına çıkmaktadır. Burada Avrupa'nın yüreğinde, Asya kıtasında, Kuzey Afrika'da Araplar ve Berberilerde aynı oluşumlara rastlanmıştır.

Hayvancılıkla geçinen Arap göçebelerinde arazi klanların mülkiyetindeydi. Fransız araştırmacı Darste 1852'de şunları yazıyordu: "Bu klan mülkiyeti nesilden nesile geçiyor ve herhangi bir Arap'bu benim malımdır dediği bir arazi gösteremez."

Araplaşan Şelohlar'da klanlar birçok kollara bölünmüş olmasına rağmen, klanların gücü büyüktü: vergilerden dayanışarak sorumlu oluyorlar, besin olarak aile kolları arasında dağıtılmak üzere hayvanları ortak satın alıyor, toprak mülkiyeti üzerine tüm anlaşmazlıklarda kabile konseyi yüksek hakemlik yapıyor, Şelohlar arasında yerleşmek için klanın onayı gerekiyor, işlenmeyen topraklar için de konsey karar hakkına sahip oluyordu. Ancak kural olarak bugün Avrupa'da tek tek aileleri kapsayan aile kavramı değil de, aksine bize eski İbraniler tarafından İncil'de ak-

* Ganj: Kuzey Hindistan, Doğu Pakistan'dan gelip Bengal Korfezi'ne akan ve Hindular tarafından kutsal sayılan nehir.

tarıldığı gibi baba, anne, oğul, bunların eşleri ve torunları, amcalar, halalar, yeğenlerden oluşan tipik patriyarkal bir aile olan, ailenin bölünmez mülkiyeti geçerliydi. Bir başka Fransız araştırmacısı Letourne, 1873 yılında şunları belirtiyordu: "genelde bu ailelerde bölünmez mülkiyet üzerine, aile tarafından seçilen ve tüm önemli sorunlarda, özellikle toprağın satış ve alımı üzerine tüm aile konseyine danışmak zorunda olan, en yaşlı aile üyesi söz hakkına sahiptir."

Fransızlar ülkeyi kendi sömürgeleri haline getirdiklerinde Cezayir bu yapıdaydı. Yani İngilizlerin Hindistan'da başına gelenler, Kuzey Afrika'da Fransızların başına gelmişti. Avrupa sömürge politikası her yerde, kişileri Avrupa sermayesi ve Avrupa finans politikasından koruyan eski toplumsal yapıları ve bunların komünal oluşumlarıyla karşılaşmıştı.

Bu yeni deneyimlerle birlikte, Avrupa sömürge politikasının ve bunun yeni dünyadaki sömürü girişimlerinin ilk günlerinden kalma eski yarı unutulmuş bir anı, yeni bir ışıkta göründü. İspanya devlet arşiv ve manastırlarındaki tozlanmış kroniklerde uzun yıllardan beri İspanyol fatihlerinin büyük keşifleri, en garip oluşumları buldukları dönemden Güney Amerika'nın harika ülkesi söylentileri kalmıştı sadece. Bu Güney Amerika harika ülkesi üzerine, İspanyolların günümüz Peru'sunda karşılaştıkları İnka imparatorluğu ve halkın pederşahi ve müşfik teokratik despot hükümeti altında tamamiyle ortak mülkiyet ilişkilerinde yaşadığı üzerine belirgin olmayan haberler 17. ve 18. yüzyılda Avrupa edebiyatına girmişti. Peru'daki komünizmin inanılmaz zenginliği üzerine olan fantastik inançlar o kadar inatla devam etti ki, 1875 yılında bile bir Alman yazarı İnka imparatorluğundan; "insanlık tarihinde yegane" olan, "sosyal demokratların günümüzde ulaşmak istedikleri ideal olarak, ancak hiç bir zaman ulaşamadıklarının çoğuna" sosyal, teokratik temele dayanan bir monarşide somut olarak gerçekleştirildiğinden söz ediyordu(*). Ancak bu sırada bu garip ülke ve geleneklerine ilişkin ayrıntılı bilgiler kamuoyuna ulaşmıştı.

1840 yılında Fransızca bir çeviride, Meksika'daki kraliyet konseyinin eski üyesi Alfonso Zurita'nın yeni dünyadaki eski İspanyol

* Cunow, Almanca basımda, sf. 6.

sömürgelerinde idare ve tarım ilişkileri üzerine yazdığı önemli bir orjinal belge yayınlanmıştı. Ve 19. yüzyılın ortasında İspanyol hükümeti, İspanya'nın Amerika'daki mülkiyetinin fethi ve idaresi üzerine eski belgeleri arşivlerden gün ışığına çıkarmanın doğru olacağını anlamıştı. Bununla birlikte deniz aşırı ülkelerdeki eski prekapitalist kültür aşamalarının sosyal ilişkileri üzerine önemli bir yeni belge sunulmuştu. Rus bilimcisi Maxim Kovalevski yetmişli yıllarda, Zurita'nın raporlarına dayanarak, Peru'daki İnka imparatorluğunun, Maurer'in eski Cermenler için tüm yönleriyle aydınlattığı aynı eski tarım komünizmi ilişkilerinin egemen olduğu bir ülkeden başka şey olmadığı ve bunun yalnızca Peru için değil, aynı zamanda Meksika'ya ve İspanyollar tarafından fethedilen yeni dünyanın tamamına egemen olan bir ilişki biçimi olduğu sonucunu çıkarmıştı. Sonraki incelemeler Peru'da eski tarım ilişkilerinin ayrıntılı araştırmasını olanaklı kılmış ve ilkel kırsal komünizmin yeni bir görüntüsünü aydınlatmıştı, yeniden dünyanın yeni bir parçasında, şimdiye dek yapılan keşiflerden bambaşka bir ırkta, apayrı bir kültür aşamasında ve tamamiyle başka bir dönemde.

Burada, 16. yüzyılda İspanyol istilası döneminde -saptanamayan zamanlardan beri Peru kabilelerine egemen olan- çok eski bir tarım komünizminin tüm canlılığı ile karşılaşılmıştı. Burada da akrabalık birliği, klan, her köyün ya da bir kaç köy toprağının tek maliki, burada da her yıl köy üyeleri tarafından çekilen kuralara göre dağıtılmış tarla ve burada da yöneticileri de seçen toplantılarda çözülen kamu sorunları. Evet, tam da uzak Güney Amerika ülkesindeki kızılderililerde, Avrupa'da bilinmez görünen çok ileri bir komünizmin, canlı izleri bulunmuştu: • tüm kabilelerin ortak mezarlığı, ortak kitle konaklarının bulunduğu, çok büyük, kitleleri barındıran evler. Bu tür kitlesel evlerde 4.000'den fazla erkek ve kadınların oturduğu anlatılmaktadır. İnkaların merkezi Cuzco şehri, klanların ismini taşıyan bu tür kitlesel evlerden oluşuyordu.

Böylece 19. yüzyılın ortalarına ve yetmişli yıllara doğru özel mülkiyetin sürekliliği ve dünyanın varlığından beri varolduğu görüşü gaddarca parçalanıp lime lime edilmişti. Tarım komünizmi Cermen, sonra Slav, Hint, Arab Şalon, eski Meksika, Perulu İnkaların mucizesi ve öteki halkların özellikleri olarak tüm dünyada

keşfedildikten sonra, bu köy komünizminin herhangi bir ırkın ya da dünyanın belirli bir bölümünün halk özelliği değil, belirli bir kültürel gelişim düzeyindeki insan toplumunun genel tipik bir biçimi olduğu sonucu kendisini dayatmıştır. İlk önce resmi burjuva bilimi olarak ulusal iktisat, bu bilgiye karşı inatla direnmişti, 19. yüzyılın ilk yarısında tüm Avrupa'da egemen olan İngiliz Smith-Ricardo okulu, toprağın ortak mülkiyetini yadsımıştı. Tıpkı eskiden ilk İspanyol, Portekiz, Fransız, İngiliz ve Hollandalı fatihlerin kara cahillikleri ve darkafalılığı, yeni bulunan Amerika'daki yerlilerin tarım ilişkileri karşısında nasıl şaşırdılar ve özel mülkiyetin olmadığı ülkeyi 'kralın mülkiyeti, beylik ülke' olarak ilan ettilerse, burjuva "aydınlığı" çağında ulusal bilimcileri de aynı şekilde davranmaktadır. Örneğin Fransız misyoneri Dubois 17. yüzyılda şunları yazmaktadır:"Hintliler özel mülkiyete sahip değiller. Onlar tarafından işlenilen topraklar Moğol hükümetinin mülkiyetidir." Ve Asya'daki büyük Moğol ülkelerini gezen ve 1699'da Amsterdam'da bu ülkeleri çok iyi tanıtan bir eser yayınlayan, Montpellier Fakültesi'nin tıp doktoru François Bernier, öfkeli bir biçimde şunları yazıyordu: "Bu üç ülke, Türkiye, İran ve Ön Hindistan, toprakla ilgili olarak bile bizim kavramlarımızı yıkmışlar. Bu kavramlar ki, dünyadaki iyi ve güzel şeylerin temelini oluşturmakta." Aynı şekilde meşhur John Stuart Mill'in babası ve bilim adamı James Mill, 19.y.y.'da *İngiliz Hindistanı'nın Tarihi* adlı eserini yazarken, cahil ve kapitalist kültüre benzemeyen herşey için anlayışsız davranmakta: "Bizim tarafımızdan incelenen olgulara dayanarak, Hindistan'da toprak mülkiyetinin devletin elinde olduğu sonucunu çıkarabiliriz; çünkü onun toprağın sahibi olmadığını varsayarsak, kimin mülkiyeti olduğunu söylemek olanaksızlaşır." Toprağın, onu yüzyıllardan beri işleyen Hintli köy topluluğuna ait olabileceği, toprağın yabancı bir emeği sömürmek için değil, çalışanların yalnızca geçim kaynağı olan bir ülkenin büyük bir kültür topluluğunun varolabileceğini, İngiliz burjuvazisinin büyük bilimcisinin aklı alınıyordu. Zeka ufkunun, kapitalist ekonominin yalnızca dört direği ile neredeyse dokunaklı bir sınırlılığa sahip olan burjuva aydınlığının resmi dilini, bundan neredeyse ikibin yıl önce kendilerine tamamıyla yabancı, Cermen komşularının ekonomik ve sosyal ilişkileri üzerine, çok değerli bilgileri kazandıran, Sezar gibi komutanları, Tacitus gibi tarih bi-

limcileri olan Romalılar'a göre ne kadar kıt sezgiye ve ne kadar kıt bir kültür tarihi anlayışına sahip olduğunu kanıtlamıştır.

Bugün olduğu gibi geçmişte de, öteki bilim dallarına oranla, burjuva ulusal iktisadı, egemen sömürü biçiminin manevi koruma görevlisi olarak, başka kültür ve ekonomik biçimler için en az anlayışı göstermiş ve sermaye ile emek mücadelesi alanından ve doğrudan çıkar çatışmasından biraz uzakta bulunan bilim dalları üzerine, eski dönemlerin komünal oluşumlarında ekonomik ve kültürel gelişimin belirli bir ara aşamasında, genel egemen bir biçimi görmüştü. Tarım komünizmini uluslararası, dünyanın tüm bölgeleri ve ırkları için geçerli ilkel bir gelişim biçimi olarak tanıtanlar, V. Maurer, Kovalevsky ve İngiliz hukuk profesörü ve Hindistan Devlet Konseyi üyesi Sir Henry Maine gibi hukukçulardı. Ve Amerikalı Morgan gibi hukuk eğitimi gören bir sosyoloğa, bu gelişimin ekonomik biçiminin temeli olarak gerekli sosyal yapıyı ilkel toplumlarda bulmak düşmüştü. Eski komünal köy topluluklarında akrabalık bağlarının önemli rolü Hindistan'da olduğu gibi Cezayir'de ve Slavlar'da da bilimcilerin dikkatini çekmişti. V. Maurer'in araştırmalarından sonra Cermenlerin Avrupa'ya yerleşimlerini klanlara, yani akraba gruplarına göre gerçekleştirdikleri tespit edilmişti. Yunanlı ve Romalı antik halkların tarihi, eskiden beri onlarda sosyal bir grup, ekonomik bir birlik, hukuk kurumu, dini geleneklerin kapalı bir topluluğu olarak klanın önemli bir rol oynadığını adım adım göstermektedir. Nihayet, "yabani" ülkeleri gezenlerin haberleri, garip bir benzerlikle, bir toplum ne kadar ilkelse, akrabalık bağının o kadar güçlü, ekonomik, sosyal ilişki ve tasarımlarda da o kadar fazla egemen oldukları olgusunu ortaya çıkardılar.

Böylece bilimsel araştırmanın önüne çok önemli bir sorun çıkmış oluyordu. Eski dönemlerde bu kadar büyük bir öneme sahip olan akraba toplulukları neydiler, nasıl oluşmuşlardı, ekonomik komünizmle ve genelde ekonomik gelişimle nasıl bir bağları vardı? Tüm bu soruları ilk kez Morgan *"İlkel Toplum"* adlı yapıtında 1877'de çağ açan bir biçimde aydınlattı. Yaşantısının büyük bir bölümünü New York eyaletinde kızılderili kabilesi Irokelerle geçiren ve bu ilkel avcı halkın ilişkilerini ayrıntılı olarak inceleyen Morgan, kendi araştırmalarının bu sonuçlarını öteki ilkel toplumlarda bilinen olgularla karşılaştırarak, her türlü tarihi

gözlemin dışında olan dönemlerdeki insan toplumlarının gelişim biçimleri üzerine yeni ve geniş çaplı bir kurama vardı. Morgan'ın o günden günümüze dek oluşan ve belirli açıklamalarının ayrıntısını düzelten büyük hacimli materyale karşın tüm geçerliliğini koruyan, çığır açan düşünceleri aşağıdaki gibi özetlenebilir:

1) İlk kez Morgan(4) kültür tarihinin öncesine ilişkin, belirli gelişim aşamalarını çizdiği ve bu gelişimin temel itici gücünü gözler önüne serdiği bir bilimsel düzen getirdi. O güne dek her türlü yazılı tarih öncesi toplumsal yaşamın uzun zamanı ve aynı zamanda günümüzde biçim ve aşama açısından tüm çeşitliliği ile hala yaşayan ilkel halkların toplumsal yaşantısı, şurda ya da burda tek tük bölümler, parçalar halinde bilimsel araştırmanın ışığına çıkartılan, büyük bir karmaşa oluşturuyordu. Geçmişte bu durumları kısaca tanımlamak üzere kullanılan "yabanilik" ve "barbarlık" gibi kavramlar, olumsuz kavramlar olarak baktığı noktaların noksanlığı anlamında geçerliydi. Bu kalkış noktasından hareketle, yazılı tarihte gösterilen durumlar, toplumun onurlu, gerçek ahlaklı yaşamı olarak başlamıştı. "Yabaniliğe" ve "barbarlığa" ait olan herşey ise medeniyetin değersiz utanç verici ön aşamasını, bu günkü kültür insanının ancak aşağılayıcı gözlerle bakacağı yarı hayvani varoluşu oluşturuyordu. Nasıl Hıristiyan kilisesinin resmi temsilcileri için tüm ilkel ve Hıristiyanlık öncesi dinler, yalnızca insanlığın tek ve gerçek bir din arayışında bir sürü sapmayı ifade ediyorsa, ilkel ekonomi biçimleri de ulusal iktisatçılar için tek ve gerçek ekonomik biçimin, yani yazılı tarihin ve medeniyetin başladığı özel mülkiyetin ve sömürünün bulunuşundan önceki beceriksiz deneylerdi. Morgan, tüm ilkel kültür tarihini eşit değerde, insanlığın kesintisiz gelişim sürecinin çok önemli -gerek yazılı tarihe oranla sonsuz bir zaman aldığından, gerekse de insanlığın toplumsal varlığının o uzun şafağında kültürün önemli kazanımlarından elde edildiğinden dolayı çok önemli- bir parçası olarak sunarak bu anlayışa önemli bir darbe vurmuştur. Morgan, "yabanilik", "barbarlık" ve "medeniyet" tanımlarını ilk kez olumlu bir içerikle doldurarak, bunları tam bilimsel kavramlara ve bilimsel araştırmanın araçlarına dönüştürdü. Yabanilik, barbarlık ve medeniyet, Morgan'da birbirinden belirli maddi işaretlerle ayrılan ve ayrımlarına kültürün belirli somut ka-

zanımları ve ilerlemelerin hizmet ettiği, kendi içinde alt, orta ve üst aşama olarak ayrılan kültür gelişiminin üç aşamasıdır. Titiz ukalalar bugün, yabaniliğin orta aşamasının Morgan'ın ortaya sürdüğü gibi, balıkçılıkla, üst aşamasının yay ve okun bulunmasıyla başlamadığını istedikleri kadar öne sürsünler, bu itirazlar, birçok durumda eski düzen bugünkünün tersi olduğu ve ayrıksı durumlarda doğal gerekçelerden dolayı aşamaların gerçekleşmediği, ancak bunlara bükülebilir, canlı bir öğreti olarak değil, sabit, mutlak biçimde geçerli bir şema, bilginin demirden kölelik zinciri olarak bakıldığında her türlü tarihi sınıflandırılmaya karşı yapılabilecek itirazlardır. Bitkilerin ilk kez bilimsel sınıflandırmasını sunmuş olmak nasıl Linnes'in bir katkısı ise, bilimsel sınıflandırması ile ilk tarih araştırmasının ön koşullarını yaratmış olmak da Morgan'ın çığır açan katkısı olarak kalacaktır. Bilindiği gibi Linne, bitkilerin sistematikleştirilmesinde temel olarak çok kullanışlı ancak dışsal bir özellik olan, bitkilerin cinsel organlarını ele almış ve bu ilk acil çözüm, yerini daha sonra Linne'nin kendisinin de kabullendiği gibi, bitki dünyasının gelişim tarihi açısından daha canlı, daha doğal bir sınıflandırmaya bırakmak zorunda kalmıştı.

Morgan, tam tersine, sistematiğini kurduğu ana ilkesinin seçimi ile bilimi genişletti; her tarih döneminde kültürün ilk başlangıcından insanların toplumsal ilişkilerine kadar toplumsal işin biçimini, üretimin, ilk etapta belirleyiciliğini ve bunun önemli dönemlerinin bu gelişimin mihenk taşları olduğunu, sınıflandırmasının hareket noktası yapmıştı.

2) Morgan'ın ikinci büyük katkısı ilkel toplumlarda aile ilişkilerine ilişkindir. Burada da uluslararası bir soruşturma ile yarattığı geniş materyale dayanarak, ailenin en ilkel toplumdaki en eski biçiminden, günümüzde egemen monogamist, yani erkeğin egemen olduğu sabit, devlet onaylı çekirdek aileye kadar gelişim biçimlerinin ilk kez bilimsel dayanaklı gelişimini ortaya koymuştur. Kuşkusuz, o günden beri Morgan'ın ailenin gelişim şemasında ayrıntıda birkaç düzeltme yapan bazı materyaller gün ışığına çıkmıştır. Ancak, pek eski zamandan günümüze dek insanlığın aile biçimlerinin gelişim basamaklarından gelen sisteminin ana hatları, toplumsal bilimin hazinesine kalıcı bir katkıdır. Morgan bu alanda da yalnızca sistematik düzeyde değil, aynı zamanda bir toplumun aile ilişkileri ile geçerli akrabalık sistemi

arasındaki ilişki üzerine dahiyane temel düşünceler üretti. Morgan, birçok ilkel toplumda gerçek klan ve soy ilişkilerinin, yani ailedeki insanların birbirlerine taktıkları akrabalık tanımlarının, bu tanımların kendilerine yükledikleri görevleri ile uyum sağlamadıklarına dikkat çekmiştir. Kendisi, bu garip fenomen için ilk önce materyalist-diyalektik bir açıklama bulmuştu. Morgan şöyle diyor: "Aile etkin bir unsurdur. Nasıl ki, toplum aşağı bir aşamadan yukarı bir aşamaya doğru gelişiyorsa, aile de duragan olmayıp, aşağı biçimden yukarı biçimlere doğru ilerlemektedir. Buna karşın akrabalık sistemleri yalnızca edilgen olup, ancak uzun sürede ailenin süreç içinde yaptığı ilerlemeleri izlemekte ve aile radikal bir biçimde değiştiğinde, onlar da radikal bir değişime uğramaktadır." Böylece, tıpkı insanların tasarımları ve düşünceleri toplumun gerçek maddi gelişimi tarafından çoktan aşılmış olan durumlarda kaldığı gibi, ilkel halklarda da, aşılmış olan aile biçimlerine uygun akrabalık sistemleri geçerli olmaktadır.

3) Morgan, aile ilişkilerinin gelişim tarihine dayanarak, Yunan ve Romalılarda, Keltler ve Cermenlerde, eski İsraillilerdeki gibi tarihi gelişimin başındaki kültür halkları, eski klanlar ve bugün hala varlığını sürdüren birçok ilkel halklar üzerine ilk ayrıntılı araştırmayı yapmıştır.

Modern anlamda bir devletin olmadığı, yani bölge temelinde sabit bir zorba örgütlenmesinin olmadığı uzun zaman dilimlerinde, bu kan akrabalığı ve ortak soya dayanan birliklerin bir yandan aile gelişiminin yüksek bir basamağı, öte yandan halkların tüm toplumsal yaşantısının zemini olduğunu kanıtlamıştır. Belirli klan birliği sayısındaki her kabile -ya da Romalıların söylediği gibi- her gens'e ait bölgede tüm bütçenin komünal biçimde idare edildiği, zengin ve fakirin, tembel ve işçinin, efendi ve uşağın olmadığı ve böylece tüm kamu sorunlarının herkesin özgürce karar ve seçimi ile düzenlendiği her kabilede, klan bir birliği oluşturuyordu. Morgan, günümüz medeniyetinin tüm halklarının geçtiği bu ilişkilerin canlı bir örneği olarak, Avrupalılar tarafından Amerika'nın fethi sırasında tüm gelişmişliği ile bulunan, Amerikalı kızılderililerin klan örgütlenmelerini göstermektedir.

"Bu klanın tüm üyeleri ötekinin özgürlüğünü ve kişisel haklarını korumakla yükümlü özgür insanlardı. Ne savaş yöneticileri ne de barış sorumluları bir öncellik istemiyordu; kan bağı te-

melinde bir kardeşlik yapısı oluşturuyorlardı. Sözcüklerle ifade edilmese de özgürlük, eşitlik ve kardeşlik, klanın temel ilkesiydi. Bu da tüm toplumsal sistemin birliği, örgütlü kızılderili toplumunun temeliydi. Bu olgu herkes tarafından bilinen kızılderililerdeki kişisel onuru ve bükülmez bağımsızlık tutkusunu açıklamaktadır."

4) Klan örgütlenmesi, toplumsal gelişimi -Morgan'ın kültür tarihinin en kısa yeni dönemi olarak karakterize ettiği, eski komünal demokrasinin yıkıntıları üzerinde özel mülkiyetin, bununla birlikte sömürünün, kamu şiddet örgütlenmesi olarak devletin, mülkiyet yasasının ve ailede erkeğin kadın üzerindeki egemenliği olan- medeniyetin eşiğine getirmektedir. Bu, öncekine oranla kısa olan tarihsel dönemde üretimin, bilimin, sanatın en büyük ve hızlı adımları kadar, halk kitlelerinin en koyu sefaleti ve köleleştirilmesi de mümkün olmaktadır. Morgan'ın klasik araştırmasını sonuçlandırdığı günümüz medeniyeti üzerine değerlendirmesi şöyledir:

"Medeniyetin başlamasından sonra zenginliğin büyümesi o kadar inanılmaz, biçimleri o kadar çeşitli, uygulaması o kadar geniş kapsamlı ve sahiplerinin çıkarları doğrultusundaki idaresi o kadar ince oldu ki, bu zenginlik halka karşı üstesinden gelinmeyecek bir güç haline geldi. İnsan ruhu, bu kendi yarattığı ürünü karşısında çaresiz ve felce uğramış şekilde durmakta. Buna rağmen, aklın, zenginliğe karşı egemenliğini almak üzere güçlendiği, devletin koruduğu mülkiyetle olduğu kadar, mülkiyet sahiplerinin haklarının sınırları ile' ilişkisini açıkça gördüğü bir dönem gelecektir. Toplumun çıkarları bireylerin çıkarından mutlaka öncedir ve her ikisi de adil ve armonik bir ilişki durumuna getirilmelidir. Eğer geçmişte olduğu gibi, ilerleme geleceğin yasası olarak kalacaksa yalnızca servet avlamaya çalışmak insanlığın kaderi değildir. Medeniyetin başlamasından sonraki zaman, insanlığın geçmişte bıraktığı ve önünde bulunan zamanın çok küçük bir parçasıdır. Son hedefi zenginlik olan bir toplumun dağılışı, tarihsel kariyerinin sonu olarak önümüzde durmaktadır, çünkü, bu tür bir kariyer kendi yıkımının unsurlarını içinde barındırmaktadır. Yönetimde demokrasi, toplumda kardeşlik, yasalarda eşitlik, genel eğitim, bir sonraki basamağı olarak topluma yerleşecek, deneyim, akıl ve bilime doğru ilerlenecektir. Bu, eski

klanların özgürlüğünün, eşitliğinin ve kardeşliğinin -daha yüksek bir aşamada- yeniden dirilişi olacaktır."

Morgan'ın araştırmalarının iktisat tarihinde çok önemli bir yeri vardır. O güne dek bir kaç özel durumda keşfedilen ve açıklanmayan eski komünal ekonomiyi sonuçlarıyla doğru olan genel bir kural olarak bir kültür gelişiminin, klan yasasının geniş temeline oturttu. Eski komünizm böylece kendisine uygun demokrasi ve sosyal eşitlikle birlikte toplumsal gelişimin beşiği olarak kanıtlanmıştı. Tarih öncesi geçmişe ilişkin ufukların bu genişletilmesinden sonra, eski komünal toplumun dağılmasından sonra oluşan özel mülkiyetin, sınıf egemenliğinin, erkek egemenliğinin, şiddet devletinin ve zorunlu evliliğin varolduğu günümüz medeniyetini, gelecekte kendisinden bir basamak yüksekte, başka bir sosyal biçime yerini bırakacak olan geçici bir dönem olarak sunmuştur. Morgan, böylece bilimsel sosyalizme güçlü, yeni bir dayanak vermiştir. Marx ve Engels kapitalizmin ekonomik analizi yolunda toplumun komünist dünya ekonomisine gelecekteki kaçınılmaz tarihsel geçişini kanıtlarken ve böylece sosyalist çabalara bilimsel bir zemin kazandırırken, Morgan, komünal-demokratik toplumun ilkel biçimde de olsa, günümüz medeniyetinden önceki kültür tarihinin tüm geçmişini kapsadığını kanıtlayarak, marksist-engelist yapının muhteşem ön inşaasını sundu. Böylece çok eski geçmişin asil bilgileri geleceğin devrimci çabalarına elini uzatmış, bilginin dairesi uyumlu bir şekilde kapanmış ve bu perspektiften mevcut kültürün dünya tarihinin en ulu amacı olarak sunduğu günümüzdeki sınıf egemenliği ve sömürü dünyası, insanlığın kültürel gelişimindeki küçük, geçici bir etabı olarak aydınlığa kavuşmuştur.

II

Morgan'ın "*İlkel Toplum*"u Marx ve Engels'in "*Komünist Manifesto*"suna sonradan bir girişi oluşturmaktadır. Ancak, bununla birlikte bu giriş burjuva biliminde bir tepki yaratmak zorundaydı. Yüzyılın ortasından on-yirmi yıl sonra ilkel komünizm kavramı bilime her taraftan girdi. Saygın "Cermen eski hukuk yapıtları", "Slav aşiret özellikleri", ya da Peru İnka devletinin tarihi kazıtları

vb. söz konusu olduğu sürece bu buluşlar, aktüel anlamı olmaksızın, burjuva toplumunun güncel mücadelesi ve güncel çıkarları ile doğrudan ilişkisi kurulmaksızın, tehlikesiz bilimsel ucubelik alanını o kadar zararsız biçimde aşmıyordu ki, çok tutucu ya da Ludwig V. Maurer ya da Sir Henry Maine gibi ılımlı liberal devlet adamları bile bu buluşlarla en büyük katkılarda bulunabildiler. Ancak çok yakında bu bağlantı kurulacaktı, hem de iki yönlü. Gördüğümüz gibi sömürge politikası burjuva dünyasının somut maddi çıkarları ile ilkel komünal koşullar arasında bir çatışmaya yol açmıştı. Kapitalist rejim, Batı Avrupa'da 19. yüzyılın ortasından sonra giderek ne kadar fazla oturmaya başladıysa, bu çatışma o kadar keskin oldu. Aynı zamanda, burjuva toplumu cephesinde Şubat Devrimi'nden sonra bir başka düşman -devrimci işçi hareketi- giderek daha fazla rol oynamaya başladı. "Kızıl hayalet", Fransız ve uluslararası burjuvazinin karabasanı olarak, 1871 yılında Komün mücadelelerinin göz kamaştırıcı alevlerinde yeniden çıkmak üzere, Paris'de 1848 yılının Ocak ayının ilk günlerinden sonra kamu sahnesinden gitmiyor artık. Bu kanlı sınıf mücadeleleri ışığında bilimsel araştırmanın yeni buluşu -ilkel komünizm- tehlikeli yüzünü gösterdi. Sınıf çıkarlarına hassas bir biçimde dokunulan burjuvazi, sömürge ülkelerinde kâra aç bir biçimde yerlilerin "Avrupalılaştırılmasında" kendilerine karşı çetin direniş gösteren ilkel komünal artıklarla, eski kapitalist ülkelerdeki proleter kitlesinin devrimci hırçınlığının mezhebi arasında bir bağlantının kokusunu almıştı. Fransız Ulusal Konseyi'nin 1873 yılında yaptığı bir toplantıda Cezayir'in bahtsız Arapları'mn kaderleri, özel mülkiyetin yasa zoru ile yürürlüğe konulması ile belirlenmek istenirken, Paris Komünü galiplerinin Araplar'ın "ruhlarındaki komünist eğilimleri destekleyen bir biçim olan" eski ortak mülkiyetçilikleri mutlaka yıkılmalıdır, diyen kanlı ve korkak sesleri çınlıyordu. Bu sırada Almanya'da yeni Alman Reich'ının muhteşemliği, kuruluş havası ve yetmişli yılların ilk kapitalist bunalımı, Bismarck kanı ve demir rejim, çıkardıkları sosyalistlere karşı yasaları ile sınıf mücadelelerinin ivmesini doruğa çıkarmış ve bilimsel araştırmada da her türlü rahatlığı kaldırmıştı. Marx ve Engels'in kurumlarını ete kemiğe büründürmüş olduğu Alman sosyal demokrasisinin inanılmaz büyümesi, Almanya'da burjuva biliminin sınıf sezgilerini olağanüstü bir şekilde artırmış ve burada

da ilkel komünizm kuramlarına karşı güçlü tepkiler baş göstermişti. Lippert ve Schurtz gibi kültür tarihçileri. Bucher gibi ulusal iktisatçılar, Stracke, Westermarck ve Grosse gibi sosyologlar, ilkel komünizm öğretisine ve özellikle Morgan'ın aile gelişimi, eşitlikçi ve genel demokratik klan yasasının genel egemenliğine karşı mücadelede hemfikirdiler. Örneğin, Stracke 1888 yılında yayınladığı *"İlkel Aile"* adlı yapıtında Morgan'ın akrabalık sistemi üzerine hipotezlerini "bir sayıklama olduğunu söylememek için bir düş" (*) olarak tanımlıyor. Ancak, elimizde bulunan en iyi kültür tarihi araştırmasını yapan Lippert gibi ciddi bilimciler de Morgan'a karşı tavır alıyorlardı. Lippert, 18. yüzyılın ekonomik ve etnolojik konularda cahil olan misyonerlerin, eski ve yüzeysel raporlarına dayanarak ve Morgan'ın önemli araştırmalarını tamamiyle göz ardı ederek, hem de bir başkasının gi-remeyeceği kadar ince oluşumlu sosyal örgütlenmelerine Morgan'ın girdiği, kuzey Amerika Kızılderililerinin ekonomik durumlarında avcı halklarda üretimin ortak düzenlenmesi ve topluluğun tümü ve gelecek için bakımının olmadığına, aksine ,düzensizliğin ve düşüncesizliğin egemen olduğuna ilişkin bir kanıt olarak göstermekte. Misyonerlerin dar kafalı Avrupalı bakış açısından dolayı kızılderililerde gerçekten varolan komünal oluşumların budalaca çarpıtılmasını, örneğin Kuzey Amerika'nın Loskiei kızılderilileri üzerine protestan kardeşlerin misyoner hikayesinden 1789 yılındaki olayları çok iyi bilen bir misyonerimizden yaptığı alıntının da kanıtladığı gibi, Lippert eleştirisiz bir biçimde üstlenmekte; "Bunların (Amerikalı kızılderililer) birçoğu o kadar tembel ki, kendileri bir şey ekmiyor, aksine başkalarının paylarını kendileri ile paylaşmasını bek-

---

* Stracke ve Westermarck'ın eleştirileri ve kuramları Cunow tarafından 1894 yılında yayınlanan *"Avustralya Zencilerinin Akrabalık Örgütlenmeleri"* adlı yapıtında ayrıntılı bir yıkıma uğramıştı. Buna, bu iki bay bildiğimiz kadanyla bugüne dek bir yanıt vermemiştir. Ancak bu Grosse gibi yeni sosyologlar kendilerini, Morgan'ın kuramlarının yıkımcıları olarak kutlamalarını engellememektedir. Morgan'ı yerle bir etmek isteyenler, Marx'ı yerle bir etmek isteyenlerle aynı tavır içindeler: Burjuva bilimi için nefret ettikleri devrimcilere karşı bir eğilim yeterli olmakta ve burada iyi niyet her türlü bilimsel verinin yerine geçmektedir.

liyor.Böylece çalışkanlar işlerinden tembeller kadar zevk almadıklarından, giderek daha az ekiyorlar. Kış çok sert geçerse, karın yoğunluğundan ava gidemeyecekleri için, hafif bir genel açlık baş gösteriyor ki, sık sık birçok insan yaşamını yitiriyor. Sefalet, bu insanlara bitki köklerini ve ağaçların, özellikle genç meşelerin iç otlarını yemesini öğretiyor." Lippert güvendiği adamın bu sözcüklerine, eski dönemlerin dertsizliğine, eski yaşam tarzının yol açtığını ekliyor. Ve başkalarıyla kendi payına düşen besin maddesini paylaşmayı "red edemeyen" ve "protestan bir kardeşin' insanları Avrupalı örneğine göre keyfince "çalışkanlar" ve "tembellere" ayırdığı bu kızılderili toplumunda, ilkel komünizme karşı en iyi kanıtı bulduğunu sanıyor:

"Böyle bir aşamada yaşlı nesil, genç nesilin besin donatımı için daha az çaba harcamakta, kızılderililer ilkel insanlardan çok uzaktalar, insan bir alete sahip olur olmaz, mülkiyet kavramına sahip olur, ancak bu eldeki aletle sınırlıdır. Kızılderililer bu tür bir anlayışın en alt basamağındalar; Bu ilkel mülkiyette her türlü komünist çizgi noksandır, gelişme bu kuramın ters doğrultusundan başlar."

Profesör Bücher ilkel halkların "*Bireysel Besin Arayışı Üzerine Kuram*" adlı yapıtında, "en eski zamanlar"da "insanın çalışmadan varolduğu" dönemlerden bahsederek ilkel komünal ekonomiye karşı çıkmıştır. Ancak, kültür tarihçisi Schurtz için profesör Karl Büchner; "dahiyane bakışı" ile ilkel ekonomi ilişkileri konusunda körü körüne takip ettiği bir peygamberdir. Ancak, ilkel komünizm ve klan yasaları üzerine tehlikeli öğretilere ve "Alman sosyal demokrasisinin kilise babası" Morgan'a karşı gericiliğin en tipik ve enerjik sözcüsü Bay Ernst Grosse'dir. Grosse'nin kendisi ilk bakışta materyalist tarih anlayışı taraftarı gibi görünmekte, yani toplumsal yaşamın hukuksal, sosyal, manevi biçimlerini, bu biçimleri belirleyici etken olarak o dönemin üretim ilişkilerine dayandırmaktadır. 1894 yılında yayınlanan "*Sanatın Başlangıcı*" adlı yapıtında şöyle demekte; "Ancak, pek az kültür tarihçisi üretimin önemini kavramış görünmekte. Ancak, bu önemi küçümsemek onu büyüksemekten daha kolaydır. Ekonomik işlem aynı zamanda her türlü kültür biçiminin yaşam merkezidir; kendisi gerek kültürel, gerekse de doğal etkenler -coğrafi ve meteorolojik şartlar- tarafından belirlenmediği halde, tüm diğer kültür bi-

çimlerini çok derin ve dayanılmaz bir biçimde etkilemektedir. Üretim biçiminin yanında, kültürün öteki dalları bir yansıma ve tali bir unsur olarak göründüğü için o ilk kültür fenomeni olarak tanımlanabilir; kuşkusuz bu öteki dalların üretim dalından kaynaklandığı anlamında değil, aksine bu dallar bağımsız biçimde oluşmalarına rağmen, sürekli egemen ekonomik etkenin baskısı altında biçimlendikleri ve geliştikleri anlamında." Grosse ilk bakışta "bir çok kültür tarihçisinden" üstünlüğünü hangi bilimsel raftan hazır bir şekilde indirdiğinden anlaşılır nedenlerden dolayı tek sözcükle bahsetmekten çekiniyorsa da, "Alman sosyal demokrasisinin pirlerinden", Marx ve Engels'den ana düşüncesini öğrenmiş görünüyor. Ve hatta materyalist tarih anlayışında "kral'dan daha kralcı" görünüyor. Engels, -Marx'ın yanısıra materyalist tarih anlayışının yaratıcısı- temelinde salt insan cinsinin korunması ve devamı yatan aile ilişkilerinin, ilkel dönemlerden günümüz devlet onaylı zorunlu evliliğe kadarki gelişimi için ekonomik ilişkilerden bağımsız gelişim biçimlerinden hareket ederken, Grosse, bu konuda daha ileri gitmektedir. Kendisi her döneme özgü aile biçimlerinin, o dönemin egemen ekonomik ilişkilerinin doğrudan bir ürünü olduğu kuramını öne sürüyor. Grosse şöyle söylüyor: "hiçbir yerde üretimin kültürel anlamı, aile tarihinde olduğu kadar açık bir biçimde öne çıkmıyor. Sosyologları çok garip varsayımlara iten garip oluşumlar, üretim biçimleri ile bağlantılı incelendiğinde insanı şaşırtacak derecede anlayışlı olmaktadır."

1896 yılında "Ailenin ve Ekonominin Biçimleri" adı altında yayınlanan kitabı bu düşüncenin kanıtlanmasına adanmıştır. Ancak, Grosse aynı zamanda ilkel komünizmin kararlı bir karşıtıdır. O da, insanlığın toplumsal gelişimin ortak mülkiyetle değil de özel mülkiyetle başladığını kanıtlamaya çalışıyor. O da, Lippert ve Büchner gibi, kendi bakış açısından, eski tarihlere ne kadar geri gidersek, "birey'in", "bireysel mülkiyetin" o kadar güçlü olduğunu gördüğümüzü açıklamaya çalışıyor. Ancak, komünal köy topluluklarının ve bununla bağlantılı olarak klan birliklerinin dünyanın tüm bölgelerinde varlığının yadsınmaz olduğunu da belirtiyor. Yalnız Grosse, klan örgütlenmelerini -ki asıl kuramını bu oluşturuyor- komünal ekonomi çerçevesinde, gelişimin ancak belirli bir aşamasında; tarımın daha yüksek aşamasında dağılmak ve yeniden "bireysel mülkiyete" dönüştürmek üzere eski bir tarımsal

işleyiş olarak görüyor. Grosse bu şekilde Morgan-Marx tarafından oluşturulan tarihi perspektifi zafer kazanmışçasına başaşağı döndürüyor. Buna göre komünizm, insanlığın kültürel gelişimindeki bir beşik, medeniyet döneminde dağılmak ve özel mülkiyete yer vermek üzere bu gelişimin düşünülmeyecek kadar uzun dönemlerdeki ekonomik ilişkilerinin bir biçimidir. Öte yandan da medeniyet hızlı bir dağılma sürecinden, sosyalist toplumsal düzenin yüksek aşaması olan komünizme geri dönüşe doğru gitmektedir. Grosse'ye göre, tarımsal üretimin belirli bir alt basamağında komünizme geçici bir süre için yerveren özel mülkiyet, kültürün oluşumuna ve ilerlemesine refakat etmiştir. Marx-Engels-Morgan'a göre ortak mülkiyet toplumsal bir dayanışma iken, Grosse ve onun burjuva biliminden arkadaşlarına göre özel mülkiyetli birey kültür tarihinin başlangıç ve bitiş noktasıdır. Ama bununla da yetinmiyor. Grosse yalnızca Morgan'ın ve komünizmin kararlı karşıtı değil, aynı zamanda toplumsal yaşam alanındaki tüm gelişim kuramının da karşıtı olup, ince alayının küllerini, sosyal yaşantının tüm görüntülerini bir gelişim dizisine yerleştiren ve bunları birleşik bir süreç, insanlığın aşağı yaşam biçimlerinden yukarı yaşam biçimlerine bir gelişim olarak algılayan çocuksu ruhlar üzerine fırlatmaktır. Grosse, tipik bir burjuva bilimcisi olarak genelde çağdaş toplum bilimine, özelde tarih anlayışına ve bilimsel sosyalizm öğretisine bir zemin olarak hizmet eden bu temel düşünceye karşı tüm gücüyle mücadele etmektedir.

Kendisi şunları açıklayıp altını çiziyor: "İnsanlık hiç bir biçimde bir tek çizgi ve bir tek yön üzerinde hareket etmiyor, aksine halkların yaşam şartları ne kadar farklıysa, amaçları ve yolları da o kadar farklıdır." Böylece Grosse'nin kişiliğinde burjuva toplum bilimi, kendi buluşlarından çıkarılan devrimci sonuçlara karşı gericiliklerinde vulger ekonominin klasik ekonomiye karşı geldiği noktaya, yani sosyal gelişimin doğasının yadsınmasına vardı. Marx-Engels-Morgan'ı "aşanlar"ın bu yeni garip tarihi materyalini biraz daha yakından inceleyelim.

Grosse, "üretim"den, tüm zamanlar boyunca "üretimin karakterinden" tüm kültürü etkileyen belirleyici bir etken olarak oldukça fazla bahsetmekte. Ancak kendisi üretim ve bunun karakteri kavramından ne anlıyor? "Sosyal bir gruba egemen ya da ön-

egemen olan ekonomik biçim, grup üyelerinin yaşamını kazanma biçimi, doğrudan gözlenebilir ve heryerde ana hatlarıyla belirlenebilir bir olgudur. Biz istediğimiz kadar Avustralyalıların sosyal ve dini anlayışları üzerine kuşku duyalım; üretim karakterleri üzerine her hangi bir kuşku olanaksızdır: Avustralyalılar avcı ve toplayıcıdır. Eski Perululuların manevi kültürlerini anlamak belki olanaksızdır, ancak İnka imparatorluğu mensuplarının tarımdan geçinen bir halk olduğu herkes için açıktır."(*)

Yani Grosse, "üretim" ve "bunun karakteri" kavramları altında, yalnızca bir halkın ana besin kaynağını anlamaktadır. Av, balık, hayvancılık, tarım; bir halkın diğer tüm kültür ilişkilerinde belirleyici etki yapan "üretim ilişkileridir". Buraya bir not düşmek gerekiyor: Eğer yalnızca bu cılız keşif sözkonusuysa, Bay Grosse'nin birçok kültür tarihçisi üzerindeki üstünlüğünün nedensiz olduğunu görmek gerekiyor. Bir halkın ana besin kaynağının onun kültürel gelişiminde olağanüstü bir etkiye sahip olduğu bilgisi, Bay Grosse için yepyeni bir buluştan çok tüm kültür tarihçilerinin çok eski, onurlu bir envanter parçasıdır. Bu bilgi, tüm kültür tarihlerinde çok kullanılan ve Bay Grosse'nin de orasından burasından didiklemesinden sonra kullandığı, halkların avcılık, hayvancılık ve tarımdan geçinenler şeklinde bölümlenmesine neden oldu. Ancak bu bilgi yalnızca eski değil, aynı zamanda -Grosse'nin de kullandığı eski biçimiyle- tamamiyle yanlıştır da. Bir halkın avcılık, hayvancılık ya da tarımla geçindiğini bilmeniz, bu halkın üretim ilişkilerini bildiğimizi ama öteki kültür ilişkileri üzerine birşey bilmediğimizi gösterir. Sürülerinin ve böylece de o güne kadarki geçim kaynaklarının Almanlar tarafından ellerinden alındığı ve karşılığında kendilerine tüfek verildiği güneybatı Afrika'nın Hotantoları zorunlu olarak yeniden avcılığa başlamışlardır. Bu "avcı halkın" üretim ilişkileri Kaliforniya'da dağınık yaşayan kızılderili avcıların üretim ilişkileri ile hiç bir benzerlik göstermemekte. Bu kızılderililerin ilişkileri Kanada'da Avrupalı ve Amerikalı kapitalistlere ticari amaçla hayvan postu veren avcı birliklerinden tamamiyle ayrıdır. İspanya'nın ilhakından önce lamalarını Kordiller'de İnka egemenliği altında komünal biçimde güden Perulu hayvancılar, Arabistan ya da Afrika'da hayvancılıkla

* Grosse, "Sanatın Başlangıcı", Almanca basımda sf. 34.

geçinen patriyarkal göçebe Araplar, kapitalist dünyanın göbeğinde eski "Alp geleneklerini" devam ettiren İsviçre, Bavyera ya da Tirol Alpleri'ndeki efendilerinin çok büyük sayıdaki sürülerini güden yarı yabanileşmiş Romalı köleler, bugün Arjantin'de Ohio kesimevleri ve konserve fabrikaları için sayısız sürüyü semirten çiftçiler, -bunların hepsi çok farklı üretim ve kültür biçimlerine sahip örneklerdir. Son olarak, en eski Hint köy birliklerinden çağdaş çiftçi büyük mülkiyetine, küçük çiftçi ekonomisinden, Doğu Elbe aristokrat arazisine, İngiliz kira sisteminden Romen Jobagie'ye, Çin tarımsal bahçivanlığından Brezilya plantasyonlarına ve köle işine, Tahiti'deki kadınların çapa tarımından, Kuzey Amerika'daki buhar ve elektrik işletmeli Bonanza-çiftliklerine kadar çok çeşitli ekonomik biçim ve kültür aşamaları gösteren tarım alanında, "gerçek" üretimin ne anlama geldiğine ilişkin inanılmaz anlayışsızlığı, Bay Grosse'nin şımarık açıklamalarında yanıt bulmaktadır. Marx ve Engels, özellikle üretim ve kültüreü yalnızca dış koşullarını gözönünde bulunduran ve İngiliz sosyoloğu Buckle'de en iyi ifadesini bulan kaba ve ham "materyalizme" karşı tavır almışlardır.. İnsanların kültürel ve ekonomik ilişkileri için doğal besin kaynağının dış koşulları değil, insanların birbirleriyle çalışma ilişkileri belirleyicidir. Üretimin toplumsal ilişkileri belirli bir halka hangi üretim biçiminin egemen olduğunu belirler. Üretimin bu yanı aile ilişkileri, adalet kavramı, dini tasarımları, sanatsal gelişimi üzerine belirleyici etkileri anlaşılabilir. Ancak yabani halklar olarak adlandırılan halkların üretimdeki toplumsal ilişkilerine girmek, birçok Avrupalı gözlemci için oldukça zor bir meseledir. Perulu İnkaların tarımla uğraştığını bilmekle dünyayı tanıdığını sanan bir bay Grosse'ye karşın, daha ciddi bir bilimci olan Sir Henry Maine şunları yazıyor:

"Yabancı sosyal ve hukuksal ilişkilerin uzak gözlemcilerinin karakteristik bir yanılgısı, gözlemlediklerini, aynı biçimde kendilerine tanıdık sandıkları ilişkilerle kıyaslamalarıdır."

"Bu şekilde anlaşılan" aile biçimleri, Bay Grosse'e şöyle görünmekte:

"İnsanı en aşağı basamakta avcılık -en geniş anlamıyla- bitki toplayıcılığı ile geçinmekteydi. Üretimin bu ilkel biçiminde iki cinsiyet arasındaki iş bölümü de en ilkel biçimini göstermekte. Erkek hayvansal besini sağlarken, kök ve meyve toplayıcılığını

kadın yapıyordu. Bu şartlar altında ekonomik ağırlık noktası hemen hemen her zaman erkekte olup, bunun sonucu olarak ilkel aile biçimi açık bir biçimde ataerkil karakterlidir. Kan akrabalığı üzerine bakış açıları ne olursa olsun, ilkel erkek, sonraki neslin kan akrabası olmasa dahi, karılarının ve çocuklarının ortasında egemen ve mülkiyet sahibidir. Üretimin bu en alt basamağında, erkek ve kadının ekonomik alanı bir ilerleme gösterecekse, ancak bu iki yöne doğru ilerleyebilir. Ancak bu ikisinden hangisinin ana yön olarak ilerleyeceği, ilk etapta ilkel grubun içinde yaşadığı doğal koşullara bağlıdır. Ülkenin bitki örtüsü ve iklimi ilk önce korunmayı, sonra da bakımı gerektiriyorsa ve bu karlıysa, kadınların ekonomik alanı olan toplayıcılık gelişip, giderek bitki ekimine yol açar. Gerçekten de tarımdan geçinen ilkel halklarda bu alan kadının elindedir. Ancak bununla birlikte ekonomik ağırlık noktası da kadındır ve bunun sonucunda ağırlıkla tarıma dayalı tüm ilkel toplumlarda anaerkil bir aile biçimine ya da bunun izlerine rastlıyoruz. Ailenin ana geçimini ağırlıkla sağlayan ve buna egemen olan kişi olarak kadın, odak noktasındadır. Anaerkillik anlamında gerçek bir kadın egemenliği, çok ender durumlarda - sosyal grubun dış düşman saldırılarına maruz kalmadığı anlardagörülmüştür. Tüm öteki durumlarda besleyici olarak egemenliğini yitiren erkek, onu koruyucu olarak yeniden kazanmıştı. Bu şekilde tarımdan geçinen bu halkların birçoğunda anaerkillik ile ataerkillik arasında uzlaşan aile biçimleri oluşmuştur. İnsanlığın büyük bir bölümü bu sırada bir başka gelişme gösterdi. Tarımsal çalışmayı olanaksız kılan, buna karşın hayvanları geçim kaynağı olarak gören ve bunları ehlileştirmenin yararlı olduğu bölgelerde yaşayan avcı halklar, birinciler gibi bitki yetiştirmeye değil hayvancılığa yönelmiştir. Avcılıktan gelişen hayvancılık da, avcılık gibi erkeğin hakkı olarak görünmektedir. Bu şekilde, önceden mevcut olan ekonomik ağırlık noktası, erkek yararına daha da belirginleşip, ağırlıkla hayvancılıkla geçinen halklarda bu ilişkiler ataerkil aile biçimi olgusunda tutarlı ifadesini bulmaktadır. Ayrıca hayvancılıkla geçinen toplumlarda erkeğin egemen konumu, üretim biçimiyle doğrudan bağlantılı bir başka etken tarafından pekiştirilmiştir. Hayvancılıkla geçinen halklar genelde savaşçı olup, bunun sonucunda merkezileştirilmiş savaşçı bir örgütlenme oluşturmuşlardır. Bunun kaçınılmaz sonucu, despotik kocasının ege-

menliği altında herhangi bir hakkı olmayan köle kadınların varolduğu ataerkilliğin aşırı bir biçimidir. "Ancak kadının besleyici olarak egemen ya da büyük ölçüde özgür olduğu tarımla geçinen barışçı halklar, hayvancılıkla geçinenler tarafından baskı altına alınıyor ve bunlardan öteki geleneklerin yanısıra erkeğin ailedeki despotik egemenliğini de üstleniyordu. " Ve böylece bugün tüm halkları az ya da çok belirgin biçimde ataerkilliğin egemenliği altında görüyoruz."(*)

Burada insaniyet ailesinin, üretim biçimleri ile bağlantılı olarak açıklanan, garip tarihi kaderleri şu şemayı vermektedir: Avcılık süreci -erkek egemenliği altındaki tek aile, hayvancılık dönemidaha da katı erkek egemenliği altında tek aile, alt basamaktaki tarımcılık -sınırlı kadın egemenliği altında tek aile, sonra da tarımcıların hayvancılar tarafından baskılanması, yani burada da erkek egemenliği altında tek aile ve yapımn son taşı olarak da : tarımcılığın üst basamakları- erkek egemenliği altında tek aile. Görüldüğü gibi bay Grosse, çağdaş gelişim öğretisini ciddi bir şekilde yadsıyor. Kendisi aile biçimlerinin gelişimi diye bir olgu tanımıyor. Onun savında tarih tek aile ve erkek egemenliği ile başlıyor ve bitiyor. Grosse, aile biçimlerinin üretim biçimlerinden oluştuğunu açıklayacağına ilişkin cüretkarca söz verdikten sonra, aile biçimini verili ve bitmiş bir olgu, yani çağdaş tek aileyi ön koşup bunu hiç değiştirmeden tüm üretim biçimlerinde uyguladığını ayırt edememekte. Gerçekten de çeşitli zamanlarda çeşitli "aile biçimleri" olarak izlediği şey yalnızca cinsiyetlerin biribirleriyle ilişkisidir. Üretim biçimini avcılık, hayvancılık ya da tarımcılığa indirgediği gibi, aile biçimini de, erkek ya da kadın egemenliği olarak, uyumlu bir biçimde kaba olduğu kadar dış göstergelere indirgediği biçimdir. "Erkek ya da kadın egemenliğinin" birçok aile biçimini kapsayabileceği, "avcılık" kültür aşamasında bir çok akrabalık sistemi olabileceği, bay Grosse için üretim biçimleri içinde toplumsal ilişkileri sorgulama gibi bunların hiçbiri yoktur. Aile biçimleri ile üretim biçimleri arasındaki karşılıklı ilişki şu parlak "materyalizme" götürmekte: her iki cinsiyet de işin başından itibaren iş rakipleri olarak görülüyor. Dar kafalı ve burjuva kodeksli Grosse, aileyi geçindiren aynı zamanda aileye

* Grosse, "Sanatın Başlangıcı", Almanca basımda sf. 36-38.

egemendir görüşünde, şu bahtsızlığa bakın ki, kadın cinsiyeti tarihte istisna olarak bir kez -hem de tarımcılığın en alt basamağında- aileyi geçindiren olmuş, bunu da sonradan savaşçı erkek cinsiyetine kaptırmak üzere! Ve Grosse'ye göre böylece tüm üretim biçimlerinde ve her türlü üretim biçimlerine rağmen, aile biçiminin tarihi yalnızca kadının köleliğinin tarihi olmuş oluyor. Burada aile biçimleri ile ekonomik biçimler arasındaki yegane bağlantı, erkek egemenliğinin hafif ve katı biçimleri arasındaki ayrım oluyor. Yapıtının sonunda ilk mesaj olarak, insanlık tarihindeki köleleştirilmiş kadının kurtuluşu için dünyada olmasa bile, öteki dünyanın cennetimsi eterinin kadın ve erkek arasında bir ayrım yapmadığı için Hıristiyan kilisesi öneriliyor."Hıristiyanlık bu öğreti ile kadına, erkeğin başını eğmek zorunda olduğu bir alan yarattı."(*) sözleriyle Bay Grosse, ekonomi tarihinin sularında yanılgılı gezilerden sonra, Hıristiyan kilisesinin limanında mutlu bir biçimde demir atıyor. Sosyologları bu kadar "garip varsayımlara" iten aile biçimleri, üretim ilişkileri ile bağlantılı olarak incelendiğinde ne kadar da anlaşılır oluyorlar değil mi!

"Aile biçimleri" üzerine olan bu hikayede en çarpıtıcı yan, klan birliğinin ele alınışıdır. Klan birliklerinin, önceki kültür aşamalarında toplumsal yaşantı için ne kadar önemli bir rol oynadıklarını gördük. Bunların, Morgan'ın çığır açan incelemelerinde bölgesel devletin oluşumundan önce insanların toplumsal biçimi, sonra da ekonomik birliği olduğu kadar, dini birlikleri de olduğunu gördük. Bu olgular Grosse'nin garip "aile biçimleri" tarihi ile nasıl bağdaşıyor? Görüldüğü gibi Grosse, tüm ilkel halklarda klan yasalarının varlığını yadsıyamamaktadır. Ancak bu onun tek aile şeması ve özel mülkiyetin egemenliği varsayımları ile çelişkili olduğundan, klan yasasının önemini -tarımcılığın en alt basamağı dışında- olası olduğu ölçüde sıfıra indirgemeye çalışıyor. "Klan erki, alt basamaktaki tarım ekonomisi ile başlayıp bununla da gitmektedir. Tüm üst basamaklardaki tarımcılarda klan düzeni ya dağılmıştır ya da dağılmaktadır."(**)

* Grosse, Ailenin Biçimleri, Almanca basımda sf. 238.

** Grosse, Ailenin Biçimleri, Almanca basımda sf. 207, 215.

Böylece Grosse, komünal ekonomiye sahip klan erkini, ekonomi ve aile tarihinin ortasında gizlice dağıtmak üzere birdenbire ortaya çıkarıyor. Grosse'ye göre o dönemlerde klan düzeninin tek aileye karşı ne ekonomik bir işlevi, ne de sosyal bir anlamı olmadığından, kültür gelişiminin alt basamaktaki tarımcılıktan önceki yüzyıllarda bu düzenin oluşumunun, devamının ve işlevinin nasıl açıklanacağı, avcılarda ve hayvan üreticilerinde, özel ailelerin ard planında özel ekonomi ile gölge varlıklarını sürdüren klanların ne olduğu, Bay Grosse'nin özel gizi olarak kalacaktır. Grosse aynı şekilde kendi hikayelerinin, genel tanınmış olgularla çelişmesini umursamamaktadır. Ona göre klanlar ancak tarımcılığın alt basamağında bir anlam kazanmalıdır, artık klanlar genelde kan davası kurumuyla, dini gelenekle ve çoğu kez hayvan adları ile bağlantılıdır; ancak tüm bunlar tarımcılıktan çok daha yaşlı olduğundan, Grosse'nin kendi kuramına göre bile çok eski kültür dönemlerinin üretim ilişkilerinden kalmıştır. Grosse, Cermenler, Keltler, Hintliler gibi üst aşamadaki tarımcı klan düzenlerini, kadının işlettiği alt basamak tarımcılığın bir mirası olarak açıklamakta, kültür halklarının üst basamak tarımcılığı ise, kadınların tarımcılığından değil, erkekler tarafından yapılan ve bunun sonucu olarak da klanın ataerkil aile ekonomisine karşı bir önemi olmadığı hayvan üreticiliğinden oluşmuştur. Grosse'ye göre göçebe hayvan üreticilerinde klan düzeni önemsizdir ve ancak yerleşme ve tarımcılıkla beraber bir süre için anlam kazanmaktadır. Ancak, tanınan tarım yasaları araştırmacılarına göre gerçek gelişim tam da bunun tersi doğrultuda olmuştur; hayvan üreticileri göçebe bir yaşantı sürdürdükleri sürece, klan birlikleri her anlamda en büyük erke sahipti ve yerleşim ve tarımla birlikte, klan bağları gevşemeye ve ortak çıkarları kan bağı geleneğinden daha güçlü olan çiftçilerin bölgesel örgütlenmelerine karşı geri çekilmeye başlıyor, klan örgütlenmesi komşu örgütlenme olarak adlandırılan yapıya dönüşüyor. Bu görüşü Ludwig Von Maurer, Kovalevski, Henry Maine ve Laveleye savunurken, Kaufmann da Orta Asya Kırgızları'nda ve Yakutları'nda aynı görüntüleri gözlemektedir.

Son olarak Grosse'nin ilkel aile ilişkileri alanında anaerkillik gibi önemli görüntülere kendi bakış açısıyla, itiraf ettiği üzere, bir açıklama getiremeyeceğini ve omuzlarını silkerek anaerkillik ol-

gusunu "sosyolojinin en ender garipliği" olarak ilan ettiğini, Avusturyalılar'da kan akrabalığının aile ilişkileri üzerinde bir etkisi olmadığı gibi inanılmaz bir iddiayı öne sürdüğünü, hatta daha da inanılmaz bir şekilde eski Perular'da klanların izine rastlanmadığını savunduğunu, Cermenlerin tarım yasalarını Laveley'in eskimiş ve yetersiz materyaline göre değerlendirdiğini, aynı Laveley üzerine örneğin onun "bugün bile" Rus köy topluluğunun 35 milyon Rus nüfusunun kan akrabalığı bulunan bir klan birliğini, bir "aile birliğini" oluşturduğunu, bunun da Berlin'in tüm nüfusunun bugün bile büyük bir aile birliği oluşturduğu savı anlamına gelecek bir iddiada bulunduğunu belirtmek gerekiyor. Tüm bunlar Grosse'nin "Alman sosyal demokrasisinin kilise babası" Morgan'a, ölü bir köpeğe davranır gibi tavır almasına neden oluyor. Yukarıdaki örnekler, aile biçimlerinin ve klanın Grossist ele alınışından, kendisinin "ekonomi biçimlerini" inceleyiş şekline ilişkin ip uçları vermektedir. Kendisinin ilkel komünizme karşı kanıtları, sürekli 'ama' ve 'rağmen' sözcüklerine dayanmaktadır. Burada tartışılmaz olguların onaylanmasına karşın istenmeyen olguların değeri azaltılmakta, istenilenler ise abartılmakta ve sonuç da buna göre düzenlenmek üzere sunulmaktadır.

Grosse'nin kendisi alt basamaktaki avcılardan şöyle bahsediyor: "tüm eski toplumlarda öncelikle ya da yalnızca taşınabilir eşyadan olan bireysel mülkiyet, burada hemen hemen önemsizdir; ama mülkiyetin en değerli bölümü olan av, klanın tüm erkeklerinin ortak mülkiyetidir. Bunun sonucunda avlanan nesne de bazen bir birliğin tüm üyeleri arasında dağıtılmak zorundadır. Örneğin Botokudler üzerine bu tür haberler verilmektedir (Etnoloji dergisi Ehrenreich). Avustralya'nın belirli bölgelerinde de aynı gelenekler sürmektedir. Böylece ilkel bir grubun tüm üyeleri hemen hemen aynı düzeyde fakir kalmaktadır. Önemli servet ayrımı olmadığından insanlar arasında ayrım oluşmasına ilişkin ana kaynak noksandır. Genelde bir klanın ergin erkekleri eşittir." (Alm. s. 55-56). Aynı şekilde "klana ait olmanın alt basamaktaki avcının yaşamında bir kaç yönde (!) etkisi vardır. Klana ait olmak, avcıya belirli bir av alanını kullanma hakkını ve korunma hakkını vermektedir." (Alm. s. 64). Grosse aynı şekilde Kaliforniya'daki klan komünizmi olasılığını onaylamaktadır.

Ama yine de klan gevşek ve zayıftır, ortak ekonomi yoktur.

"Artık avcıların üretim biçimleri buna rağmen o kadar bireyseldir ki, klan bağları merkezkaç arzulara dayanamamaktadır.'" Aym şekilde Avustralyalılar'da "genelde avcılık ve toplayıcılık yapmakta, ortak av alanının kullanımı ortak olmayıp her aile ayrı bir ekonomi yürütmektedir." Ve genelde "besin yetersizliği büyük grupların sürekli birliğine izin vermeyip onları dağıtmaya zorlamaktadır." (Alm. basımda s. 63)

"Genelde yüksek basamaktaki avcılarda av alanı, klanın ya dakabilenin ortak mülkiyeti olmasına karşın..", (Alm. basımda s.69)" bu aşamada klanlar için ortak mekan olarak doğrudan kitlesel evler görmemize karşın..', (Alm. basımda s. 884) "Machenzie'nin Haida'nın ırmaklarında gördüğü ve tahmini üzere yapımında tüm klan üyelerinin emeği bulunan gelişmiş baraj ve su bendleri, klan şefinin denetimi altında olup bunlarda onun izni olmaksızın kimse avlanamazdı. Bunlar, büyük bir olasılıkla balıklı suları ve av alanlarını da paylaşan tüm köy nüfusunun mülkiyetiydi." Ama "taşınabilir eşya burada o kadar anlam ve esneklik kazanmıştır ki, arazinin eşit bir şekilde kullanılmasına rağmen servette büyük bir eşitsizlik gelişebilirdi." (Alm. basımda s.69) ve "gördüğümüz gibi genelde besin, öteki taşınabilir eşyalar gibi ortak mülkiyet olarak görülmüyordu. Yani ana klanlar, ancak belirli bir anlamda ekonomik ortaklıklar olarak adlandırılabilir." (Alm. basımda sf. 88)

Kültür aşamasının bir üst basamağına, yani göçebe hayvan üreticilerine bakalım. Grosse, bunlar üzerine de şunları söylüyor:

"En huzursuz göçebeler bile, sonsuz genişliklerde yaşamıyorlar, kendileri daha çok klanlarının mülkiyeti olan ve tek tek aileler ya da klan arasında dağıtılan sınırlı bir alanda hareket ediyorlar. Arazi tüm hayvancılık alanında neredeyse tüm klanın ya da aşiretin ortak mülkiyetidir." (Alm. basımda s. 91) "Bölge kuşkusuz tüm klan üyelerinin ortak mülkiyetidir ve klan ya da bunun şefi tarafından çeşitli aileler arasında dağıtılmaktadır." (Alm. basımda s. 128) Ama "Arazi, göçebelerin en önemli mülkiyeti değildir. En değerli mülkiyet sürüdür ve sürü ise her zaman (!) tek tek ailelerin özel mülkiyetidir. Hayvancılıkla geçinen klan hiç bir zaman (!) bir ekonomi ve mülkiyet ortaklığı olmamıştır."

Ve sonunda alt basamaktaki tarımcıları açıklıyor. Klan burada ilk kez tamamen komünal ekonomik birlik olarak onaylanmasına

rağmen şu şekilde açıklanıyor:

Ama -burada da bir ama ile devam ediyor- "burada da sanayi sosyal eşitliği bastırıyor." (Grosse sanayiden bahsederken, bundan ayırmasını bilmediği meta üretimini kastediyor) ortak bölge üzerinde daha ağırlıklı olan ve bunu yıkan taşınabilir bir özel mülkiyet yaratıyor (Alm. basımda sf. 136-137). Ve bu arazi ortaklığına rağmen "burada da zengin ve fakir arasında bir ayrım bulunmaktadır." Böylece komünizm, özel mülkiyetle sonlanmak üzere, özel mülkiyetle başlayan ekonomi tarihinin kısa bir ara oyununa indirgenmiştir. Kanıtlandığı üzere!

III

Grosse tarafından çizilen şemanın değerini biçebilmek için ilk önce olgulara dönelim. Alt aşamadaki halkların ekonomik biçimini -kısaca da olsa- gözden geçirelim. Kimdi bunlar?

Grosse onları "alt basamaktaki avcılar" olarak adlandırıp şöyle diyor: "Alt basamaktaki avcı halklar bugün insanlığın çok az bir bölümünü oluşturuyor. Bunlar eksik ve uygunsuz üretim biçimleri sonucu sayısal cılızlığa ve kültürel fakirliğe mahkum olup daha büyük ve güçlü halklar karşısında sürekli geriye çekildiklerinden, artık şimdi balta girmemiş ormanlarda, ekonomik olmayan çöllerde varlıklarını sürdürmeye çalışıyorlar. Bu klan kırıntılarının büyük bir bölümü cüce ırka aittir. Bunun için varolma savaşında daha güçlüler tarafından kültürü geliştirmeye elverişsiz bölgelere geri itilmişler ve kültürel durgunluğa mahkum olmuşlardır. Buna rağmen, bugün bile Avrupa dışında tüm dünyada bu en eski ekonomik biçimin temsilcileri bulunmaktadır. Afrika çok sayıda cüce avcı halkları barındırmaktadır; ne yazık ki, bugüne dek ancak bunlardan yalnızca birisi; Kalahari stepinin (Alman Güneybatı Afrikası) orman erkekleri üzerine bazı bilgilerimiz vardır; öteki pigme klanlarının yaşamı henüz merkezi ormanların karanlığında saklanmaktadır. Afrika'dan doğuya doğru yöneldiğimizde Seylan'ın iç bölgelerinde (Doğu Hindistan yarımadasının güney ucunda) cüce avcı halkı Wedda'ya rastlıyoruz. Andaman Adaları'nda Mincopiler'le Sumatra'nın iç bölgelerinde Kubular'la ve Filipinler'in dağlarında Aetalar'la, küçük ırka ait üç klanla kar-

şılaşıyoruz. Avusturalya kıtasında, Avrupalıların yerleşim alanı olmadan önce, alt basamaktaki avcı klanlar bulunuyordu. Ve son yüzyılın yarısında sömürgeciler tarafından sahil bölgelerinden çıkarıldılarsa da ülkenin iç bölgelerinde hala bulunuyorlar. Amerika'da ise en dip güneyden en uç kuzeye kadar dağılmış bir biçimde bir dizi geri kültürel grupları gözlemliyoruz. Fırtına ve yağmurların hışmına uğrayan Ümit Burnu dağlık bölgelerinde ise bir gözlemcinin açıkladığı üzere, tüm insanların en sefilleri ve kabaları olan Feuerlanderler bulunmaktadır. Steinens'in araştırmalarından bildiğimiz gibi, Brezilya ormanlarında kötü ünlü Botokular dışında, başka avcı halkları da dolaşmaktadır. Merkezi Kaliforniya (Kuzey Amerika'nın batı yakası), zavallı Avustralyalılardan biraz daha iyi durumda olan çeşitli klanlar barındırıyor."(*) Garip bir biçimde Eskimoları da alt basamaktaki halklardan sayan Grosse'yi daha fazla izlemeden, yukarıda sıralanan klanlarda emeğin toplumsal planlı örgütlenmesinin izlerini araştıralım.

İlk önce birçok bilimciye göre insan cinsinin edindiği kültürün en geri basamağında bulunan Avustralyalı insan yiyicilerine bakalım. Avustralya siyahlarında her şeyden önce yukarıda belirtilen kadın ve erkek arasındaki ilkel iş bölümüne rastlıyoruz: kadınlar genelde bitkisel besini olduğu gibi, odun ve suyu sağlarken, erkekler ava gidip et sağlıyorlar.

Ayrıca burada "bireysel besin sağlamanın" tersini gösteren ve bize ilkel toplumlarda gerekli iş gücünün yeterli çalışkanlığının kanıtını, toplumsal emeğin görüntüsünü buluyoruz: örneğin, "Çepara klanında tüm erkeklerden, hasta değillerse, besini sağlamak bekleniyor. Tembel ve ava gitmeyen bir erkekle alay ediliyor ve eleştiriliyor. Erkekler, kadınlar ve çocuklar sabahın erken saatlerinde besin aramak üzere köyü terkediyorlar. Kadınlar ve erkekler yeterli avı sağladıktan sonra, avlarını etrafında ateş yakılan ve pişirilen yakındaki bir kuyuya taşıyorlar. Yaşlılar besini herkesin arasında eşitçe paylaştırdıktan sonra erkekler, kadınlar ve çocuklar dostça yemeklerini yiyiyorlar. Yemekten sonra kadınlar yemekten arda kalanları köye taşırken, erkekler yolda avlanmaya devam ediyorlar."(**)

* Ernst Grosse, *Ailenin ve Ekonominin Biçimleri*, Almanca basımda sf. 30.
** Howitt'e göre Somlo, Almanca basımda sf. 45.

Avustralya siyahlarının plan ve üretimi üzerine daha iyi bilgi vermek gerekirse, bunun çok karmaşık ve ayrıntılı olduğunu belirtmek gerekiyor. Her Avustralyalı klan, taptıkları bir hayvan ya da bitki ismine göre adlandırılıp gruplara bölünüyor ve klan arazisi içinde belirli bir alanda bulunuyor. Örneğin belirli bir alan Kanguru-erkeklerine, bir ötekisi Emu-erkeklerine (Emu leyleğe benzer büyük bir kuş), bir üçüncüsü Yılan-erkeklerine (Avustralyalı siyahlar da yılan yiyiyorlar) vs. aittir. Avustralya siyahlarına besin olarak hizmet eden bu "totemler" en yeni bilimsel açıklamalara göre, hemen hemen yalnızca bitki ya da hayvanlardan oluşmaktadır. Bu tür her grubun avı başlatan ve yöneten bir önderi vardır. Hayvan ya da bitki ismi ve buna ait kült, içi kof bir biçim değildir: her Avustralya klanı ismini aldığı bitki ya da hayvanı yemek, bu besin kaynağının üretiminden ve varlığının devamından sorumludur. Ve her grup bunu kendisi için değil de, klanın öteki grupları için yapar. Böylece, örneğin kanguru erkekleri klanın öteki grupları için kanguru eti sağlamakla, yılan erkekleri yılan, tırtıl erkekleri bir delikatez türü olan tırtılı vs. sağlamakla yükümlüdür. Tüm bunlar belirli bir dini gelenek ve büyük törenlerle bağlantılıdır. Böylece her grubun insanları kendi totem hayvanı ya da bitkisini yalnızca çok sınırlı yeme hakkıdeğil, aynı zamanda onu başkaları için sağlamakla da sorumlu tutulması hemen hemen bir kuraldır. Örneğin yılan grubundan bir erkek bir yılanı avladığında -büyük açlık dönemleri dışında- bunun tadından kendisini mahrum bırakır ve bunu köydeki öteki insanlara getirir. Aynı şekilde bir Emu erkeği, Emu'nun etinin çok azını kendisine ayırır, sağaltım aracı olarak kullanılan yumurtalarını ve yağının tümünü ise kendisi almayıp, klan üyelerine teslim eder. Öte yandan diğer gruplar, ilgili totem erkeklerinin izni olmaksızın yılanı ya da başka bir totem hayvanını avlayamaz, toplayamaz ve yiyemezler. Her grup totem hayvanının ya da bitkisinin üremesini güvenceye alma amacıyla her yıl bir tören düzenler (müzik, dans ve çeşitli kültür gösterileri ile) ve bunun üzerine öteki gruplara bu besinden yeme izni verilir. Törenlerin yapılma zamanını, her grubun bu törenleri de yöneten önderi belirlemektedir. Bu zaman ise üretim koşulları ile doğrudan bağlantılıdır. Orta Avustralya'da hayvanların ve bitkilerin de olumsuz etkilendiği uzun bir kuraklık ve hayvan

sayısını bolca artıran yağmur dönemleri vardır. Totem gruplarının törenleri yılın iyi döneminden hemen önce yapılır. Ratzel'in (*) kendisi bile Avusturalyalılar'ın kendilerini önemli besin maddelerine göre adlandırmasını "garip bir yanlış algılama" olarak tanımlamıştı.

Ancak yukarıda kısaca anlatılan Totem grupları sisteminde herkes toplumsal üretimin gelişmiş bir örgütlenmesini ilk bakışta tanıyacaktır. Görünüşe göre her totem grubu gelişkin bir sistemin halkalarını oluşturmakta. Grupların hepsi birden düzenli, planlı bir bütünü oluştururken, her grup kendi içinde tek yönetim altında organizeli ve planlı olarak çalışmaktadır. Bu üretim sisteminin, kendisini dini biçimlerde, bir sürü yiyecek yasağında, törenlerde sunma olgusu, yalnızca bu üretim planının çok eski tarihli olduğunu, yüzyıllar, hatta binlerce yıldan beri kemikleşecek kadar uzun bir zaman öncesi bu organizasyonun Avusturalya siyahlarında varolduğunu, başlangıçta üretim ve besin sağlamaya hizmet ederken, sonradan gizemli inanç maddeleri haline geldiğini kanıtlar. İngiliz Spencer ve Gillen tarafından ortaya konulan bu bağlantılar, bir başka bilimci Fratzer tarafından da onaylanmaktadır. Fratzer, örneğin şunun altını çizmekte: "totem toplumunda, farklı totem gruplarının birbirinden yalıtılmış şekilde yaşamadıklarını gözönünde bulundurup benzerlerinin birbirlerine karışmıklarını ve büyülü güçlerini ortaklığın çıkarı doğrultusunda kullandıklarını dikkate almalıyız. Eski sistemde kanguru erkekleri - yanılmıyorsak- kanguruları kendi yararlarına olduğu kadar öteki totem gruplarının yararları için de öldürüyordu ve bu aynı şekilde tırtıl totemi, atmaca totemi için de geçerliydi. Totem hayvanlarının öldürülmesi ve yenilmesinin erkeklere yasaklandığı yeni dini biçim altında, kanguru erkekleri, kendi kullanımı için olmasa da, kanguru üretimine, Emu erkekleri, Emunun tadına bakamasalar da Emu üretimine, tırtıl erkekleri, bu delikatezin başka mideler için olsa da tırtıl üretimi üzerine sihirli sanatlarını uygulamaya devam etmişlerdir." Kısaca, bugün karşımıza bir kült olarak çıkan şey, geçmişte örgütlü toplumsal üretimin ve iş bölümünün basit düzeyde gelişmiş sistemiydi. Avusturalya siyahlarında ürünün da-

* F. Ratzel, "Halklar Bilgisi", 1887, 2. Cilt. Almanca basımda sf. 64.

ğıhmına baktığımızda, büyük bir olasılıkla daha ayrıntılı ve karmaşık bir sistem bulacağız. Avlanan her hayvan, bulunan her yumurta, toplanılan her avuç meyve, tüketilmek üzere toplumun şu ya da bu halkasına sabit, belirli kurallara göre planlı bir şekilde verilmektedir. Örneğin kadınlar tarafından toplanılan bitkisel besin, kendilerine ve çocuklarına aittir, erkeklerin avladıkları ise her klanın kendine özgü kurallarına göre, ancak hepsine de ayrıntılı bir şekilde dağıtılmaktadır. Böylece örneğin, İngiliz bilimcisi Howitt, Avusturalya'nın güney doğusunda, özellikle Viktoria bölgesinde yaşayan halklarda şu dağılım biçimini gözlemlemiştir:

"Erkek, bir kanguruyu köyden belirli bir mesafede öldürdü, kendisine iki erkeğin refakat etmesine rağmen, bunlar hayvanı öldürme olanağına sahip değildi. Köyden çok uzakta bulunulduğu için kanguru köye taşınmadan önce pişirildi. Erkeklerden ilki ateşi yakarken, öteki ikisi avı kesmekle meşguldu. Üçü hayvanı pişirip yerlerken, dağılım şu şekilde olmaktadır; 2. ve 3. erkekler orada bulundukları ve hayvanın kesilmesine yardımcı oldukları için bir bud ile kuyruğu, ayrıca kalça ile bir budu alırlar. Geriye kalan ise birinci adama kalır ve onu köye taşır. Bu adamın karısı hayvanın başını ve sırtını kendi ailesine götürür, geriye kalan da erkeğin anne ve babası içindir. Adamın mekanında et yoksa bu etten birazını kendisi alır, ancak yeteri kadar eti varsa, etin hepsini verir. Eğer adamın annesi balık tuttuysa, bunun birazını kendisine verir ya da kayınvalide, kayınbaba kendi paylarından kendisine birşey verir; bu gibi durumlarda adama ertesi gün de bir şey verirler. Çocuklar her durumda büyükanne ve büyükbaba tarafından beslenirler."(*) Klanda şu kurallar geçerlidir: "örneğin bir kanguru etinden avcı bel bölümünü, baba sırt, kaburga, omuz ve kafa bölümünü; anne sağ budu, küçük erkek kardeş sol ön bacağı, büyük kız kardeş sırt bölümünden bir parça, küçük kız kardeş sağ ön ayağı alır. Baba kuyruğu ve sırtın bir bölümünü kendi anne ve babasına verirken, anne de budun bir bölümünü ve baldır kemiğini kendi anne ve babasına verir. Bir ayı etinden avcı sol kaburgaları kendisine ayırırken, baba sağ arka ayağı, anne sol arka ayağı, ağabey sağ ön ayağı, küçük erkek kardeş sol ön ayağı, abla sırt bö-

* Howitt'e göre Somlo, Almanca basımda sf. 42.

lümünü, küçük kız kardeş ciğeri alır, sağ kaburga amcaya, bir yan bölüm dayıya ve hayvanın başı ise köydeki genç erkeklere verilir.

Bir başka klanda ise, besin orada bulunanlar arasında eşit bir şekilde dağıtılır. Örneğin, bir Wallaby (küçük bir kanguru cinsi) avlandığında ve örneğin, on ya da oniki kişi bulunuyorsa, herkes etten bir parça alır. Bunların hiçbiri, avcı tarafından kendilerine verilmeden avlanan hayvana ya da bir parçasına dokunmaz. Örneğin; hayvan pişirilirken avcı orada değilse, o gelinceye ve dağılımı yapıncaya dek hiç kimse hayvana dokunmaz. Kadınlar erkeklerle aynı parçaları alır, çocuklar ise her iki tarafça göz önünde bulundurulur."(*)

Her klanda farklı olan bu değişik dağılım biçimleri de ayin biçiminde ve törenle yapıldığından eski karakterlerini ortaya koymaktadır.(**) Bunlar, her neslin kendisine aktarılan, bozulmaz bir kural olarak baktığı ve takip ettiği, belki binlerce yıllık eski bir gelenekle ifadesini bulmaktadır. Bu sistem iki şeyi çok açıkça göstermektedir. Birincisi, Avusturalyalı siyahlarda, belki de bu en geri kalmış insan cinsinde, yalnızca üretimin değil, aynı zamanda tüketimin de ortak, toplumsal olarak planlı biçimde organize edildiğini ve ikincisi, bu işleyişin toplumun tüm üyelerini besleme ve bunu güvenceye almayı amaçladığını, hem de bunun besin gereksinimlerine olduğu gibi, iş gücüne de uygun olacak bir biçimde planlandığını görüyoruz: her durumda yaşlı insanların özellikle besinleri sağlanmakta ve bunlar da, anneler gibi küçük çocukları beslemekteler. Böylece Avusturalyalıların tüm ekonomik yaşamı - üretim, iş dağılımı, besin maddelerinin dağılımı- çok katı bir biçimde planlı olarak organize edilmiş, çok eski dönemlerden beri sabit kurallar edinmiştir.

Avusturalyalılar'dan sonra Kuzey Amerika'ya bakıyoruz. Burada batıda, Kaliforniya Körfezi'ndeki Tiburon Adası'nda ve komşu karanın dar bir bölümünde oturan, kızılderililerden geriye kalan çok az bir kesim, kapalı olmalarından ve yabancılara kuşkuyla yaklaştıklarından dolayı eski geleneklerini büyük ölçüde korumuş olup özel olarak ilgimizi çekmektedir. 1895 yılında ABD'li bilimciler ta-

* Howitt'e göre Somlo, Almanca basımda sf. 43.
** Ratzel, 1894, 1. Cilt, Almanca basımda sf. 333.

rafından bu klam araştırmak üzere yola çıkılmış ve bu araştırmanın sonuçları, Amerikalı Mac Gee tarafından iletilmiştir. Bu bilgilere göre Seri kızılderilileri – bu küçük halkın ismi artık budur- her birisi bir hayvan ismine göre adlandırılan dört gruba ayrılmaktadır. Pelikan grubu ve kaplumbağa grubu bunlar içinde önemli iki gruptur. Bu grupların totem hayvanları ile ilgili gelenekleri ve kuralları çok gizli tutulduğundan, büyük ölçüde araştırılamamıştır. Ancak bu kızılderililerin besininin genelde pelikan, kaplumbağa, balık ve öteki deniz ürünlerinden oluştuğunu şimdi öğrendiğimizde ve yukarıda Avusturalyalıların totem grupları üzerine olan açıklamaları anımsadığımızda, Kaliforniya'nın kızılderili komşusunda totem hayvanlarının gizemli kültü ve klanın sözkonusu gruplara bölünüşünü, çok eski ve katı organize edilmiş iş bölümlü dini sembollerde kemikleşen bir üretim sistemi oluşturduğunu tasarlayabiliriz. Bu tasarıyı, örneğin Seri Kızılderilileri'nin en önemli koruma ruhunun Pelikan oluşu güçlendiriyor; ancak bu kuş aynı zamanda söz konusu klanın ekonomik varlığının temelini oluşturmaktadır. Pelikan eti ana besin, pelikan derisi giyim, yatak maddesi, siper, yabancılara karşı önemli bir değişim aracı olarak hizmet etmektedir. Serilerin en önemli çalışma biçimi olan av, günümüze dek katı bir biçimde düzenlenmiştir; örneğin, pelikan avı çok iyi organize edilmiş ortak bir eylem olup, "en azından yarı törensel bir karaktere" sahiptir. Pelikan avı ancak yılın belirli dönemlerinde serbest olup soylarının tükenmemesi için kuşların üreme döneminde yasaktır. "Kesimden sonra yarı aç ailelerin (büyük hayvanların kitlesel kıyımı onlar için zor değildir) yumuşak parçaları yuttukları büyük yemek faslı başlıyor ve ardından yatıncaya dek demleniliyor. Kadınlar ise ertesi gün tüyleri en az hasar görmüş leeşi arıyor, derisini dikkatlice yüzüyor. Tören bir kaç gösteriyle bağlantılı olarak sürüyor. Profesör Büchner tarafından kuşkusuz hayvanilik olarak adlandırılacak olan o "büyük fasıl", yani o gürültülü "karanlıkta yutma, gerçekte -tören karakteri bunun güvencesini verir- çok iyi organize edilmiştir. Planlı av ile katı kurallı dağılım ve tüketim doğrudan bağlantılıdır. Ortak yeme ve içme belirli bir kurala göre gerçekleşmektedir: ilk önce avı da yöneten reis, arkasından yaş sırasına göre öteki savaşçılar, sonra en yaşlı kadın ve yine yaş sırasına göre kızları, sonuncu ola-

rak ergenlik çağına gelen kızlar, kadınlann toleranslı davranışları altında yaş sırasına göre çocuklar gelir. "Klanın ya da ailenin her üyesi gerekli besin ve giyim eşyasını isteyebilir ve bu gereksinimin giderilmesi herkesin dikkat etmesi gereken bir görevdir. Bu görevin derecesi bir bölümü ile komşudan başlar ve diğer insanlarla devam eder, temelde gruptaki basamak ve sorumluluk belirleyicidir (genelde yaşa uygun olarak). Bir yemekte ilk kişinin görevi, kendisinden sonrakiler için yeterli yiyeceğin kalmasını sağlamaktır ve bu görev aşağılara doğru devam eder, öyle ki, yardıma muhtaç çocukların bile ihtiyaçları sağlanır.(*)

Güney Amerika'da yaşayan Borora yabani klanı üzerine Profesör V.D. Steinen tarafından bilgiler verilmiştir. Burada da tipik iş bölümü egemendir; kadınlar bitkisel besini sağlıyor, ucu sivri bir değnekle kök arıyor, büyük bir çeviklikle palmiye ağaçlarına tırmanıyor, fındık ve dal uçlarındaki meyveleri topluyorlar vs. Eve geldiklerinde erkeklere meyve vs. veriyor, karşılığında etten arta kalanı alıyorlar. Dağıtım ve tüketim katı kurallara göre uygulanıyor.

V.D.Steinen şöyle devam ediyor: " Ünvan, Bororalılar'ın ortak yemek yemelerine bir engel ldeğildir, öteki garip gelenekler ise klanların av eti dağılımında birbirleri ile kavga etmemeleri için şu ya da bu biçimde başka araçları aradıklarını göstermektedir. Burada ilk bakışta dikkati çeken bir kural vardı: *Avcı avladığı hayvanı kendisi pişirmiyor, pişirmesi için başkasına veriyordu!* Aynı dikkatli davranış, hayvanın değerli kürkü ve dişlerinde de sözkonusuydu. Avlanan hayvanın kürkü ve dişlerini avcı değil, ölen son kızılderilinin en yakın kadın ya da erkek akrabası alıyordu. Avcı, kendisine verilen Arara kuşunun tüyü (Bororalılar'ın en değerli takısı) ve Oassu bandlarıyla bezenmiş bir yay ile onurlandırılıyordu. Ancak, memnun olmayanların davranışlarından koruyan en önemli kurum büyücü, ya da Avrupalılar'ın söylediği gibi ilaç adamları kurumudur. Bu kişi her bir hayvanın öldürülmesinde bulunmak ve özellikle hayvansal ya da bitkisel besini belirli törenlerle dağıtıma hazırlamak zorundadır. Av kabile reisinin bildirimi ve yönetimi altında yapılır. Genç ve evli olmayan erkekler

* Mc Gee'ye göre Somlo, sf. 128.

beraberce, ortak çalıştıkları, silah, alet ve takı imal ettikleri, dokuma işi yaptıkları, güreştikleri ve önceden söylediğimiz katı kurallara göre ortaklaşa yemek yedikleri bir evde otururlar. V.D. Steinen, açıklamalarına şöyle devam ediyor: "Bir üyesi ölen aile büyük bir kayıba uğrar, ölünün sahip olduğu her şey, geri dönmemesi için yakılır, ırmağa atılır ya da kemiklerinin bulunduğu sepete konulur. Artık barınağı tamamen boşaltılmıştır. Yalnızca ölmüş kişinin geride kalan yakınlarına yeniden armağanlar verilir, kendileri için ok ve yay yapılır ve geleneğe göre de bir jaguar öldürüldüğünde, bunun derisi ölen kadının erkek kardeşine ya da ölen adamın Oheim'ına verilir." Böylece, üretimde olduğu gibi, dağıtımda da toplumsal örgütlenmenin belirli bir planı egemendir.

Amerika Kıtası'mn en güney ucuna gittiğimizde, burada, ekonomiye elverişli olmayan Güney Amerika'nın güney ucunda bulunan ada grubunda yaşayan ve 17. yüzyılda varlığından haberdar olduğumuz, en alt aşamada bulunan doğal halklardan birisini, Feuerlanderliler'i buluruz. 1698 yılında uzun yıllar güney denizinde zanaatım uygulayan Fransız korsanlarının, Fransız hükümetine önerisi üzerine, güney denizine bir keşif ekibi gönderildi. Bu keşif ekibinde yer alan bir mühendisin günlüğünde Feuerlanderler üzerine şu bilgiler yer almaktaydı:

"Her aile, yani baba, anne ve evli olmayan çocuklar, gereksinim duydukları her şeyi koydukları bir Firog'a sahiptir. Etrafında dağınık bir şekilde uzandıkları küçük bir ateş yakarlar. Acıktıklarında midye pişirir ve bunu aralarında bulunan en yaşlı kişi eşit bir biçimde dağıtır. Erkeklerin ana uğraşısı ve görevi kulübe yapmak, ava çıkmak, balık tutmaktır. Kadınlar ise, kayıklara dikkat eder ve midye çıkarırlar... balina avını şu şekilde yaparlar; beş altı kayıkla denize açılır ve balinayla karşılaştıklarında onu takip edip uçları ustaca sivriltilmiş kemik ya da taştan oluşan mızrakları ile öldürürler... Olağan besinleri olan bir hayvanı, kuşu, balığı ya da midyeyi yakaladıklarında tüm besin maddelerini ortak paylaştıklarından bunu bizden daha ileri davranışlara sahip olan tüm ailelere dağıtırlar."(*)

* 1890 yılında Paris'de yapılan Amerikalılar'ın Uluslararası Kongresi'nin 8. toplantısında verilen bu rapor M. G. Marcel tarafından 1892 yılında Paris'de yayınlanmıştır.

Bakışlarımızı Amerika'dan uzaklaştırıp Asya'ya bakalım. Burada, Andaman Adaları'nda, (Bengal Körfezi'nde) yaşayan Minicopiler'in arasında 11 yıl yaşamış olan İngiliz araştırmacı E.H. Man, herhangi bir Avrupalı'dan daha iyi bir gözlemle şunları aktarıyor:

"Minicopiler dokuz kabileden oluşmaktadır. Her kabile ise 30-50 bazen 300 kişiden oluşan gruplara bölünmüştür. Her grubun bir reisi, ayrıca ötekilerinin üstünde olan kabilenin de bir reisi vardır. Ancak, bunun yetkisi oldukça sınırlıdır; reis yetkisi altında bulunan gruplar arasında toplantılar düzenlemekle yükümlüdür. Ava, balık avına ve gezilere önderlik eder, anlaşmazlıklarda uzlaşma sağlar. Her grup içinde erkek ve kadınlar arasında iş bölümü yapılarak çalışma ortak yürütülür. Erkekler, ava, balık tutmaya, bal sağlamaya gider, kayık, yay, ok ve öteki aletleri yaparken, kadınlar odunu, suyu, ayrıca bitkisel besini sağlayıp takı imal eder ve yemek pişirirler. Çocuklara, hastalara ve yaşlılara bakmak, farklı kulübelerdeki ateşin sönmemesine dikkat etmek evde kalan her erkek ve kadının görevidir; çalışabilir durumda olan herkes grup için çalışmak ve geriye dönecek dostlar için yeterli besinin depoda bulunmasını sağlamakla yükümlüdür. Küçük çocuklar, güçsüzler ve yaşlılar herkesin bakımına tabidir ve bunların durumları güncel gereksinimleri anlamında toplumun öteki üyelerinden daha iyidir.

Yiyecek için belirli kurallar geçerlidir. Evli bir erkek ancak öteki evli erkeklerle ya da bekarlarla beraber yemek yiyebilir, çok yaşlı değilse asla kendi evindeki kadınların dışındaki kadınlarla yemek yiyemez. Bekarların kendine özgü yiyecek zamanları vardır; erkek çocuklar kendi aralarında, kız çocuklar ise kendi aralarında.

Yemeğin hazırlanması genelde kadınların, erkeklerin köyde olmadıkları zamanlar yaptıkları bir iştir. Ancak, kadınlar bayram günlerinde ya da çok bereketli av günlerinde olduğu gibi su ve odun sağlama gibi nedenlerle köy dışına gittiklerinde, yemek pişirmeyi erkeklerden birisi üstlenir ve yemeğin yarısı piştiğinde bunu orada bulunanlar arasında dağıtıp yemeğin pişirilmesine devam edilmesini onlara bırakır. Reis orada ise, en büyük payı alır, sonra da erkekler, arkasından kadınlar ve çocuklar sırayla yemeklerini alırlar, geriye kalan dağıtıcıya aittir.

Minicopiler silahlarını, aletlerini ve öteki eşyalarını imal etmede büyük bir çaba ve sabır gösterirler; bir parça demirden ok ya da ok ucu yapmak için onu taştan bir çekişle saatlerce işler ya da bir yaya saatlerce biçim vermeye çalışırlar.

Bu işler hemen gerekli olmadığı durumlarda da yapılmak zorundadır. Bu kişilerin bencil olduğunu söylemek doğru değildir, çünkü; genelde sahip olduklarının en iyilerini armağan ediyorlar (tabii ki dağılım konusunda yalnızca Avrupalılara has bir yanlış algılama), kendilerine ürünlerin en iyisini ayırmadıkları gibi daha iyisini de imal etmiyorlar." (*)

Yukarıdaki örnekleri Afrika'da yaşayan yabanilerin bir örneği ile kapatalım. Burada Kalahari Çölü'nün küçük Boşimanlar'ı *geri kalmışlığın ve insanlık kültürünün en alt basamağını temsil ediyorlar*. Boşimanlar üzerine Alman, İngiliz ve Fransız araştırmacıları, bunların ortak ekonomik yaşantılarını sürdürdükleri topluluklar (sürüler) halinde yaşadıklarını bildiriyorlar.

Küçük topluluklarında besin, silah, vs. kapsayan tam bir eşitliğin egemen olduğunu gözlemlemişler. Yolları üzerinde buldukları besin maddelerini toplayıp köye getiriyorlar. Alman Passarge şöyle diyor: "Burada günün mahsulü ortaya dökülüyor; kökler, meyveler, tırtıllar, kuşlar, kaplumbağalar, çekirgeler, hatta yılan ve iguanalar." Bunlar herkesin arasında dağıtılır, "meyve, kök vs. gibi bitkilerin ve küçük hayvanların toplanması genelde kadınların işidir. Kadınlar topluluğu bu şekilde beslerken, bu işte çocuklar kendilerine yardımcı olurlar. Erkek de ratlantısal olarak bir kaç şey getirir. Ancak toplama onun yan işidir. Erkeğin ana görevi avcılıktır." Av ürünü, topluluk tarafından ortaklaşa yenir. Dost topluluklarıngezginci Boşimanları'na da ateşin yanında bir yer ayrılıp yiyecek verilir. Passarge iyi bir Avrupalı olarak burjuva toplumunun gözlüğü ile bile "abartılı meziyet" sayılan her şeyi paylaşmada bunların kültürel yetersizliklerini görmekte! (**)

Böylece, en ilkel yerleşiklik ve tarımdan çok uzakta olan, yakın gözlemlerden bilinebileceği kadarıyla belirli bir anlamda ekonomik gelişim zincirinin ilk halkasını sunan halklar, Bay Gros-

*Man'a göre Somlo, sf. 96-99.

** Somlo, sf. 116.

se'nin şemasından çok ayrı bir görüntü sunuyorlar. Her tarafta "dağınıklık" ve "özel ekonomi" değil de, komünal organizasyonun tipik çizgileri ve katı kurallarla düzenlenmiş ekonomik ortaklıklar görmekteyiz. Tüm bunlar "alt basamaktaki avcılar" için geçerlidir. "Yüksel avcılar" için ise, Morgan tarafından ayrıntılı olarak açıklanan İrokeler'in kabile ekonomisinin görüntüleri yeterlidir. Ama, hayvan üreticilerinde de Grosse'nin cüretkar yalanlarını açığa çıkarmaya yetecek kadar materyal vardır.

Yani tarımcı Mark birlikleri, ekonomi tarihinde rastladıklarımız içinde ilk ve yegane gelişkin olanı değil, aksine en son ilkel komünal örgütlenmedir. Kendisi tarımcılığın değil, komünizmin düşünülemeyecek kadar uzun geleneğinin bir ürünü olup klan örgütlenmesinin kucağına doğmuş, tarımcılığa uygulanmış, burada sonunu getiren bir doruğa erişmiştir. Yani gerçekler Grosse'nin şemasını onaylamamaktadır. Komünizmin ekonomi tarihinin bu yeniden yok olmak için birden ortaya çıkması gibi garip bir fenomenin nasıl açıklanacağını soracak olursak, Bay Grosse bize kendi engin "materyalist" açıklaması ile hizmet etmektedir: "Alt basamak tarımcılıktaki klanın, burada ikamet, mal ve ekonomi ortaklığı yaptığı için öteki kültür biçimlerindeki halklardan daha güçlü ve istikrarlı olduğunu gördük. Bunun bu şekilde gelişmesini, avcılığın ve hayvancılığın insanları dağıtmasına karşın, alt tarım ekonomisinin birleştirici yapısı ile açıklayabiliriz" (Alm. basımda s.158). Yani, insanların istekli alansal "birleşimi" ya da "dağılımı", komünizmin ya da özel mülkiyetin egemenliğini belirliyor. Bay Grosse'nin, insanları "birleştiren" tarlaların en erken biçimde özel mülkiyete geçerken, insanların severek "dağıldığı" orman ve çayırların en uzun süreli -bazen günümüze dek- ortak mülkiyet olarak kaldığını bize açıklamayı unutması çok üzücü. Ayrıca, ekonomi tarihinde "insanları en fazla birleştiren" üretim biçimini, çağdaş büyük sanayiyi; ortak mülkiyetin değil de, aksine özel mülkiyetin en çarpıcı biçimi olan kapitalist mülkiyetin doğurduğunu açıklamak zorundadır.

Tarihi materyalistçe kavramak için üretimin tüm toplumsal yaşam için anlamından bahsetmenin yeterli olmadığını; tarihi materyalizmin devrimci gelişim düşüncesini, Marx'da olduğu gibi araştıran beynin dahiyane kanatları yerine, kalın, kaba bir sopa gibi

yorumlayan Grosse'nin "materyalizmi" bir kez daha yeniden kanıtlamaktadır. Ama bu herşeyden önce, üretim ve bunun biçimleri üzerine çok konuşan Bay Grosse'nin üretim ilişkilerinin en temel kavramları üzerine bilgisi olmadığını göstermektedir. Kendisinin üretim biçimleri altında avcılık, tarım ya da hayvan üreticiliği gibi yalnızca dış kategorileri anladığını gördük. Her "üretim biçimi" kapsamında mülkiyet biçimi, yani ortak ya da aile, ya da özel mülkiyetin olup olmadığı ve bu mülkiyetin kime ait olduğu sorusunu yanıtlamak için, taşınmaz ve taşınabilir mülkiyet gibi kategoriler ayrımı yapmaktadır. Bunların farklı sahiplere ait olduğunu bulduğu zaman ise, hangisinin; taşınabilir olanın mı, yoksa arsa gibi taşınmazın mı önemli olduğunu soruyor. Bay Grosse'ye önemli görünen şey, toplumun mülkiyet biçimi açısından belirleyici oluyor. Böylece, örneğin yüksek avcılarda "taşınabilir malın" bu tür bir önem kazandığını, bunun araziden daha önemli olduğunu ve taşınabilir mal, örneğin gıda maddeleri de özel mülkiyet olduğundan, arsa ve arazide çok daha belirgin bir ortak mülkiyet bulunmasına karşın, Grosse burada komünal ekonomiyi göremiyor.

Yalnızca dış özelliklere göre yapılan bu tür ayrımların - taşınabilir ya da taşınmaz mal gibi- üretim açısından hiç bir anlamı olmadığı gibi, aile biçimleri, kadın ya da erkek egemenliği ya da dağıtan ya da birleştiren üretim biçimleri gibi öteki Grosseist ayrımlar da aynı şekilde anlamsızdır. Örneğin; taşınabilir mülkiyet gıda maddelerinden oluşabileceği gibi, hammaddeden, takıdan, kült eşyalarından ya da aletlerden de oluşabilir. Bunlar topluluğun kendi gereksinimleri için olduğu gibi, değişim için de üretilmiş olabilir. Üretim ilişkileri açısından duruma göre çok farklı önemi olabilir. Grosse genelde halkların üretim ve mülkiyet biçimlerini - bu konuda da günümüz burjuva biliminin tipik bir temsilcisidir- gıda maddelerine ve geniş anlamda öteki tüketim maddelerine göre belirlemektedir. Tüketim eşyalarının tek tek insanlar tarafından sahiplendiğini gördüğü zaman, bireysel mülkiyet onun için kanıtlanmış oluyor. Bu, ilkel komünizmin varlığının "bilimsel" yadsınmasının günümüzdeki tipik yolu olmaktadır. Bu derin anlayışa göre Şark'da rastlanan, sadakalarını bir araya getirip ortak tüketen dilenciler, ya da birbiriyle dayanışarak, çalınan malın ortaklaşa zevkini çıkaran bir hırsız çetesi pekala has bir "komünist eko-

nomik ortaklık" olarak görünebilir. Buna karşın, tarlayı ve araziyi ortaklaşa işleyen ve bunlara ortaklaşa sahip olan, ancak ürünlerini ailece tüketen -her aile kendi toprak parçasından- bir Mark birliği "sınırlı anlamda bir ekonomik birlik" olarak görünmektedir. Özetle, bu anlayışa göre, üretim için belirleyici karakter, üretim araçları üzerinde değil de, tüketim malları üzerindeki mülkiyet hakkı, yani üretimin değil, dağılımın koşullarıdır. Burada tüm iktisat tarihini anlamak için çok önemli olan ulusal iktisat anlayışının önemli bir noktasına gelmiş bulunmaktayız. Bay Grosse'yi kendi kaderi ile başbaşa bırakarak bu soruya genel bir biçimde yaklaşalım.

IV

İktisat tarihini öğrenmeye soyunanlar, toplumun ekonomik ilişkilerinin tarihsel gelişiminde gösterdiği farklı biçimleri tanımak isteyenler, ekonomik ilişkilerin hangi özelliğini bu gelişimin mihenk taşı ve ölçütü olarak alacağını öncelikle bilmelidirler. Belirli bir alandaki görüntülerin yoğunluğu arasında bir yol ve bunların tarihsel sırasını bulabilmek için, görüntülerin etrafında döndüğü iç ekseni oluşturan moment üzerine kafalarda açıklık oluşturulmalıdır. Örneğin; Morgan, kültür tarihinin mihenk taşı ve ölçütü olarak bunun belirli bir momentteki -üretim tekniğinin gelişimi- aşamasını ele almıştır. Böylece insanlığın tüm kültür varlığını, deyim yerindeyse kökünden kavramıştır. Bizim amacımız olan iktisat tarihi açısından Morgan'ın ölçütü yeterli değildir. Toplumsal emeğin tekniği, insanların dış doğaya egemenliğinde erişilen basamağı göstermektedir. Üretim tekniğini mükemmelleştirme doğrultusunda atılan her yeni adım aynı zamanda, fiziki doğanın insan tarafından sömürülmesi doğrultusunda olan ve bunun için de genel insan kültürünün gelişimine doğru atılmış bir adımdır. Ancak, özellikle toplumun üretim biçimlerini araştırmak istersek, o zaman insanın doğayla ilişkisi bizim için yeterli değildir, bu durumda bizi ilk etapta insan emeğinin başka bir yanı, insanların çalışırken birbirleri ile olan ilişkisi, yani üretimin tekniği değil de, bunun toplumsal organizasyonu ilgilendirmektedir. Çömlekçilikle uğraşan ilkel bir halkın çömlekçi tezgahını kullanması,

bu halkın kültür düzeyi açısından belirleyicidir. Morgan teknikteki bu önemli ilerlemeyi, yabanilikten barbarlığa geçişte tüm kültür döneminin mihenk taşı olarak ele alıyor. Salt buna dayanarak, bu halkın üretim biçimi üzerine bir yargıya varmak için çok az bilgiye sahibiz. Bunun için bir dizi durumu daha bilmemiz gerekmektedir. Örneğin, toplulukta kimin çömlekçilik yaptığını, bunu tüm topluluğun mu yoksa bir bölümünün mü ya da bir cinsiyetin mi; topluluğu çömlek ürünleri ile besleyen kadınların mı, bunların kendi gereksinimleri için mi kullanıldığını, yoksa başka ürünlerle değişim aracı olarak mı hizmet ettiğini, çömlekçilik yapan kişinin ürünlerinin kendisi tarafından mı kullanıldığı yoksa üretilen eşyaların topluluğun tüm üyelerine mi hizmet ettiği gibi...

Görüldüğü gibi bir toplumdaki üretim biçiminin karakterini ancak çok yönlü toplumsal ilişkiler belirleyebilmektedir: İş bölümü, ürünlerin tüketiciler arasındaki dağılımı, değişimi. Ancak ekonomik yaşantının tüm bu özellikleri, üretimin önemli bir etkeni tarafından kendiliğinden belirlenmektedir. Ürünlerin dağılımının ve değişiminin ancak yan görüntüler olduğu ilk bakışta belli olmaktadır. Ürünlerin tüketiciler arasında dağıtılması ve değişilmesi için herşeyden önce üretilmesi gerekmektedir. Yani üretimin kendisi, toplumun ekonomik yaşantısının ilk ve önemli bir momentidir. Ancak üretim süreçlerinde belirleyici olan, çalışanlarla üretim araçları arasındaki ilişkidir. Her iş için belirli hammaddeler, belirli bir işyeri ve belirli aletler gerekmektedir. İnsan toplumunda işte kullanılan aletlerin ve bunların üretiminin ne kadar önemli olduğunu bilmekteyiz. Buna, bu aletler ve öteki üretim araçlarıyla iş yapmak ve geniş anlamda toplum yaşantısındaki gerekli tüketim araçlarını üretmek için insan iş gücü eklenir. Çalışan insanın üretim araçlarıyla olan ilişkisi üretimin ilk sorusu ve belirleyici etkenidir. Bununla teknik ilişkiyi, insanların işte kullandığı üretim araçlarının az ya da çok mükemmelliğini ya da çalışmadaki biçim ve yöntemlerini kastetmiyoruz. İnsan iş gücü ile cansız üretim araçları arasındaki ilişkiyi, yani *üretim araçlarının kime ait olduğu* sorusunu kastediyoruz. Süreç içinde bu ilişki bir çok kez değişmiştir. Bununla birlikte her defasında üretimin karakteri, ürünlerin dağılımı, iş bölümünün şekillenişi, değişimin yönü, çapı ve toplumun tüm maddi ve manevi yaşamı da değişiyordu. Üretim

araçlarının çalışanlara ya da bunların tek tek bireylere ait olup olmadığı, ya da bireylere ait olmasından daha çok, üretim araçlarıyla birlikte üretimde çalışmayanların mülkiyeti olup olmadığı, özgür olmayan bireyin üretim araçlarına bağlı olduğu ya da özgür birey olarak üretim araçlarına sahip olmadığından işgücünü satmak zorunda olup olmadığı gibi farklı koşullara göre, komünist ya da küçük burjuva, zanaatkarlık ya da kölecilik, itaate dayanan angarya ya da ücret sistemine dayanan kapitalist üretim biçimleriyle karşılaşırız. Bu ekonomik biçimlerin her biri kendisine uygun bir iş bölümü, ürünlerin dağılım, değişim, sosyal, hukuki ve manevi yaşam biçimlerine sahiptir. İnsanların iktisadi tarihinde, çalışanlar ve üretim araçları arasındaki radikal bir değişim, ekonomik, siyasi ve manevi yaşamın radikal değişmesi, tamamen yeni bir toplumun oluşması için yeterliydi.

Kuşkusuz toplumun ekonomik yaşantısının tüm bu yanları arasında sürekli bir karşılıklı etkileşim söz konusudur. Yalnızca iş gücünün üretim araçlarıyla arasındaki ilişki, ürünlerin dağılımını ve değişimini değil, aynı zamanda bunlar da üretim ilişkisini etkiler. Her ekonomik basamakta egemen olan iş bölümü, servetin dağılımı, değişim biçimi, oluştukları işgücü ile üretim araçları arasındaki ilişkiyi giderek aşağıdan eşeler. Bunların biçimi, işgücü ile üretim araçları arasındaki eskiyen ilişki radikal bir değişime, bir devrime maruz kaldığında değişir. Bu şekilde sözkonusu devrimler, işgücü ve üretim araçları ilişkisinde görülebilir mihenk taşlarını ve toplumun ekonomik oluşumunun doğal dönemlerini oluştururlar. İktisat tarihini anlamada, bu tarihin önemli noktaları üzerine açık bir kafayla bunları önemsizlerden ayırt etmenin ne kadar önemli olduğunu, bugün Almanya'da burjuva ulusal ekonomisinde iktisat tarihinin en fazla kullanılan ve en ayrıntılı ulaşılabilen parçasının sınanması göstermektedir. Bununla Profesör Büchner'in yaptığı bölümlemeyi kastediyoruz. Profesör Bücher, *"Halk Ekonomisinin Oluşumu"* adlı yapıtında iktisat tarihinin dönemlere ayrılmasının, bunu anlamak açısından ne kadar önemli olduğunu belirtiyor. Kendi alışkanlığına uygun olarak rasyonel araştırmalarının sonucunu bize sunmak için soruya kolay yoldan yaklaşmayıp, kendisinden öncekilerin yetersizliği üzerine bir sürü kanıt sayarak bizi eserini onurlandırmaya hazırlıyor.

"Bir ulusal ekonomistin, bir halkın geçmişte kalan bir dönemini anlamak için soracağı ilk soru; ekonomi bir halk ekonomisi midir, bunun görüntüleri günümüz ulaşım ekonomisiyle özde aynı mıdır?" Bu soru ancak geçmişin ekonomik gürüntülerini günümüz ekonomisine, eski "soyut" ulusal ekonomi ustalarının elinde bu kadar parlak yarar sağlayan aynı anlaşılır parçalara ayırma araçları ve psikolojik; yalıtıcı tümdengelim yöntemi ile araştırma yapıldığında yanıtlanabilir.

Yeni "tarih" okullarına, bu tür bir araştırma ile eski ekonomik dönemlere girme yerine, alışılagelmiş çağdaş halk ekonomisi kategorisinin süzgecinden geçirerek hiç değiştirmeden eskiye uyguladıkları ya da ulaşım ekonomisi kavramlarını tüm ekonomi dönemlerine uyduruncaya dek zorladıkları suçlamasını yapmadan geçemeyeceğiz. Bu, hiç bir yerde günümüz halklarının ekonomik biçimi ile geçmiş dönem ekonomisi ya da fakir halklarla arasındaki ayrımı karakterize etme biçimindeki kadar açık değildir. Bu, iktisat tarihinin gelişimini bir anda toparlayabileceği gelişim aşamalarını sırayla adlandırmak şeklinde yapılır...Bu tür eski deneylerin hepsi olayların özüne inmeyip, salt yüzeyinde kaldıkları için başarısızlıkla sonuçlanmaktadır." (*)

Peki profesör Büchner ekonomi tarihinin sıralanması konusunda ne öneriyor? Kendisini dinlemeye devam edelim:

"Tüm bu gelişimi bir bakış noktasında kavramak istiyorsak, bu ancak halk ekonomisinin önemli görüntülerine doğrudan götüren ve aynı zamanda eski ekonomik dönemin oluşum momentini gösteren bir bakış açısıyla olur. Bu bakış açısı malların üretiminin tüketiciyle ilişkisinden, daha doğrusu, malların üreticiden tüketiciye ulaştığı yolun uzunluğundan başka bir şey değildir. Bu bakış açısı altında tüm ekonomik gelişimi, en azından yeterli doğrulukla tarihi olarak izlenebilir olan orta ve batı Avrupa halklarında üç basamağa bölüyoruz:

1) *Kapalı ev ekonomisi basamağı* (salt kendi gereksinimleri için yapılan üretim; değişim olmayan ekonomi). Burada üretildikleri ekonomi içinde tüketilen mallar söz konusudur.

2) *Şehir ekonomisi basamağı* (değişim için üretim ya da

* Büchner, "Halk Ekonomisinin Oluşumu", Almanca basımda sf. 54.

doğrudan değişim aşaması). Burada mallar üretilen ekonomiden, doğrudan tüketilen ekonomiye gider.

3) *Halk ekonomisi basamağı* (meta üretimi, mal dönümü aşaması). Burada mallar, genelde tüketiciye ulaşmadan bir kaç ekonomiden geçer. (*)

İktisat tarihinin bu şeması ilk önce içermedikleri açısından ilginçtir. Profesör Büchner için ekonomi tarihi Avrupalı Mark birlikleriyle, yani üst aşamadaki tarımcılıkla başlamaktadır. Büchner, bu aşamadaki tarımcılık öncesi binlerce yıllık uzun zaman dilimindeki çok sayıda halkın bugün bile içinde bulunduğu ilkel üretim ilişkilerini "ekonomisizlik", "bireysel besin arama" dönemi ve "çalışma olmayan" dönem olarak karakterize ediyor. Böylece Profesör Büchner için iktisat tarihi, ilkel komünizmin en geç biçimi olan, dağılmanın, eşitsizlik, sömürü ve sınıflı topluma geçişin belirtilerini gösteren yerleşik tarımcılığın yüksek aşaması ile başlıyor. Grosse, tüm gelişim sürecinde Mark birliklerinden önce bir komünizmin varlığını yadsırken, Sachner bu süreci tümüyle ekonomi tarihinden siliyor.

Kapalı "şehir ekonomisinin" ikinci aşaması Schurtz'un dediği gibi "Leipzig Profesörü'nün dahiyane bakışına" borçlu olduğumuz, böyle çığır açan bir buluştur. Kapalı bir "ev ekonomisi", örneğin bir Mark birliğinin tüm ekonomik gereksinimlerini ev ekonomisi içinde doyuran kişileri kapsamakla karakterize ediliyorsa, bu durum Ortaçağ'ın, orta ve batı Avrupa şehirlerinde -çünkü Büchner "şehir ekonomisi"nden bunları anlıyor- tam da bunun tersiydi. Ortaçağ şehirlerinde yalnızca sıradan bir ortak "ekonomi" değil, profesörün kendi jargonuyla konuşmaya devam edersek, o kadar sayıda da atölye ve lonca birlikleri gibi, herbiri kendisi için üreten, satan ve tüketen -genel şehir ve lonca kuralları altında bile olsa- "ekonomiler" vardı. Ancak; Fransa'da ya da Almanya'da bulunan Ortaçağ lonca şehirleri bir bütün olarak da "kapalı" bir ekonomik alan oluşturmuyordu, çünkü; varlığı kırsal alandan aldığı besin maddeleri ve hammaddeleri karşılığında, ürettiği ürünün mübadelesinedayanmaktaydı. Büchner, kafasında her şehrin etrafına kapalı bir kırsal alan oluşturup bunu da şehir ve kırsal alan ara-

* Büchner, "Halk Ekonomisinin Oluşumu", Almanca basımda sf. 58.

sındaki değişimi, rahatlık açısından şehrin etrafındaki çiftçilerle sınırlayarak "şehir ekonomisi" kapsamına alıyor. Şehir ticaretinin en iyi müşterisi olan ve bazen şehirden uzakta dağınık bir biçimde, bazen de şehrin göbeğinde -Kaiser ve Bişof sarayları- bulunan zengin feodal beylerin angarya çiftliklerini tamamen gözardı ediyor ve aynı şekilde Ortaçağ ekonomik ilişkileri ve özellikle şehirlerin kaderleri açısından büyük önemi olan dış ticareti de gözönünde bulundurmuyor. Ortaçağ şehirlerinin en karakteristik özelliği olan ve ilk kez burada egemen üretim biçimine dönüşen -bölgeyle sınırlı kalsa da- meta üretiminin merkezi olma durumlarını profesör Büchner hiç saymıyor. Aksine, meta üretimi kendisinde "halk ekonomisi" ile başlamaktadır; bilindiği gibi burjuva ulusal ekonomisi bu sabit fikirle günümüz kapitalist ekonomik sistemini tanımlamakta; yani kapitalist üretimi meta üretimi olarak değil de, ekonomik yaşamın çok karakteristik bir "aşaması" olarak. Grosse, meta üretimini basitçe "sanayi" olarak adlandırırken, Profesör Büchner, bir ekonomi profesörünün basit bir sosyologtan üstünlüğünü kanıtlamak için, bu sanayiyi "meta üretimi"ne dönüştürüyor.

Ancak bu önemsiz şeylerden ana soruya dönelim. Profesör Büchner, ekonomi tarihinin ilk "basamağı" olarak "kapalı ev ekonomisini" sayıyor. Bu kavramdan ne anlıyor? Biz bu basamağın tanımcılık yapan Mark birlikleri ile başladığını belirtmiştik. Profesör Büchner "kapalı ev ekonomisi" basamağında, ilkel Mark birliklerinin dışında, Yunanlılar ve Romalılar'ın antik köle ekonomisi, ve Ortaçağ'ın feodal angarya çiftlikleri gibi öteki tarihi biçimleri de saymaktadır. İnsanlığın ekonomi tarihinde bilinmeyen zamanlardan, klasik antik çağ ve tüm Ortaçağ'ı kapsayarak Yeniçağ'ın eşiğine dek olan dönem; ikinci olarak Ortaçağ Avrupası'nın lonca şehri ve üçüncü olarak da günümüz kapitalist ekonomisine kadar olan dönem tek bir "basamak"ta toparlanmaktadır. Yani Profesör Büchner'in ekonomi tarihinde, Hindistan'da Pencap'ın dağ yamaçlarında herhangi bir yerde sessizce yaşantısını tüketen komünal köy topluluğu, Atina kültür yaşantısının doruğunda Perikles'in ev idaresi ve Ortaçağ'da Bamberg Bişofunun feodal sarayı, aynı ve tek "ekonomik basamak" üzerinde sıralanmıştır. Ama okul tarih kitaplarındaki yüzeysel bil-

gilere sahip bir çocuk bile, burada tamamen farklı ilişkilerin aynı cebe konulduğunu görebilecektir. Orada komünal tarım toplumlarında köylü kitlesinin mülkiyet ve hukuk konusunda genel bir eşitliği, toplumsal konum eşitliği ya da bunun çekirdek halinde varlığı sözkonusuyken, burada Ortaçağ Avrupası'nda, toplumda çok keskin bir biçimde, özgür ve köle insan, yasal hakka sahip olanlar ve olmayanlar, efendiler ve uşaklar, zenginlik ve fakirlik ya da sefalet ayrımları sözkonusuydu. Bir yanda genel çalışma zorunluluğu ile boyunduruk altında tutulan çalışanlar kitlesi, öte yanda çalışmayan egemen azınlık arasında tam bir karşıtlık. Yine Yunan ve Roma antik köle ekonomisi ile Ortaçağ feodal ekonomisi arasında o kadar büyük bir fark var ki, antik kölecilik sonunda Yunan-Roma kültürünün çöküşünü getirirken, Ortaçağ feodalizmi, şehir ticareti ile birlikte şehir lonca zanaatı yoluyla son aşamada günümüz kapitalizmini doğurmuştur. Yani her kim tüm bu sınırsız ekonomik ve sosyal biçimler ve tarihi dönemlerle bir tek kavram, bir tek şema oluşturmak isterse, ekonomik dönemlere orjinal bir ölçüt koymuş olur. Profesör Büchner, içindeki tüm kedilerin gri olduğu "kapalı ev-ekonomisi'nin" gücünü oluşturmak için hangi ölçütü kullandığını açıklamak amacıyla, dar kafalılığımızın yardımına parantezler açarak gelmektedir. Yazılı tarihten yeni çağa kadar gelen ilk "basamak", "değiş tokuşun olmadığı ekonomi" olarak adlandırılıyor. Bunun arkasından ortaçağ şehri "doğrudan değiş-tokuş" ve son olarak da günümüz ekonomisi "malların devirdaim basamağı" olarak sıralanıyor. Yani değiş-tokuşun olmadığı, basit değiş-tokuş ya da karmaşık değiş-tokuş -daha alışılagelmiş sözcüklerle ifade edersek: ticaretin yokluğu, basit ticaret, gelişmiş dünya ticareti- işte profesör Büchner'in ekonomik dönemlere uyguladığı ölçüt budur. Tüccar kategorisinin oluşup oluşmadığı, üreticiyle birlikte aynı kişiyi mi yoksa ayrı bir kişiyi mi temsil ettiği; ekonomi tarihinin ana ve temel sorunu budur. Bu anda Profesör Büchner'in , profesörlere mahsus hayal ürününden başka bir şey olmayan, dünyanın hiçbir yerinde keşfedilmemiş ve antik Yunanistan ve Roma'ya olduğu kadar 10.yy'dan sonra Feodal Ortaçağ'a uygulandığında inanılmaz cüretkarlıkta bir tarihi düş ürünü olan "değiş-tokuş olmayan ekonomisine" dikkatlerimizi verelim. Üretimin gelişiminin ölçütü olarak üretim ilişkilerini değil de, aksine

değişim ilişkilerini almak ve tüccarı ekonomik sistemin merkezine koyup herşeyin ölçütü alarak, hatta onu varolmadığı dönemlerde de görmek; tüm bunlar "kavramsal sıralamanın" ve "psikolojik tümdengelim"in parlak bir sonucu ve özellikle "yüzeysel kalmayı" aşağılayan bütün iyi "şeylerin özüne inmek" değil midir! Burada "tarih okulunun" alçakgörüllü bir şeması olan iktisat tarihinin; "natural ekonomi, para ekonomisi ve kredi ekonomisi" gibi üç döneme bölünmesi daha iyi değil mi ve gerçeği, bu tür eski deneylere ilk önce burun kıvırıp sonradan değişimi ana düşünce olarak almak ve bunu titizce abartarak çok-çarpık bir şemaya sokmak, "yüzeysel kalma" limanına demir atan Profesör Büchner'in kendi kibirli imalatından daha yakın değil mi?

Burjuva biliminde "yüzeysel kalma" bir rastlantı değildir. Burjuva bilimcilerin bir bölümü Friedlich List gibi önemli doğa kaynaklarının dış doğasına göre sıralama yapıp avcılık, hayvancılık, tarımcılık ve ticaretin dönemlerini ortaya atıyorlar; bunlar yüzeysel kültür tarihi açısından bile yeterli değildir. Profesör Hildebrand gibileri ise, ekonomi tarihini değişimin dış biçimine göre natural, para ve kredi ekonomisi ya da Müchner gibi değiş-tokuşun olmadığı, doğrudan değiş-tokuşun yapıldığı ve meta dolaşımı gibi dönemlere ayırmaktadır. Grosse gibileri ise; ekonomik biçimin değerlendirilmesinde malların dağılımını hareket noktası olarak alıyorlar. Kısaca; burjuva bilimcileri tarihsel araştırmanın önüne değişimi, dağıtımı, tüketimi itiyorlar; üretimin toplumsal biçimini, yani her tarihi dönemde belirleyici olanı ve değişim, dağıtım ve tüketim biçimlerinin sözkonusu şekliyle her defasında mantıksal sonucunu oluşturan dışında, herşeyi önümüze itmekteler. Peki, neden? "Halk ekonomisini" yani kapitalist üretim biçimini insanlık tarihinin son ve en yüksek aşaması olarak sunmak ve bunun uluslararası ekonomik gelişimini, devrimci nedenlerle reddetme gerekçelerini yadsımak nedeniyle yapmaktadırlar. Üretimin toplumsal biçimlendirilişi, yani çalışanların üretim araçlarıyla olan ilişkisi sorunu, her ekonomik dönemin temel noktasıdır ve bu aynı zamanda her sınıflı toplumun yaralı noktasıdır. Üretim araçlarının, çalışanların elinde şu ya da bu biçimde yabancılaşması, tüm sınıflı toplumların ortak zeminidir. Çünkü bu her türlü sömürünün ve sınıf egemenliğinin temel şartıdır. Bu yaralı noktadan dikkatleri

tüm yüzeysel ve tali yerlere çekmek, burjuva bilimcilerinin bilinçli bir çabasından öte, manevi olarak temsil ettiği sınıfın, bilgi ağacının tehlikeli meyvesini tatmaya karşı içgüdüsel bir tepkidir. Büchner gibi çağdaş bilinen bir profesör, ilkel komünizm, kölecilik, angarya ekonomisi gibi büyük dönemleri, bunların üretim araçları arasındaki temelden farklı konumlarını şemasının küçük bir kefesine rahatlıkla koyarken, "ev eserini (parantez içinde: ev emeğini)", "zanaatı" ve öteki tadı kaçan adlandırmalarla ticaret tarihini evirip çevirip titizce incelerken bu sınıf içgüdüsünü kanıtlamaktadır. Sömürülen halk kitlelerinin kuramcıları da, ilk komünistler, sosyalizmin eski temsilcileri, insanların eşitliği üzerine nutuklarında şikayetlerini ve mücadelelerini genelde dağıtımın eşitsizliği üzerine yoğunlaştırırken ya da bazı 19.yy. sosyalistlerinin yaptığı gibi, değişimin biçimlerine karşı yöneltirken, karanlıkta yollarını bulmaya çalışıyor ve ayakları yere basmıyordu. İşçi sınıfının en iyi önderleri dağılımın ve değişimin kendi biçimlerinde üretime bağlı olduklarını, üretimde ise çalışanların üretim araçlarıyla ilişkisinin belirleyici olduğunu gördüklerinde, sosyalist çabalar bilimsel zemine oturtulmuştur. Proletaryanın bilimsel konumu, bu ortak anlayıştan hareketle burjuvazininkinden, tıpkı ulusal ekonominin eşiğinde ayrıldığı gibi, iktisat tarihine girişte de ayrılmaktadır. İktisat tarihinin çekirdeğini -işgücünün üretim araçlarıyla arasındaki ilişkinin biçimlendirilmesi- tarihi gelişimini çarpıtmak nasıl burjuvazinin sınıf çıkarlarına yarıyorsa, bu ilişkiyi öne çıkarmak, toplumun ekonomik yapısına ölçüt olarak kullanmak da proletaryanın yararınadır. İşçiler için, ilkel komünal toplumu, sonraki sınıflı toplumlardan ayıran tarihin büyük mihenk taşlarına yalnızca dikkat etmek değil, aynı zamanda sınıflı toplumun farklı tarihi biçimleri arasında ayrım yapabilmek de çok önemlidir. Kim ilkel komünal toplumun ekonomik özellikleri üzerine ve aynı biçimde antik köle ekonomisi ve Ortaçağ angarya ekonomisi üzerine net bilgilere sahipse, günümüz kapitalist sınıflı toplumunun neden tarihte ilk kez sosyalizmi gerçekleştirmek için somut bir olanak sunduğunu ve geleceğin uluslararası sosyalist ekonomisi ile eski ilkel komünal gruplar arasındaki temel ayrımın ne olduğunu ayrıntılarıyla kavrayabilecektir.

İktisat Tarihi II

I

Ayrıntılı olarak araştırılan Cermen Mark birliklerinin iç oluşumlarını inceleyelim.

Bildiğimiz gibi Cermenler soy ve klan olarak yerleşmişlerdi. Klanda bulunan her aile babasına, ev ve çiftlik yapması için bir arazi verilmişti. Sonra, yerleşilen arazinin bir bölümü, her aileye bir pay düşecek biçimde ekim alanı olarak kullanılmıştı. Hıristiyanlık döneminin başlangıcında -Sezar'ın aktardığına göre- Almanlar'ın bir kabilesi (Süevler ya da Süebyalılar) tarlayı aileler arasında paylaşmadan ortak işliyormuş, ancak; bu dönemde yani 2.yy.'da Romalı tarihçi Tacitus'a göre, tarlaların her yıl yeniden dağıtılması genelde bir gelenek haline gelmişti. Tek tük bölgelerde, isim vermek gerekirse Nassauischen Frickhofen'de, 17. ve 18. yy.'da bile Bayerisch Pfalz'ın ve Ren'in belirli bölgelerinde 3, 4, 9, 12, 14, 18 gibi daha uzun aralıklarla olsa da ekim alanlarının kurra ile dağıtılına geleneği sürüyordu. Yani, ekim alanları 19.yy.'ın ortalarına doğru kesin olarak özel mülkiyet haline geldiler. İskoçya'nın bazı bölgelerinde tarla dağıtımı kısa süre öncesine dek vardı. Başlangıçta tüm paylar aynı olup büyüklüğü de bir ailenin ortalama gereksinimlerine ve arazinin, o dönemki işin verimliliğine göreydi. Toprak verimliliğine göre çeşitli bölgelerde 37.500, 75.000, 100.000 m^2 alanı kapsıyordu. Avrupa'nın büyük bölümünde, giderek azalanve sonunda tükenen dağıtılan araziler 5. ve 6. yy.'a dek, tek tek aile ve miras mülkiyetine dönüşmüştür. Ancak, bu ekin alanlarıyla sınırlı kalmış, ormanlar, çayırlar, sular ve kullanılmayan yollar, topluluğun paylaşılmamış ortak mülkiyeti olarak kalmıştır. Orman ürünlerinden, örneğin, ortak gereksinimler ve kamu giderleri karşılanıyor, geriye kalan ise paylaşılıyordu.

Otlaklar ortak kullanılıyordu. Bölünmemiş olan bu Mark ya da Allemende çok uzun bir süre varlığını sürdürmüş ve hatta Bavyera,

Tirol, İsviçre Alpleri'nde, Fransa'da (Vendee'de), Norveç ve İsveç'de bugün bile bulunmaktadır.

Ekim alanlarının dağılımında tamamiyle eşit davranmak için tarla ilk önce durum ve verimliliğine göre parçalara ayrılır, her parça, Mark'da hakkı olan insanların sayısı kadar yeniden bölümlere ayrılırdı. Topluluktan biri kendisine eşit payın verilip verilmediği konusunda kuşkuya düştüğünde, tüm araziyi yeniden ölçebilir, buna itirazı olanlar varsa cezalandırılırdı.

Tüm paylaşımlar, kur'a çekilişleri bittiğinde bile Birlik'de bulunan insanların tarlalardaki işi ortak olup topluluğun katı kurallarına tabiydi. Bundan tarla payı olan herkese çalışma zorunluluğu doğuyordu. Birlik'de bulunmak, gerçekte topluluğa ait olmak için yeterli değildi. Bunun için Birlik'de yaşaması ve kendi payını kendisi işlemesi zorunluydu. Kendi tarlasını uzun yıllar işlemeyen kişi bu tarlayı kaybettiği gibi, bu pay bir başkasına işlenmek üzere veriliyordu. Ancak bu durumda iş topluluğun denetimi altında oluyordu. Almanlar yerleştikten sonraki ilk dönemde ekonomik yaşantılarının odak noktasını ortak otlaklarda ve çayırlarda, ortak çobanlar tarafından yapılan hayvancılık oluşturuyordu. Otlak olarak, işlenmemiş mahsulden sonraki tarlalar kullanılıyordu. Bu ekin ekme, nadas, ürün toplama zamanlarının her pay için ortak düzenlenmesini beraberinde getiriyordu. Bu düzenlemeye herkes uymak zorundaydı. Her tarla tellerle ve işaretlerle çevrili olup ekimden toplama zamanına kadar kapalı kalırdı. Bunların açılışı veya kapanışı üzerine tüm köy karar verirdi. Ekim alanları kuralların yerine getirilmesi için yönetim tarafından atanan bir gözcü ve koruyucunun gözetimi altındaydı. Bütün köylerin ekim alanları çevresinde, sonradan önceki sınırlara tanıklık yapmaları için çocukların da getirildiği eğlenceler düzenlenirdi.

Hayvancılık ortak yapılıyordu ve sürülerin tek güdülmesi Birlik üyesine yasaktı. Köyün bütün hayvanları bir araya getirilip hayvan cinsine göre ayrılıyordu. Bunların herbiri, kendi köy çobanları ve kösemen tarafından güdülüyor ve her hayvana çan takılıyordu. Birlik arazisinde her üye balık ve öteki hayvanları avlama hakkına sahipti. Üyeler kendi paylarına düşen alanda ötekilerine bildirmeden çukur ve tuzak kurma hakkına sahip değildi. Aynı şekilde saban demirinin toprakta ulaştığı yerin daha da altında bulunan yeraltı

zenginlikleri, madenler Birlik'e aitti. Her Birlik'te gerekli zanaatkarlann olması gerekiyordu. Ancak her çiftçi günlük yaşamda gerekli eşyaları kendisi yapıyordu. Evde yemek pişiriliyor, içki imal ediliyor, kumaş dokunuluyordu. Oldukça erken bir dönemde, tarlayı işlemek için gerekli malzemeleri yapan zanaatkarlar vardı. Örneğin; Niederschsen Wölpe'deki Birlik mensupları, odunu işleyebilmek için ormanda bir zanaatkar bulunduruyordu. Birlik'e gerekli olanı temin ve ormanı korumak için ne kadar ve hangi cins odun kullanılacağına karar veriyordu. Zanaatkarlar,Birlik'ten yaşamları için gerekli malzemeyi alıyorlar, ancak Birlik'te yerleşik olmadıklarından, Birlik üyelerinin ekonomik yaşamlarında odak noktası olan kamu yaşantısının, hakların, görevlerin bağlı olduğu tarımla uğraşmadıklarından dolayı, tam yetkili olmamalarına rağmen (*) öteki köylü kitlesi ile aynı koşulları paylaşıyorlardı.

Birlik'e herkes giremezdi, yabancıların kooperatifte yerleşmesi için oybirliği ile karar alınması gerekiyordu. Ve bir üye kendi payına düşen alanı bir yabancıya değil, bir başka üyeye kooperatif mahkemesi önünde verebilirdi.

Kooperatifin başında köyün reisi, ya da Schultheiss, başka bir yerde Birlik ustası ya da Centener olarak adlandırılan kişi bulunurdu. Kendisi üyeler tarafından seçilirdi. Bu seçim, onun için yalnızca bir onur değil, aynı zamanda red ettiği durumda cezalandırılacağı bir görevdi. Süreç içinde bu konum, şefin bir sonraki kuşağa görevini devretmesi ve daha sonradan bu kurumun - erki ve geliri yüzünden- parayla satın alınabilir olması, demokratik köy seçiminden köy üzerinde bir egemenlik aracına dönüşmesi için yalnızca bir adım yeterliydi. Mark birliklerinin en olgun döneminde, Birlik önderliği, topluluğun istemlerinin uy-

* Homeros döneminde Yunan Topluluğu'nda bulunan zanaatkarlar da aynı konuma sahipti; "Tüm bu insanlar (metal işçileri, marangozlar, oyuncular, doktorlar) Demiurgoidir (Demos-halk). Yani, bunlar kendileri için değil, topluluğun üyeleri için çalışıyor, kişisel olarak özgür olmalarına karşın, tam yetkili olmayıp konumları topluluk üyesi küçük çiftçilerin altında bulunuyor. Bunlar genelde yerleşik olmayıp göçebe yaşıyor, bir üne sahip olduklarında ise çok uzaklardan çağrılabiliyordu." (Ed. Meyer, Antik Dönemin Ekonomik Gelişimi, sf. 17.)

gulayıcısından başka bir şey değildi. Ortak sorunların hepsi Birlik üyeleri toplantısında çözülmeye çalışılıyor, kavgalar yatıştırılıyor ve cezalar veriliyordu. Tarımsal işlerin, yolların, yapıların düzenlenmesi, tarla ve köy koruyucularının seçimi toplantıdaki çoğunluk kararıyla belirleniyor, tutulan kayıtlar, belgeler bu toplantılarda topluluğun denetimine sunuluyordu.

Birlik'in barışı ve mahkemesi, Birlik başkanının başkanlığında diğer mahkeme üyeleri tarafından alenen sözlü olarak yapılıyor, duruşmalarda topluluk üyelerinin dışındaki yabancılar bulunamıyordu. Üyeler birbirleri için yeminli tanıklık yapmaya zorunluydular. Aynı şekilde acil durumlarda; yangında, düşman saldırılarında birbirlerine kardeşçe yardımcı olmakla yükümlüydüler. Askeri birliklerde de topluluk üyeleri kendi birliklerini oluşturuyor ve yanyana çarpışıyorlardı. Hiç kimse diğer üyeleri bir düşman saldırısı karşısında yalnız bırakamazdı. Birlik'te ya da dışarıda işlenen suç veya zararlardan tüm Birlik sorumluydu. Birlik mensupları yolcuları ağırlamak ve kötü durumda olanları desteklemekle yükümlüydüler. Her Birlik başlangıçta dini bir birlik oluşturuyordu. Hıristiyanlığın kabülünden sonra -ki Cermenlerde ve bazı Saksonlarda bu 9. yy. sonlarında olmuştur- Mark birlikleri kilise birlikleri oluşturdular. Birlik genelde köyün tüm gençliği için bir öğretmen bulunduruyordu.

Eski Cermen Birlikleri'nden daha basit ve uyumlu bir ekonomik sistem düşünülemez. Toplumsal yaşamın tüm mekanizması bir avuç içi kadar açıktır. Katı bir plan, iyi bir organizasyon bireyin eylemini kapsıyor ve onu bir parça halinde bütüne ekliyor. Güncel yaşamın doğrudan gereksinimleri ve bunların herkes için eşitçe tatmini tüm örgütlenmenin başlangıç ve bitiş noktasıdır. Herkes, herkes için çalışıyor ve ortaklaşa herşey üzerinde karar veriyor. Bu örgütlenme ve topluluğun birey üzerindeki erki nereden kaynaklanıyor ve neye dayanıyordu? Bu toprağa dayanan komünizmden, yani en önemli üretim aracının çalışanlar tarafından ortak mülk edinilmesinden başka bir şey değildi. Tarımsal komünizmin iktisadi örgütlenmesinin tipik hatlarını, üretimin uluslararası biçimi olarak tüm tarihi çeşitliliği ve esnekliği ile kavramak için uluslararası zeminden bakarak ortaya çıkarabileceğiz.

Güney Amerika'daki eski İnka imparatorluğuna dönelim. Gü-

nümüz cumhuriyetleri Peru, Bolivya ve Şili'yi kapsayan, yani 3.364.600 km²lik alandaki 12 milyon nüfus, Pizarro önderliğindeki İspanyol fethine kadar yüzyıllardır sürdürdükleri ekonomik sistemle idare ediliyordu. Burada da Cermenlerle aynı oluşumu gözlemliyoruz. Her klan Birlik'i, ki bu yüz kişilik bir birliği oluşturmaktaydı, kendilerine ait bir alanı kullanıyor ve Cermenlerinki ile *Mark* olarak adlandırılması dahil, garip bir benzerlik gösteriyordu. Ekim alanları Birlik arazisinden ayrılmıştı ve her yıl mahsülü toplamadan önce aileler arasında kura ile yeniden dağıtılıyordu. Topraklar ailenin büyüklüğüne, yani ailenin gereksinimine göre dağıtılıyordu. İnka imparatorluğunun oluşum döneminde, yani 10. ve 11. yy.'da seçimle değil de, bir nesilden sonrakine devredilme şeklinde oluşan köy başkanı en büyük parçayı alıyordu. Kuzey Peru'da her aile kendi toprağını kendisi değil, bir şefin yönetimi altında onar kişilik gruplar işliyordu; bu oluşumun belirtilerine Cermenler'de de rastlanmaktadır. Bu onarlık gruplar sırayla savaşta bulunan ya da İnkaların angarya işlerini yapan ve toplulukta bulunmayanlar da dahil olmak üzere, tüm topluluk toprağını işliyordu. Her aile kendi payında yetişen meyveleri alıyordu. Birlik'te yaşayan ve klana dahil olan herkesin bir tarlaya sahip olma hakkı vardı, herkes kendi tarlasını işlemekle de görevliydi. Tarlasını uzun süre (Meksika'da üç yıl) işlemeyen kişi onun üzerindeki haklarını kaybederdi. Kendi Birlik'ini terkedip başka Birlik'e yerleşmek, büyük bir olasılıkla köy klanının güçlü kan bağları nedeniyle yasaktı. Periyodik yağmur alanları olan sahil bölgelerindeki tarım; eskiden beri tüm Birlik'in kollektif olarak yaptığı kanallarla suni sulamayı gerektiriyordu. Suyun tek tek köyler arasındaki ve bunların da kendi içindeki kullanımı, dağıtımı katı kurallara tabiydi. Her köyün tüm üyeler tarafından ortak işlenilen "yoksullar için tarla"sı vardı ve bunun mahsülü köy şefinin denetimi altında yaşlı, dul ve öteki acil durumdakiler arasında dağıtılıyordu. Ekim alanlarının dışındaki topraklar *Marcapacha* (Allemende) idi. Ekime elverişli olmayan dağlık bölgelerde, ana ürünlerini -yünü- köye götürüp, karşılığında çiftçilerden mısır, biber ve fasulye alan alçakgönüllü, genelde lama yetiştiriciliğine dayanan hayvancılık, insanların tek geçim kaynağını oluşturuyordu. Bu dağlık bölgede ülkenin fetih döneminde özel sürüler ve önemli ser-

vet ayrımı vardı. Sıradan bir Birlik üyesi 3-10 lamaya sahipken, bir başkan bunlardan 50-100 tanesine sahip olabiliyordu. Arazi, orman ve otlak burada da ortak mülkiyetti, özel sürülerin dışında paylaşılması yasak olan köy sürüleri de vardı. Belirli dönemlerde topluluğa ait sürünün bir bölümü kesiliyor, et ve yün aileler arasında dağıtılıyordu. Her aile gerekli eşyaları kendisi imal ettiğinden, özel zanaatkarların bulunmamasına karşın; dokumada, çömlekçilikte ya da metal işçiliğinde usta olan köyler bulunuyordu. Köyün başında tarla işlemeyi denetleyen, her önemli sorunda midye kabuğundan yapılma davul ile çağrılan toplantılarda komisyonu dinleyen, önceleri seçimle gelen, ancak daha sonraları ailenin bir sonraki kuşağına devreden bir başkan bulunuyordu.

Bu kadarıyla Peru Mark Birlik'i Cermenler'inkinin aynısıydı. Ancak bu sistem bize benzediği yanlarıyla değil, ayrıldığı yanlarıyla sosyal sistemlerini araştırmamıza yarayacaktır. İnka imparatorluğunun özgüllüğü, yabancı egemenliğinin yerleştiği fethedilmiş bir ülke olmasıydı. Göçebe fatihler, İnkalar kızılderili kabilesi olmalarına rağmen, köylerinde yalıtılmış, Birlik'lerinin dışında olan herşeye karşı ilgisiz, yalnız kendileriyle ilgilenerek yaşayan yerleşik, barışçı Vechua kabilelerini boyundurukları altına almışlardı. İnkaların fetih savaşlarında işlerini kolaylaştıran bu aşırı derecede geleneklerine bağlı sosyal organizasyon, onlar tarafından da genelde bozulmamıştır. Ancak İnkalar bunun üstüne ekonomik sömürü ve siyasi egemenliğin ince sistemini dayatmıştı. Fethedilen her Birlik, kendi mülkiyetlerinde kalan birkaç toprak parçasını "İnka tarlaları" ve "Güneş tarlaları" olarak ayırmak ve bunun ürünlerini İnkaların egemen kabilesine ve rahip topluluğuna vermekle yükümlüydü. Aynı şekilde hayvancılıkla uğraşan Birlikler sürünün bir bölümünü "egemenlerin sürüsü" olarak egemenler için ayırmak zorundaydı. Bu sürüleri gütme, İnka ve Rahip tarlalarını işleme gibi angarya işlere tüm Birlik üyeleri zorunluydu. Buna, yönetimini egemenlerin elinde tuttuğu madenlerde, yol, köprü yapımı gibi kamu angarya işlerinde çalışma, katı disiplinli bir orduda askerlik zorunluluğu, törenlerde kurban ve adaklık olarak kullanılan kadınlar ekleniyordu. Bu katı sömürü sistemi kabilenin iç Birlik yaşantısı ve bunun komünal-demokratik oluşumlarına dokunmamıştı; angarya emeği ve mahsül vergileri, Birlik'in ortak

yükü olarak komünal biçimde üstleniliyordu. Ancak burada garip olan şey; komünal köy örgütlenmesi tarihte birkaç kez olduğu gibi, yalnızca yüzyıllar süren sömürünün ve uşaklığın sağlam ve sabırlı bir zemini değil, aynı zamanda, sömüren sistemin de kendi içinde komünal biçimde örgütlü olmasıydı. Boyundurukları altına aldıkları Perulu kabilelerin sırtından geçinen İnkalar'ın kendileri de kabile bağlantıları ve Birlik ilişkileri içinde yaşıyordu. Bunların başkenti Cuzco, bir buçuk düzineden oluşan, herbirinin içinde tüm bir kabilenin komünal biçimde idare edildiği, içinde mezarlığı da olan, yani ortak kültün de bulunduğu kitlesel evlerden oluşuyordu. Bu büyük klan evlerinin çevresinde, İnka klanlarının paylaşılmamış ormanlar ve çayırları ile ortak işlenen paylaşılmış tarlalardan oluşan Birlik arazisi bulunuyordu. Bu sömürücüler ve egemenler ilkel bir halk olarak çalışmayı terk etmemişler, egemenlik konumlarını yalnızca sömürülenlerden daha iyi yaşamak ve kültlerine daha zengin kurbanlar sunmak için kullanıyorlardı. Ortak mülkiyetin ve genel çalışma zorunluğunun köklü bir halk geleneği durumuna gelmiş olduğu bu toplumsal örgütlenmenin yapısı, yalnızca yabancı emek tarafından beslenen ve kendi çalışmazhğını egemenliğin bir vasfı durumuna getiren çağdaş sömürüye henüz yabancıydı. Siyasi egemenliğin uygulanması da İnka kabilelerinin ortak bir işlevi olarak organize ediliyordu. Peru'nun vilayetlerine tayin edilen inka yöneticilerine -Osmanlılar'ın valileri ile kıyaslanabilir- kabilelerinin temsilcileri olarak bakılıyordu ve bunlar Cuzco'daki kitle evlerine ve Birlik'teki paylarına yine de sahiptiler. Bu temsilciler idareleri üzerine hesap vermek ve ailesiyle birlikte büyük dini bayramı kutlamak için her yıl Güneş Bayramı'nda Cuzco'ya geri dönüyordu.

Yani herbiri kendi içinde komünal biçimde örgütlenmiş, birbirleri arasında sömürü ve uşaklık ilişkisi olan, deyim yerindeyse üst üste konulmuş iki sosyal tabaka bulunmaktaydı. Bu olgu Mark Birlik'i örgütlenmesinin eşitlik, kardeşlik ve demokrası ilkeleri ile çok açık biçimde çeliştiğinden bize ilk bakışta anlaşılmaz gelebilir. Ancak bu ilkel komünal oluşumların, gerçekte insanların eşitliği ve kardeşlik ilkeleri ile ne kadar az bağlantılı olduğunun en iyi kanıtıdır. Bu -en azından "medeni" ülkelere, yani kapitalist kültürün "soyut insanı"na, yani tüm insanlığa ilişkin genel geçer- "ilkeler",

yeni dönem burjuva toplumların devrimlerinin -Amerika'da ve Fransa'da olduğu gibi- ilan ettiği ürünlerdir.

İlkel komünal toplum, tüm insanlar için geçerli genel ilkeler tanımıyordu; bunların eşitliği ve dayanışması ortak kan bağı geleneklerinden ve üretim araçları üzerindeki ortak mülkiyetten kaynaklanıyordu. Hakların eşitliği ve çıkar dayanışması bu kan bağının ve mülkiyetin vardığı yere kadar varıyordu. Bu çıkarların dışında bulunan her şey -bunlar bir köyün dört direği ya da geniş anlamda bir klanın sınırları kadar dardı- yabancı ve düşmanca olabilirdi. Evet, kendi içinde ekonomik dayanışmaya dayanan topluluklar, üretim gelişiminin alt basamağında, artan nüfusa oranla azalan ya da yetersiz kalan besin kaynaklarından dolayı, hayvansal mücadele ve savaş yoluyla ve bunun sonucunda çatışan gruplardan birisinin imhası ya da -çok daha sık olan- sömürü sistemlerinin yerleşmesi tehlikesi karşısında aynı türden öteki topluluklarla öldürücü çıkar çatışmalarına periyodik olarak sürüklenmiştir.

İlkel komünizmin temelinde eşitlik ve özgürlüğün soyut ilkelerinden etkilenme değil, insan kültürünün alt düzeydeki gelişiminin zorunlulukları, insanların doğa karşısında acizliği, varolma mücadelesinde büyük birliklerde birbirleri ile dayanışmanın ve çalışmada kollektif planlı yöntemin varolmanın mutlak koşulu olarak dayatması yatıyordu. Öte yandan, doğa üzerinde kurulan aynı düşük düzeydeki egemenlik, çalışmadaki ortak yöntem ve ortak planı, çayırlar ve köy yerleşim belgeleri ile sınırlıyor ve daha büyük çaplı ortak hareketi olanaksız kılıyordu. O dönemde tarımın ilkel düzeyi köy birliğinin dışında daha büyük bir kültüre izin vermiyor ve böylece de çıkarlar, dayanışmayı çok dar bir hareket alanıyla sınırlıyordu.

Emeğin yaratıcılığının aynı yetersiz gelişimi, aynı zamanda tek tek sosyal gruplar arasındaki periyodik çıkar çatışmalarını yaratıyor ve böylece de bu çatışmayı çözecek tek araç olan kaba şiddeti gündeme getiriyordu. Böylece savaş, sosyal topluluklar arasındaki periyodik çıkar çatışmalarını yaratıyor ve böylece de bu çatışmayı çözecek tek araç olan kaba şiddeti gündeme getiriyordu. Böylece savaş, sosyal topluluklar arasındaki periyodik çıkar çatışmalarını çözmekte kullanılan bir yöntem durumuna gelmişti. Bu yöntem, emeğin en yüksek yaratıcılığında, yani insanların doğa üs-

tünde tamamıyle egemenliğini kurduğu bir döneme kadar, maddi çıkar çatışmasının önüne bir amaç koyuncaya dek egemen olacaktır.

İlkel komünal toplulukların çatışmaları süreklilik kazandığında, bunun sonucunu emek üretkenliğinin gelişimi belirlemekteydi. Hayvancılıkla geçinen ve otlaklar üzerine anlaşmazlığa düşen iki göçebe halkın arasındaki bir çatışmada, kaba şiddet, bu otlakta kimin kalacağını ve kimin daha az verimli otlaklara gideceğini ya da imha edileceğini belirliyordu. Tarımın, kendi insanlarının tüm iş gücünü ve tüm yaşantısını harcamaksızın, onları yeterince ve iyi doyurabilecek ölçüde geliştiği yerlerde, bu tarımcıların yabancı fatihler tarafından sistematik olarak sömürülmesinin zemini de vardı.

Böylece Peru'daki gibi komünal bir topluluğun, bir başkasının karşısına sömürgeci olarak çıktığı ilişkilerin oluştuğunu görüyoruz. İnka İmparatorluğu'nun özgül karakteri, klasik antik çağda, ad vermek gerekirse, Yunan tarihinin eşiğinde, bir dizi benzer oluşumları anlamak için ipuçları vermektedir. Örneğin; yazılı tarihte Dorerler tarafından egemenlik altına alınan Kreta Adası'nda sömürülenlerin kendileri ve aileleri için gerekenin dışında tüm tarla ürününü topluluğa vermek zorunda olduklarını, bundan da egemenlerin ortak yiyeceklerinin sağlandığını, ya da İsparta'da yine bir Dori topluluğunda devlet köleleri olan Helotlar'ın tarla paylarını işlemek üzere devletten bireylere devredildiğini okuduğumuzda bize bir bilmece olarak gözükmektedir. Ve Heidelberg'li Profesör Max Weber gibi burjuva bilimcileri, günümüz ilişkilerinden ve kavramlarından hareketle, tarihin bu garip aktarımlarını açıklamak için en ucube varsayımları ortaya atmaktadırlar."Burada (İsparta'da) egemenlik altındaki halka devlet köleliği ya da devlete itaatkarlık dayatılmakta, bunların doğal ürünlerinden, bir bölümü ile ortak, sonraları bir bölümü ile babadan oğula geçerek, çeşitli büyüklükteki, köleler tarafından işlenilen tarlaların ürünlerinden, savaşçıların geçimi sağlanmaktadır. Bunların paylarının yeniden kurra ile ya da öteki dağıtma biçimleri ile paylaşılması eski tarihi dönemlerde de görülmektedir. Tabii bunlar tarlaların yeniden dağılımı değil, (elbette ki bir burjuva profesörü, bunları mümkün olduğu kadar söylememeye çalışacaktır) aksine emeklilik gelir da-

ğılımıdır. Askeri bakış açıları, özellikle askeri nüfus politikaları tek tek olayları belirlemektedir...

Şehrin bu feodal karakteri, karakteristik bir biçimde, üzerinde kölelerin oturduğu bir özgürün arazisinde askeri özel haklarda kendisini göstermektedir. Bunlar, beslenme ihtiyaçları için savunulan aileye bağlı olan Kleroslar'ı oluşturuyorlar." (Bu profesör dilini konuştuğumuz Almanca'ya çevirecek olursak; tarlalar tüm topluluğa aittir ve bunun için de satılamaz ve pay sahibinin ölümünden sonra dağıtılamaz. Profesör Weber bunu yazısının bir başka yerinde "servetin dağılımını engellemek" ve "düzenli askerlerin paylarının çıkarları için" şeklinde açıklamaktadır). "Organizasyon tam olarak uygulandığında savaşçıların mutfak benzeri ortak yemeklerinde, "Sissitien"lerde ve çocukların devlet tarafından askeri okul benzeri savaşçı ortak eğitiminde doruğa ulaşmaktadır.(*)

Böylece Heroen, Hektor ve Achill Yunanlılar'ı, Prusya Tevliyeti'ne ve Rant kurumlarına, şampanyalı,çıplak oğlanların ve kızların Berlin'deki Gross-Lichterfelde'de hapishaneye benzeyen garnizonlardaki ortak eğitim görmüş subaylara dönüştürülmektedir.

İnka İmparatorluğu'nun iç yapılanmasını tanıyan bir insan için Yunalılar'ın ilişkilerini anlamak zor değildir. Kuşkusuz bunlar tarımla geçinen bir Birlik'in başka bir komünal topluluk tarafından boyunduruk altına alınmasından oluşan asalak bir çifte görüntünün ürünüdür. Egemenlerin geleneklerinde ve boyunduruk altında bulunanların durumunda komünal temelin ne ölçüde değiştiği, bu oluşumların gelişim düzeyleri, süresi ve çevresine bağlıdır. Bunlar ise bir dizi basamaklar skalasını oluşturmaktadır. Bu tür sömürü ilişkilerinin ilk biçimi olarak egemenlerin kendilerinin hala çalıştığı, boyunduruk altına alınanların özel mülkiyetine henüz tam dokunulmadığı ve her toplumsal tabakanın kendi içinde kapalı olarak organize olduğu, ülkenin öteki dünyayla ilişkilerinin olmadığı ve daha ilkel kültür düzeyinden dolayı kendini yüzyıllar boyunca koruyabilen İnka İmparatorluğu'nun ana hatları görülebilir. Daha ileri bir aşamaya ilişkin, boyunduruk altında bulunanların kendi besin gereksinimleri dışındaki emeklerinin tüm ürününü, kendi tarım

* Devlet Bilimlerinin El Kitabı, 1. Cilt, Antik Çağ'da Tarım İlişkileri, 2. basım, Almanca basımda sf. 69.

emeği ile geçinmeyen egemenlere vermek zorunda olduğu, egemenlerin ise bunu aralarında komünal biçimde tükettiği yer olan Kreta üzerine aktarılan bilgiler, ipuçları vermektedir. İsparta'da ise -gelişmenin bir üst düzeyi- tarla ve arazinin artık yenilenlere ait olmadığı, egemenlerin mülkiyeti olduğu ve bunların arasında arazinin eşit biçimde kur'a ile paylaşıldığını görüyoruz. Yeniklerin toplumsal örgütlülüğü, bunun temelini oluşturan arazi mülkiyetinin yitirilmesi ile birlikte dağılmış, artık mülkiyetleri altındaki topluluğun Birlik üyeleri de "devletin ihtiyaçlarından dolayı", topraksızlar gibi, komünal bir paylaşımla işgücü olarak verilmektedir. Egemen İspartalılar'ın kendileri de Birlik ilişkileri içinde yaşamaktaydılar. Ve buna benzer ilişkiler şu ya da bu düzeyde Pentesler'in ya da "yoksun insanların" Eolier tarafından boyunduruk altına alındıkları Thesasalien'de ve Mariandynerler'in Tharazistler tarafından benzer duruma getirildikleri Bithynien'de de yaşanmış olmalı. Ancak asalak yaşantı kaçınılmaz olarak parçalanmanın tohumlarını içermektedir. Fethetme ve sömürüyü sürekli bir kurum olarak sabitleştirme, İnka İmparatorluğu'nda ve İsparta Devleti'nde gördüğümüz gibi, savaş kurumunun genişletilmesine yol açmaktadır. Bununla birlikte başlangıçta eşit ve özgür olan köylü kitlesinin bağrında eşitsizliğin ve ayrıcalıklı klanların oluşumunun ilk temeli atılmış olmaktadır. Artık egemenlerin arasında eşitsizliğin hızla ilerlemesi, komünal bağın zayıflaması, insanları yoksul ve zenginlere ayıran özel mülkiyete geçilmesi için daha yüksek aşamada bulunan halklarla karşılaşarak, çeşitli yaşam gereksinimlerinin ve canlı takasın oluşması için uygun coğrafi kültürel ve tarihsel şartlar yeterliydi. Bu gelişimin klasik bir örneğini, Şark'ın eski kültür halkları ile karşılaşan Yunan dünyasının erken tarihi göstermektedir. Böylece ilkel komünal bir toplumun bir başkası tarafından erken ya da geç dönemlerde boyunduruk altına alınmasının sonucu aynıdır; gerek egemenlerde gerekse de ezilenler arasındaki geleneksel komünal toplum bağının çözülmesi ve özel mülkiyetin ve sömürünün birbirini karşılıklı üreterek aynı zamanda dünyaya geldiği, yepyeni bir toplumsal formasyonun doğuşu. Böylece, klasik antik çağda eskiMark birliklerinin tarihi, bir yandan askeriyeyi, kamu kuruluşlarını, ticareti ve paylaşılmamış kamu topraklarını büyük toprak mülkiyeti olarak sahiplenen aris-

tokrak kesime karşı borçlandırılmış küçük çiftçi kitlesinin karşıtlığı ile, öte yandan bir bütün olarak özgür toplumla sömürülen köleler toplumunun karşıtlığında birleşip sonuçlanmaktadır. Savaşta yenik düşen toplulukların ilkel ekonomisinin çok çeşitli sömürü biçimleri ile tek tek bireyler tarafından köle olarak satın alınması arasında yalnızca bir adım vardı. Ve Yunanistan'da bu adımı deniz ticareti ve uluslararası ticaret hızla gerçekleştirdi. Cicotti, kölecilikte iki tür ayrım yapmaktadır; en eski, önemli ve yaygın biçimi, kölecilik değil, nerdeyse yabanilik olarak adlandırmak istediğim tabiliğin bir biçimidir." Theopompus buna ilişkin şunu belirtmekte: "tüm Elenler içinde Tesalyalılar ve Ispartalılar'dan (Yunanistan İspartası) sonra Khioslular (Sakız Adalılar) köle kullanıyordu, ancak bunlara ötekiler gibi aynı yöntemle sahip olmuyorlardı... İspartalılar ve Teselyalılar'ın şimdi sahip oldukları toprağa kendilerinden önce sahip olan kölelerini Elenler'den oluşturduklarını, bunları yani Achaer, Tesalyalı, Perrebeler ve Mağnetler'i (*) hizmete zorladıkları ve yenik düşenleri Helotlar ve Fenesetler (**) olarak adlandırdıkları görülüyordu. Khioslular ise buna karşın köle olarak barbarları (Yunanlı olmayanları) alıyor ve bunlar için ödenekte bulunuyorlardı." Ciccotti buna haklı olarak şunları ekliyor: "Ayrımın gerekçesini bir yandan yerli halkların, öte yandan ada halklarının farklı gelişim düzeyleri oluşturuyordu. Bir ülkede biriken servetin mutlak eksikliği ya da bunun önemsizliği ve ticaretin az gelişmişliği, mülkiyetçilerin doğrudan ve büyüyen üretimine neden olmuş, kölenin doğrudan kullanımını olanaksız kılmış, bunun yerine giderek haracın körelmiş biçimine ve egemen sınıftan silahlanan bir ordu, yeniklerden ise köylülüğü oluşturan bir iş bölümü ve sınıf oluşumuna yol açmıştır. (***)

Peru'daki İnka İmparatorluğu'nun iç organizasyonu, bize, ilkel toplumsal biçimlerin önemli bir yanını göstermiş ve aym zamanda bunların çöküşünün belirli bir tarihsel yöntemini açıklamıştır. Peru Kızılderilileri'nin ve Amerika'daki İspanyal sömürgelerinin bir sonraki dönemini izlediğimizde, bu toplumsal biçimlerin kaderlerinin

---

* Yukarıda adı geçen halklar Antik Yunanistan'ın kuzeyinde Teselya ve İsparta bölgesinde yaşayan topluluklardı. (Ç.N.)

** Helot ya da Feneset: Antik Çağ Yunanistanı'nda serflik sınırları.

*** Ciccotti, *Antik Çağda Köleciliğin Batışı*, Almanca basımda sf. 37.

bir sonraki dönemini göreceğiz. Burada karşımıza örneğin İnka Egemenliği'nin de tanımadığı, fethetmenin yepyeni bir yöntemiyle karşılaşıyoruz. Yeni dünyanın ilk Avrupalılar'ı olan İspanyol Egemenliği, boyunduruk altına alınan nüfusun hemen acımasızca sömürülmesi ile başlamıştı. İspanyollar'ın kendi verdikleri bilgilere göre, Amerika'nın bulunuşundan sonraki birkaç yıl içinde yok edilen kızılderili sayısı 12-15 milyonu bulmaktaydı. Las Casas, şöyle demekte: "İspanyollar'ın acımasız ve insanlık dışı davranışları ile içinde kadın ve çocukların bulunduğu 12 milyon insanı imha ettiklerini söyleme gerekliliğini duyuyoruz. Kendi kestirimlerime göre bu dönemde imha edilen yerli sayılı 15 milyonu bulmaktadır."(*) Handelmann şunları bildiriyor: " Haiti adasında 1472 yılında İspanyollar geldiğinde yerli sayısı bir milyonu bulurken, bu sayı 1508 yılında 60.000'e ve dokuz yıl sonra ise 14.000'e inmişti, öyle ki, İspanyollar gerekli işgücünü komşu adalardan getirmek zorunda kalmıştı. Yalnızca 1508 yılında Haiti adasına Bahama adalarından 40.000 yerli getirtilip köleleştirilmiştir" (**). İspanyolların kızılderililere karşı giriştikleri ava katılan ve bu gözlemlerini bize aktaran İtalyan Girolamo Benzoni şöyle diyor: "Kumagna Adası'nda yapılan bu tür bir avdan sonra esir alınan ve köleleştirilen 4000 kızılderilinin büyük bir bölümü, Kumani limanına giden yolda gerek besin yetersizliğinden gerekse de anne, baba ve çocuklardan ayrılmanın verdiği acıdan dolayı ölmüştü. İspanyollar yorgunluktan dolayı arkadaşları kadar hızlı yürüyemeyecek hale gelen köleleri, geride kalıp kendilerine saldırabilecekleri korkusuyla kılıçlarıyla arkadan acımasızca öldürüyorlardı. Bu bahtsız yaratıkların çırılçıplak, yorgun, yaralı ve açlıktan ayakta duramayacak kadar zayıf görüntüleri yürekleri parçalayacak kadar kötüydü. Boyunlarında, ellerinde ve ayaklarında demir prangalar vardı. Bunlar arasında, çoğunu frenginin kemireceği bu haydutların (İspanyollar) iğrençce ırzına geçmediği tek bakire yoktu... Köle yapılan her yerli kızgın demirle dağlanıyordu. Bundan sonra kaptanlar kölelerin bir bölümünü kendileri için ayırıyor, ötekilerini

*_Brevissima Relacion de la destinacion de las Indias_, Sevilla, 1552 eserden Kovalevsky'nin alıntısı.

** Heinrich Handelmann, _Haiti Adası'nın Tarihi_, Kiel 1856.

ise askerler arasında dağıtıyordu. Askerler de bunları ya kendi aralarında kumarda kaybediyor ya da İspanyol sömürgecilerine satıyorlardı. Tüccarlar şarap, un, şeker ve diğer günlük ihtiyaç maddeleriyle takas ettikleri bu malı, köle talebinin fazla olduğu öteki İspanyol sömürgelerine götürüyordu. Tüccarlar bu köleleri götürürken ne oturacak yer ne de nefes alınacak hava olmayan geminin en alt bölümünde üst üste tıktıkları için bu bahtsızların bir bölümü havasızlıktan ve susuzluktan ölüyordu.(*) İspanyollar, kızılderili avının zorluklarından ve satış masraflarından kaçmak için Amerika kıtasında ve Batı Hint Adaları'nda *Repartimientos*, yani ülkenin paylaşımı sistemini getirdiler. Fethedilen tüm ülke, valiler tarafından bölüşülmüştü ve bu parçalarda "Kaziken" olarak adlandırılan muhtarlar ise kendilerinden istenilen yerli köleleri İspanyollara teslim etmek zorunda bırakılıyorlardı. Her İspanyol sömürgecisine periyodik olarak valiler tarafından, bunları "hıristiyanlığa döndürmek yükümlülüğü altında" belirli sayıda köle teslim ediliyordu. (**) Kölelerin sömürgeciler tarafından gördüğü işkence her türlü kavramın dışındaydı. Kızılderililer için intihar bile bir kurtuluştu.. O dönemden bir tanık şunları aktarıyor: "İspanyollar tarafından esir alınan yerlilerin hepsi, evlerinden ve ailelerinden uzakta, dayak altında ocaklarda yorucu işlerde çalıştırılıyorlar. Bu durumda binlerce kölenin kendisini asmak ya da boğmak yoluyla korkunç kaderlerinden kaçmak için yalnızca kendilerinin değil, aynı zamanda çocuklarının ve eşlerinin de yaşamlarına son vererek mutsuz ve umarsız durumlarını topluca bitirmeleri şaşırtıcı olmuyor. Öte yandan kadınlar da köle çocuk doğurmak istemediklerinden dolayı kürtaj yapıyor ya da erkeklerle ilişkilerini kesiyorlar."

Nihayet, kralın günah çıkardığı papaz Peter Garzia de Loyosa aracılığı ile sömürgeciler, Habsburg'lu V. Karl'dan kızılderililerin İspanyol sömürgecilerine köleliğini babadan oğula, anadan kıza geçirecek bir kararname almayı başardılar. Benzoni bu kararnamenin

---

* Storia del Mundo Nuevo di Giralmo Benzoni 1565, Kovalevsky tarafından aktarılmıştır.

** Charieroix, Historie de l'isle Espagnole ou de St. Dominique, Paris 1730, I, 228, Kovalevsky tarafından aktarılmıştır, sf. 50.

yalnızca Karaibler'de yaşayan yamyamlarla ilgili olduğunu söylemesine karşın, bu tüm kızılderililere uygulanmıştır. İspanyol sömürgecileri kendi işledikleri vahşeti haklı çıkarmak için, kızılderililerin yamyam oldukları vs. gibi korku masalları yayıyorlardı. Öyle ki, Marly de Chatel gibi çağdaş bir Fransız tarihçisi *"Batı Hindistan'ın Genel Tarihi"* (Paris, 1569) adlı yapıtında şunları yazabilmektedir: "Tanrı onları köle yaparak günahları ve kötülüklerinden dolayı cezalandırmıştır, çünkü Nuh'un günahkar oğlu bile babasına karşı, kızılderililerin tanrıya karşı işledikleri kadar büyük bir günah işlememiştir." Yine de hemen hemen aynı dönemde İspanyol Acosta'nin "Historia natural y moral de las Indias" (Barcelona 1591) adlı yapıtında aynı kızılderililer üzerine şu satırlar yer alıyordu: "Bunlar iyi niyetli, Avrupalılara yardıma hazır bir halktır, hatta davranışlarında o kadar dokunaklı ölçüde zararsız ve dürüstler ki, insanlığını bir parça koruyabilmiş herkes, onlara şefkat ve sevgi dışında başka türlü davranamaz."(*)

Kuşkusuz bu vahşeti durdurmak için çabalar gösterilmişti. 1531 yılında Papa III. Paul bir açıklama yaparak kızılderililerin insan cinsine ait olduğunu ve bunun için de kölelikten kurtulduklarını ilan etmişti. Aynı şekilde sonradan İspanya Kralı'nın Batı Hindistan Komisyonu köleciliğe karşı olduğunu ilan etmiş, ancak bu türden açıklamaların çokluğuna karşın, sonuçsuzluğunu kanıtlamaktan öteye gidememiştir.

Kızılderilileri kölelikten kurtaran Katolik Kilisesi'nin dindar eylemi ya da İspanyol krallarının protestoları değil, fiziksel ve manevi yapılarının ağır köle işini kaldıramadığı gerçeği idi. Bu çıplak olanaksızlığa karşın, İspanyolların en yoğun vahşeti bile uzun sürede sonuçsuz kalmıştı; kızılderililer kölelikte sapır sapır dökülüyor, kaçıyor ya da intihar ediyorlardı; kısaca bu yatırım İspanyollar için çok verimsiz olmaya başlamıştı. Ve ancak kızılderililerin yorulmaz ve yılmaz savunucusu Bisof Las Casas, işe yaramaz kızılderililerin yerine Afrika'dan daha dayanıklı olan siyahları ithal etme düşüncesini ortaya attığında, kızılderililerle ya-

* Acosta, *Historia natural y moral de las Indias*, Kovalevsky'den aktarılmış, sf. 52.

pılan başarısız deneyler de son buldu.

Bu pratik buluş, Las Casas'ın İspanyollar'ın tüm vahşeti üzerine yaptığı yergilerden daha hızh bir etki yarattı. Kızılderililerin köleliği bir kaç yüzyıldan sonra sona ererken, dört yüzyıl sürecek olan siyahların köleliği başlamıştı. 18. yy.'ın sonunda Kolbergli namuslu bir Alman "saf Nettelbeck", gemi kaptanı olarak Afrika Gine'den, "namuslu Doğu Prusyalılar'ın" plantasyonları sömürdüğü Güney Amerika'daki Guyana'ya giden gemisinde, Afrika'dan satın aldığı öteki mallarla birlikte 16. yy.'ın İspanyol kaptanlarının yaptığı gibi gemi ambarına doldurduğu yüzlerce siyah köleyi götürüyordu. Daha insancıl ve aydınlık bir çağın ilericiliği, kendisini Nettelbeck'in kölelerinin dertten ölmelerini engellemek amacıyla İspanyol köle tacirlerinin aklına gelmeyen, akşamları müzik ve kamçı sesleri eşliğinde dans ettirmesinde gösteriyordu. Ve 19. yy.'ın sonunda Nil kaynaklarını bulmak için 30 yıl Afrika'da kalan David Livingstone 1871 yılında Gordon Bennett'e yazdığı ünlü mektuplarından birinde şunları yazıyordu: "Udjidiji'deki durumları ortaya çıkarmam Doğu Afrika'daki korkunç köle ticaretine bir son verecekse, bu benim için Nil kaynakları üzerine yaptığım tüm keşiflerden daha değerli olacaktır. Sizde her yerde kölelik kaldırılmıştır, bunu başarmamız için bize güçlü yardım elinizi uzatınız. Bu güzel ülke, yaprak pası ile yüklü ya da yukardaki tarafından lanetlenmiş gibi..."

Ayrıca İspanyol sömürgelerindeki kızılderililerin kaderi bu gelişimle beraber hiç de bir düzelme göstermemiştir. Önceki sömürge sisteminin yerini yalnızca bir başkası almıştı. Nüfusun doğrudan köleleştirilmesine yönelik eski *repartimientos* sisteminin yerine, *Encomiendas* sistemini uyguladılar. Bunda formel düzeyde kişisel örgürlük ve arazi mülkiyet hakkı tanınıyordu. Ancak araziler İspanyol sömürgecilerinin, özellikle ilk gidenlerden sonraki nesillerin idaresi altına verilmiş, bunlar da encomenderos'lar, yani ergin sayılmayan kızılderilileri denetleyecek ve öncelikle bunların arasında hıristiyanlığı yayacak vekiller olmuşlardı. Yerliler için yapılan kilise binası ve vekilliklerinde gösterdikleri çabalar için encomenderoslar, yasal düzeyde yerlilerden "bir miktar para ve doğal ürünler" alma hakkına sahipti. Bu yetkiler *encomiendas* sistemini kızılderililer için bir cehennem haline getirmeye yeterliydi. Arsa ve

arazileri onlara bırakıldı, hem de klanların bölünmez mülkiyeti olarak. İspanyollar bu kavramdan yalnızca ekim yapılan tarlayı anladılar ya da öyle anlamak istediler. Birlik alanları, kullanılmayan araziler ve hatta çiftlik bölgeleri "ölü arazi" olarak İspanyollar tarafından gaspedildi. Bunu da öyle geniş çaplı ve hayasızca yaptılar ki, Zurita şunları yazıyordu: "Yerlilerin mülkiyet hakları ve çıkarları gözönünde bulundurulmaksızın, böylece bunların eskiden beri oturdukları bölgeleri terke zorlayarak, Avrupalılar'ın mülkiyeti ilan edilmeyen tek bir arazi parçası, tek bir çiftlik bulunmamaktadır. Sık sık Avrupalılar tarafından alınmasını engelleme bahanesi altında, işlenilmiş topraklar bile kızılderililerin elinden alınıyordu. İspanyollar bu sistem sayesinde mülkiyetlerini o kadar genişlettiler ki, yerli halka işlenilmek üzere bir karış arazi parçası bile kalmadı."(*) Aynı zamanda "vergiler İspanyol encomenderos tarafından öyle utanmazca artırıldı ki, kızılderililer bu yükün altında ezildiler." Zurita şöyle devam ediyor: "Kızılderililerin tüm mülkiyeti ödemesi gereken vergilere yetmiyordu. Mülkiyetleri bir peso değerinde bile olmayan ve günlük ücretli işlerden geçinen birçok kızılderiliyle karşılaşılmaktadır; bu şartlar altında bu bahtsızların ailelerini geçindirecek kadar geçim kaynağı bile kalmıyordu. Bu birçok gencin, özellikle ailelerinin tamamıyla yoksul oldukları durumda evlilik dışı ilişkileri seçmelerinin gerekçesidir. Birçok kızılderili giyecek lüksüne sahip değildir; giyecek alamayacak durumda olan bu insanlar kiliseye gidemiyorlar. Birçoğunun çaresizliğe düşmesi bu durumda bizi şaşırtmıyor... Son gezilerim sırasında birçok kızılderilinin eşine ve çocuklarına istenilen vergileri ödeyemeyecek durumda olduklarını açıkladıktan sonra, çaresizlikten kendilerini astıklarını duydum."(**)

Arazilerin kızılderililerden çalınması ve vergi baskısına ek olarak, angarya uygulamaya sokuldu. İspanyollar 17. yy. başında, 16. yüzyılda formel olarak bıraktıkları sisteme geri döndüler. Kızılderililer için köleciliğin kaldırılmasına karşın, yapı olarak bundan pek de ayrı olmayan ücretli angarya sistemi uygulandı. Zurita 16. yy. ortasında kızılderili ücretli işçinin durumunu şöyle ak-

* Zurita, sf. 57-59 (Kovalevsky sf. 62)
** Zurita, sf. 329 (Kovalevsky sf. 63)

tarıyor: "Kızılderililere mısır ekmeğinden başka bir yiyecek verilmiyor...Encomendor, bunları sabah ve akşam ayazında, fırtınalı havalarda, yarı küflenmiş ekmek dışında başka birşey vermeksizin çıplak olarak sabahtan akşama kadar çalıştırıyor. Kızılderililer geceyi dışarıda geçiriyorlar. Ücretlerini angarya döneminin sonunda aldıklarından, bu süre içinde kendilerine giyecek alma olanaklarına sahip değiller. Bu şartlar altında angarya işin kendileri için çok yorucu olması ve bunların kısa yaşam sürelerinin önemli bir etkeni olması şaşırtıcı değildir. (*)

Bu zorunlu ücretli çalıştırma sistemi 17.yy. başında İspanyol Kraliyeti tarafından resmi ve genel bir yasa olarak yürürlüğe konuldu. Bu yasanın gerekçesinde, kızılderililerin kendiliğinden çalışmak istemedikleri, bunlarsız mevcut siyah kölelerle bile ocakların çok zor işletildiği gösteriliyor. Artık kızılderili köylerinden encomenderoslar'ın insafına bırakılan gerekli sayıda işçi bulmaları isteniyordu (Peru'da nüfusun yedide birini, yeni İspanya'da ise yüzde dördünü). Bu sistemin öldürücü sonuçları kendisini kısa sürede belli etti. IV. Philipp'e "Şili'nin dünyevi ve manevi açıdan tehlikeli durumu" başlığıyla gönderilen ünlü bir anonim mektupta şöyle denilmektedir: "Yerli sayısının hızla azalmasının bilinen bir gerekçesi, encomenderoların ocaklarında ve tarlalarındaki zorunlu iş sistemidir. Bunlar yüksek sayıda siyah köleye sahip olmalarına karşın, kızılderililerden Amerika'nın keşfinden önce bunların kendi reislerine ödedikleri vergiyle kıyaslanamayacak kadar yüksek vergi almalarına karşın, angarya sistemini kaldırmayı düşünmüyorlar. (**) Angarya'nın yarattığı sonuçlardan birisi de kızılderililerin kendi topraklarını işlemek için zamanlarının olmaması ve buraların "işlenilmemiş arazi" olarak adlandırılıp İspanyollar'ın harap durumu, doğasına uygun olarak tefecilere verimli bir zemin sunmaktaydı. Zurita, "kızılderililer, yerli egemenleri arasında tefeci diye birşey tanımamaktaydı" diyor. İspanyollar, para ekonomisinin ve vergi baskısının bu çiçeğini onlara armağan ettiler. Borçlar tarafından kemirilmiş ama henüz İspanyollar tarafından gas-

* Zurita, V. sf. 329, (Kovalevsky sf. 63).
** Kovalevsky'nin aktarımı, sf. 66.

pedilmeyen kızılderili arazileri, büyük parçalar halinde İspanyol kapitalistlerinin eline geçerken, bu arazilere biçilen değerler Avrupalıların aşağılıklarının belgelerini oluşturmaktadır. Böylece arsaların yağması, vergiler, zorunlu çalıştırma ve tefecilik altında kızılderili Birliklerin yıkıldığı demirden bir halka oluşuyordu. Kızılderililerin geleneksel kamu düzeni, sosyal bağları ekonomik zeminlerinin -Mark Birlik'i biçimindeki tarım ekonomisinin- çöküşü ile birlikte dağılmıştır. Tüm geleneksel otorite İspanyollar tarafından planlı biçimde imha edilmiştir. Köy ve klan reislerinin encomenderolar'ın onayına tabi oluşu, bu kurumların bunlar tarafından kızılderili toplumunun en aşağılık bireyleri ile doldurulmasına yol açıyordu. İspanyollar'ın sevdikleri bir başka yöntem de kızılderilileri sistematik olarak reislerine karşı kışkırtmaktı. Sözde Hıristiyanca niyetlerle yerlilerin reisleri tarafından sömürülmelerini engellemek bahanesi ile, bunların eskiden beri reislerine verdikleri giderleri ortadan kaldırdıklarını ilan ediyorlardı. Zurita şunları aktarıyor: "İspanyollar, İspanya'daki uygulamalara dayanarak reislerin klanlarını talan ettiklerini iddia ediyorlar. ancak bu şantajlarının sorumluluğunu yine kendileri taşıyorlar, çünkü eski reisleri kendileri indirip, onların giderlerine el koyup yerine aşağılık yaratıklar getirmişlerdir" (*)

Aynı şekilde reisler, Birlik üyelerinin İspanyollar'a yasa dışı bir şekilde arazi paylarını sattığını görüp bunu protesto ettiklerinde, İspanyollar ayaklanmaları kışkırtıyorlardı. Yerliler arasında kronik ayaklanmalar ve bitmeyen haksız toprak satışlarından doğan dava zinciri, bunun sonucuydu. Kızılderililerin yaşantısını tam bir cehenneme çevirmek için açlık, kölelik ve yıkıma anarşi de eklenmişti. İspanyol-Hıristiyan velayetinin çıplak sonucu iki sözcükte toparlanabilir: "İspanyol bölgelerinin hepsinde klanlar ya tamamiyle kayboluyor, ya da bazıları tersini söylese de sayılarında çok büyük düşüşler meydana geliyor. Yerliler, yüksek vergi ve doğal ürün giderlerinden dolayı kendileri için değeri kalmayan evlerini ve topraklarını terk ediyor; başka ülkelere göç ediyor, sürekli bir bölgeden öteki bölgelere gidiyor veya er ya da geç vahşi hayvanlara yem olma tehlikesi altında ormanlara saklanıyor. Kendi

*Zurita, sf. 87 (Kovalevsky, sf. 69)

gözlemlerim ve yerel kurumlarda yaptığım soruşturmalarımdan öğrendiğim üzere, birçoğu intihar ediyordu. (*)

Ve yarım yy. sonra İspanyol hükümetinin Peru'da bulunan yüksek görevlisi Juan Orer de Cervantes şunları söylüyor: "İspanyol sömürgelerindeki yerli halkın sayısı azaldıkça azalıyor, o güne kadar oturdukları meskenlerini bırakıyor, İspanyollar ancak büyük çabalarla gerekli çiftçiyi ve çobanları bulabiliyor, çoğu kez toprağı işlemiyorlardı. Onlar olmaksızın, altın ve gümüş ocaklarının işlenmesi olanaksız olan Metayos klanı, ya İspanyollar tarafından oturulan şehirleri terk ediyor ya da buralarda kaldıklarında inanılmaz bir hızla ölüyorlar. (**)

Bu duruma rağmen 19.yy.'a dek kalıntıları süren Kızılderili halkın ve Mark birliklerinin dayanıklığına hayran kalmamak elde değil.

Eski Mark Birliklerinin kaderinin bir başka benzerini büyük İngiliz sömürgesi Hindistan göstermektedir. Herschellist yıldız sistemi gibi, dünyanın hiçbir köşesinde olmadığı ölçüde yüzyılların izdüşürdüğü tarihi sergileyen toprak mülkiyetinin birçok çeşidini burada görebiliriz. Klan topluluklarının yanında köy toplulukları, eşit arsa paylarının periyodik bir şekilde yeniden bölüşülmesinin yanısıra tüm yaşam boyu eşitsiz arsa payları, ortak toprak işlemenin yanısıra özel bireysel işletme, köy nüfusunun kamu arazileri üzerindeki eşitliğinin yanısıra belirli grupların ayrıcalığı, ortak toprak mülkiyetinin yanısıra özel mülkiyet ve tüm bunlarla beraber küçük çiftçi payları, kısa vadeli kiralama ve geniş topraklar; birkaç yy. önce bunların hepsi Hindistan'da canlı olarak gözlenebilirdi. Hindistan'da Mark birliklerinin çok eski bir kurum olduğunu Hint hukuk kaynakları kanıtlamakta, örneğin; M.Ö. 9.yy.'da en eski yazılı hukuk Manu, Birlikler arasında paylaşılmamış payları, sınır anlaşmazlıklarını, komşu köylerde yeni yerleşimleri düzenliyordu. Bu yasa yalnızca, öz emeğe dayanan

* Zurita, sf. 341.

** Memorial que presenta a su Hagestad el Licenciado Juan Orter de Cervantes, Abogado y Frocurador general del Peru y encomenderos, sobre pedir remedio del danno y diminucuon des los indios, Anno MOCXIX (1619), Kovalevsky'nin aktarımı, sf. 61.

mülkiyeti tanımakta; el emeğine tarım ekonomisinin bir yan işi olarak değinmekte; Brahmanlar'ın, yani dini kişilerin ekonomik erkini, onlara yalnızca taşınabilir mülkiyete izin vererek sınırlandırmaktaydı. Sonraki yerli prensler olan racalar, bu sistemde seçimle başa gelen klan reislerini oluşturuyordu. 5. yy.'da çıkarılan her iki hukuk kitabı; Yadşnavalkya ve Narada, klan bağını sosyal bir örgütlenme olarak tanıyor ve gerek kamu düzeni, gerekse de yasama. Birlik üyeleri kurulunun elinde bulunuyordu. Bu kurum dayanışmalı olarak tek tek üyelerin suçlarından sorumluydu. Köy topluluğunun başında seçilmiş olan reis bulunuyordu. Her iki hukuk kitabı da en barışçıl, en adil üyeleri bu kuruma seçip bunlara şartsız itaati önermekteydi. Narada Hukuk Yasası iki tür Birlik ayrımı yapmaktaydı: "Akrabalar", yani klan Birlikleri ve "ortak ikamet edenler", yani aralarında kan bağı bulunmayan, bölgesel birlikler olarak komşu topluluklar. Her iki hukuk kitabı da mülkiyeti herkesin kendi emeği temelinde tanımaktaydı; terkedilmiş bir arazi bunu işlemek üzere kullanana aittir. Bir emek sözkonusu olmadan haksız bir mülkiyet üç nesil bile tanınmamaktadır. Bu döneme dek, Hint halkını binlerce yıl Hindu bölgesinde ve sonradan da büyük halk efsaneleri Ramayana ve Mahabharata'nm doğduğu Ganj bölgesinde, kahramanca fetih döneminde yaşadıkları aynı ilkel toplumsal bağ ve ekonomik ilişkiler içinde görmekteyiz. Derin sosyal değişimlerin ve çabaların sürekli karakteristik özelliği olan eski hukuk anlayışlarını yeni çıkarlara uygun bir biçimde anlaşılması için yapılan eski hukuk kitaplarının yorumu, 14.yy.'a dek -yorumcuların etki dönemi- Hint toplumunun sosyal yapılanmalarında derin kaydırmalara ilişkin açık bir işarettir. Bu süre içinde maddi ve hukuksal olarak köylü kitlesi üstünde yükselen etkin bir Rahip kastı oluşmuştu. Yorumcular, eski hukuk kitaplarının açık ifadelerini, rahiplerin mülkiyetini doğrulamak, Brahmalar'a toprak hediye edilmesini teşvik etmek ve böylece Birlik topraklarının dağılımında rahiplerin büyük araziler edinmesini sağlamak için köylü kitlesinin aleyhine -tıpkı feodal Batı'daki Hıristiyan meslekdaşları gibi- yorumlamaya çalışmaktadırlar. Bu gelişim, Şark toplumlarının kaderleri için oldukça tipiktir.

Şark'ın biraz gelişmiş tarım bölgelerindeki yaşamsal sorun, yapay sulamadır. Hindistan'da olduğu gibi Mısır'da da oldukça

erken bir dönemde tarımın sağlam bir zemini olarak muhteşem sulama tesisleri, kanallar, kuyular ya da periyodik sellere tarımın uyum sağlaması için planlı önlemleri görmekteyiz. Tüm bu büyük girişimler, işin başında Mark birliklerinin güçlerini olduğu kadar, inisyatifini ve ekonomik planını da aşmaktaydı. Bunların yönetimi ve uygulaması için tek tek köy Birliklerinin üstünde olan ve bunun iş güçlerini daha yüksek bir birlikte toplayacak bir otorite gerekli olduğu kadar, köy çitleri içine kapanmış köylülerin gözlem ve deneyim alanından öte, doğa yasaları üzerinde egemenlik de gerekliydi. Şark'da bu gereksinimlerden dolayı, her doğa dini ile bağlantılı olan doğa gözlemlerinden ve aynı zamanda gelişmenin belirli bir aşamasında tanımsal çalışmaya doğrudan katkıdan muaf, sulama gibi büyük kamu girişimlerini yönetmek için daha uygun olan rahiplerin önemli işlevleri olmuştur. İşin doğası gereği bu salt ekonomik işlevden, zamanla rahiplerin özel sosyal bir erki oluşmuştur; toplumun bir bölümünün, iş bölümünden kaynaklanan uzmanlaşması, süreç içinde geniş köylü kitlelerine karşı sömürü çıkarları ve daha fazla hakları olan kapalı, babadan oğula geçen bir kasta dönüşmüştü. Bu sürecin şu ya da bu halkta ne kadar hızlı geliştiği, Perulu kızılderililerde olduğu gibi çekirdek biçiminde mi kaldığı, yoksa Mısır'da ya da eski İbranilerde olduğu gibi rahipliğin formel devlet egemenliğine, teknokrasiye mi dönüştüğü, her defasında özel coğrafi ve tarihi durumlara, ismiyle tanımlamak gerekirse, komşu halkların çatışmalarında rahipler kastının dışında, askeri aristokrasi olarak rahip kastının üstünde ve bununla rakip ya da yanısıra güçlü bir savaşçı kastın yükselip yükselmediği sorusuna bağlıdır. Her durumda asıl gerekçe daha büyük organizasyonlar için ne ekonomik ne de siyasi doğası gereği uygun olmayan ve bunun için de o işlevleri üstlenen, kendi dışında ya da üstünde duran güçlerin egemenliğini kabullenmek zorunda kalan eski komünal Birliklerin özel partiküler sınırlılığı idi. Bu işlevlerde siyasi egemenliğin ve ekonomik sömürünün anahtarı o kadar kesindi ki, Şark'ın tüm barbar fatihleri -Moğollar, Farslar, Araplar- her defasında fethedilen ülkede askeri iktidarı ellerine geçirdikleri gibi, tarımın can damarlarını oluşturan kamu girişimlerinin yönetimini ve icrasını da ellerine geçirmişlerdi. Tıpkı İnkalar'ın Peru'da yapay sulama tesislerinin ve yol, köprü yapımının denetimini kendi ön-

celikli hakları ve görevleri olarak gördükleri gibi, Hindistan'da da süreç içinde birbirlerini izleyen Asyalı despotik hanedanlar aynı çabayı göstermişlerdir. Ve kast oluşumuna, ülkeye yığılan yabancı despotik egemenlere, siyasi devrimlere rağmen, Hint toplumunun yerleşim alanlarında sessiz köyler kendi alçakgönüllü varlıklarını sürdürüyordu. Ve her köy içinde fırtınalı siyasi tarih örtüsü altında belli etmeksizin kendi sessiz iç tarihini yaşayan, eski biçimleri atıp yenilerini alan, yükselişi, çöküşü, dağılışı ve yeniden oluşumu doğuran Mark birliklerinin eski geleneksel hükümleri egemendi. Hiçbir tarihçi bunları kaleme almadı, dünya tarihi Makedonyalı Aleksander'in, Hindular'ın kaynaklarına saldırısını anlatırken, Timurlenk ve Moğolları'nın kanlı silah şakırtısı ile dopdoluyken, Hint halkının iç ekonomi tarihi üzerine tamamiyle suskunluğa bürünmüştü. Bu tarihin eski katmanlarının tüm artıklarından Hint topluluğunun farazi bir gelişim şemasını yeniden oluşturabiliriz, bu önemli bilimsel görevi çözmek başarısını ise Kovalevsky'e borçluyuz. Kovalevsky'e göre Hindistan'da 19. yy.'m ortalarında bile gözlemlenen tarımsal topluluğun üç ayrı tipi tarihsel olarak aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

1) Bir klanın tüm kan akrabalarını kapsayan, toprağa ortak sahip olan ve bunu da ortak işleyen klan toplulukları, en eski biçim olarak anlaşılmaktadır. Burada tarla da paylaşılmamıştır ve yalnızca ortak köy silolarında korunan toplanan ürünler ve meyveler paylaşılmaktadır. Köy topluluklarının bu en ilkel tipi Kuzey Hindistan'ın sınırlı bölgelerinde kendini koruyabilmiş, nüfusunun birçoğu ise ancak eski genslerin ("putti") bir kaç dalıyla sınırlanmıştı. Kovalevsky bunda Bosna-Hersekli "Zadruga" ile benzer olarak, nüfus artışı sonucunda zamanla tarlalarıyla birlikte birkaç büyük aileye bölünen eski kan akrabalığının dağılma biçimini görmektedir. Bazıları örneğin 150 ya da 400 kişiyi kapsayan bu tip köy toplulukları geçmiş yy.'ın ortalarında bile varlığını sürdürmekteydi. Ancak arazi satımı gibi durumlarda, eski gens çapında bir araya gelebilen büyük akraba toplulukları çoğunluktaydı. Bunlar olağan yaşantılarında Marx'ın "Kapital" de İngiliz kaynaklarına dayanarak ana hatları ile aktardığı gibi, katı kurallara göre kaçınık bir yaşam sürdürmekteydiler:

"Bu, bir bölümü ile hala varlıklarını sürdüren eski antik, ör-

neğin küçük Hint toplulukları, tarım kültürü ve zanaatle doğrudan bağlantılı olarak ve yeni bir oluşumda verili bir tasarı ve icmal olarak hizmet eden işin belirli paylaşımında arazinin ortak mülkiyetine dayanmaktadırlar. Bunlar, üretim alanları 100 ile bir kaç bin acr (1 acr=40,5 ar) arasında değişen, kendilerine yeterli üretim birimi oluşturuyorlar. Çoğu ürünler meta olarak değil, topluluğun öz gereksinimi için üretilmekte ve bundan dolayı üretimin kendisi de Hint toplumunda meta değişiminden kaynaklanan iş bölümünden genelde bağımsızdır. Yalnızca ürünlerden artan miktar, bir bölümü ile, uzun süreden beri doğal vergiler olarak aktığı devletin elinde metaya dönüşmektedir. Hindistan'ın çeşitli bölgeleri topluluğun çeşitli biçimlerini barındırmaktadır. Bu biçimlerin en basitinde, topluluk toprağı ortak işlemekte ve ürünlerini üyeleri arasında dağıtırken, her aile, dokumacılığı ve örgüyü yan zanaat olarak uygulamaktadır. Bu eşit düzeyde çalışan kitlenin yanısıra, köylerde "ana nüfus" olarak hakimi, polisi ve vergi tahsildarını tek bir kişide temsil eden memuru, tarla işlemesi üzerine hesap tutan ve bununla ilgili kayıt ve öteki işleri yapan muhasebeciyi, üçüncü olarak suçları koğuşturan, yabancı gezgincileri koruyan ve ona bir köyden ötekine eşlik eden bir memuru; topluluğun sınırını komşu topluluklara karşı gözlemleyen sınır bekçisini, suyun ortak su depolarından tarlada kullanılmak üzere dağıtımını gözetleyen su bekçisini, dini işlevleri yerine getiren Brahmanı, toplulukta bulunan çocuklara kumda okuma yazma öğreten öğretmeni, mahsul ve ekin zamanlarını ve özel tarım çalışmaları için iyi ve kötü zamanları bildiren astrolog olarak çalışan takvim Brahmanı; tarımsal aletleri yapan ve onaran bir demirci ve marangozu, köydeki tüm kapları yapan çömlekçiyi; berberi, eşyaların temizliği için çamaşırcıyı, kuyumcuyu, bazı yerlerde ise kuyumcunun ve öğretmenin yerine geçen ozanı bulmaktayız. Bu kişilerin masrafları topluluk tarafından karşılanmaktadır. Nüfus artışlarında eskinin benzeri yeni bir topluluk işlenmemiş topraklar üzerine yerleşmektedir. Ortak emeğin dağılımını düzenleyen yasa, burada bir doğa yasasının parçalanmaz otoritesi olarak işlev görmektedir. Kendilerini aynı biçimde yeniden üreten ve bir tesadüf sonucu yıkıldığında, aynı yerde aynı isimde yeniden oluşan, kendilerine yeterli bu topluluğun basit yaratıcı organizması; Asya toplumlarının anlaşılmaz gizemini

oluşturan, Asya devletlerinin sürekli dağılımı ve yeniden oluşumunun ve aralıksız hanedan değişiminden dolayı çok dikkati çeken karşıtlığın anahtarını sunmaktadır. Toplumun temel ekonomik unsurlarının yapısı, siyasi bulutlardan etkilenmemektedir". (*)

2) İngiliz fethi döneminde paylaşılmamış toprağa sahip eski klan topluluğu genelde dağılmıştı. Ancak; bunların dağılımından yeni bir biçim oluşmuştu; tarlaların büyüklüğü ailelerin ilk kuşakla akrabalık derecesine göre ve bunun için de eşit olmayacak bir biçimde paylaşılmış bir akrabalık topluluğu. Bu biçim Kuzey-Batı Hindistan'da ve Pencap'da oldukça yaygındı. Paylar burada ne miras, ne de ömür boyu olmadığından, ailenin nüfus artışında ya da bir süre orada bulunmayanlar yeniden paylarını istediklerinde, yeni bir paylaşım gerekli oluncaya dek kalmaktadır. Ancak yeni istemler sık sık genel yeniden dağılım biçiminde değil, işlenmemiş ortak arazi gösterimi ile karşılanmaktadır. Bu yöntemle aile payları -yasal olmasa da- ömür boyu kullanılmakta, hatta miras olarak kalmaktadır. Bu eşitsiz tarla dağılımının yanında ormanlar, bataklar, otlaklar, işlenmemiş araziler, ortak kullanılan, tüm ailelerin ortak mülkiyeti olarak kalmaktadır. Bu garip, eşitsizlik üzerine kurulu komünal organizasyon, süreç içinde yeni çıkarlarla çelişmektedir. Her sonraki nesil ile akrabalık derecesinin belirlenmesi giderek zorlaşmakta, kan bağı geleneği zayıflamakta ve aile paylarındaki eşitsizlik, küçük alanlar için haksızlık olarak algılanmaktadır. Öte yandan birçok bölgede, akrabaların bir bölümünün göç etmesi, yerleşik nüfusun öteki bölümünün savaş ve imhası, yeni gelenlerin yerleşmesi ile nüfus kaçınılmaz olarak karışmaktadır. Böylece durumun görünürdeki tüm değişmezlik ve durağanlığına karşın, topluluğun nüfusu toprağa göre dilimlere (shogura) ayrılmakta ve her aile iyi sulanan toprakları olduğu gibi kötü (culmee) toprak dilimlerini de almaktaydı. Yeniden paylaşım, en azından İngiliz fethinden önce periyodik olmayıp nüfusun doğal artışı ailelerin ekonomik durumunda gerçekten de bir eşitsizlik yarattığında yapılmaktaydı. Bu durum özellikle geniş araziye, işlenebilir dilimlere sahip topluluklarda oluyordu. Daha küçük topluluklarda

* Marx, *Kapital 1*. (Almanca basımda sf. 378)

yeniden paylaşım her 10, 8, 5 yılda, sık sık da her yıl yapılmaktaydı. Her yıl yeniden dağıtım, tüm Birlik üyelerine eşit bir dağıtımı olanaksız kılan iyi toprak dilimlerinin yetersiz olduğu, yani ancak çeşitli dilimlerin kullanımının sürekli değişmesi ile dengeli bir adaletin sağlanabileceği yerlerde olmaktaydı. Böylece Hint klan topluluğu da başlangıçta tarihsel olarak Cermen Mark birliği olarak belirlenen biçim ile son bulmaktadır.

İngiliz Hindistan'ında ve Amerika'da (*) eski komünal ekonomik organizasyonların, Avrupa kapitalizmi ile çatışmasında amansız mücadelenin ve trajik yenilgisinin iki klasik örneğini gördük. Mark birliklerinin değişken kaderlerinin görüntüsü, tarihin gö-

* Bir eleştirmenin (P. Fb. yayıncı olarak Paul Levi, Internationale Presse-Korrespondez für Politik, Wirtschaft und Arbeiterbewegung; haftalık yayın, 5. yıl, no. 30, 25 Temmuz 1925, sf. 862) sunduğu bilgilere göre, Rosa Luxemburg orjinal metinde Amerika yerine Cezayir demektedir: "Metinde Amerika yerine Cezayir denilmektedir, çok garip! Kuşkusuz Bay Levi haklı gibi görünmekte, çünkü metnin bir bölümünde İspanyolların Peru'daki sömürge ekonomisi anlatılırken, bir ötekinde İngilizlerin Hindistan'daki sömürüsü aktarılmaktadır. Ama Rosa Luxemburg, kitabının tarihsel sırasına ve tanzimine uygun olarak neden tersi değil de, İngiliz Hindistan'ı demektedir. Ve hatta neden Amerika değil de Cezayir? Olay ayrıntılı incelendiğinde yukarıda alıntısı yapılan cümleden önce, metinde 15 sayfanın noksan olduğu belirleniyor. Oldukça garip! Ve Rosa Luxemburg'un "*Sermaye Birikimi*" adlı yapıtına bakıyoruz ve orada İngilizler'in Hindistan'daki ve Fransız'ların Cezayir'deki sömürge ekonomisinin açıklamasını buluyoruz. Bu ise 297-305 sayfalar arasında (Almanca basımda). Bu, metnin o noksan 15 sayfası kapsamındadır. Aynı şekilde bu parçaların başlangıçları ve sonları da "ulusal ekonomi"deki eksik yerlere tam da uymaktadır. Rosa Luxemburg'un bu bölümü -büyük bir olasılıkla hiç değiştirmeden- "Ulusal İktisat" metninden "Birikime" aktardığı kuşku götürmemektedir. Yazarın "Ulusal İktisat"ta tüm kapitalist süreci sunmaktaki zorluğun, kendisinde birikim üzerine hem de "Sermaye Birikimi"ni yazma düşüncesini oluşturduğu doğrultusundaki açıklaması da bunu doğrulamaktadır.Kuşkusuz o bölüm yeniden "Ulusal İktisat" yapıtına girmek zorundadır. Ancak Bay Levi "Cezayir" sözcüğünde oldukça hızlı davranıp bunu silmiş ve yerine Amerika yazmıştır.
Rosa Luxemburg'un Neue Kritik (Frankfurt) yayınevi tarafından yayınlanan "Sermaye Birikimi" adlı yapıtının yeniden basımında sözkonusu bölüm 343-359 sayfalar arasında yer almaktadır. (K.H.)

rünüşe göre apayrı bir yön aldığı, devletin köylü ortak topluluğunu şiddetle yıkma yerine, tüm araçları ile kurtarma ve korumaya çalıştığı yeri son olarak gözönünde bulundurmazsak, tamamlanmamış olur. Bu yer Çarlık Rusyası'dır.

Biz burada Rus köy birliklerinin (Mir) kaynağı üzerine yıllarca sürdürülen büyük kuramsal tartışmayı ele almayacağız. Profesör Citşer'in 1858'de yaptığı, Rusya'daki Birlikçiliğin tarihin bir ürünü olmadığını, aksine çarlığın beylik politikasının yapay bir sonucu olduğu doğrultusundaki "keşif"inin Alman bilimcileri tarafından bu kadar kolay onaylanması, günümüz burjuva biliminin genelde ilkel komünizme karşın takındığı tavrın doğal bir sonucudur. (*) Liberal bilimcilerin tarih bilimcileri olarak kendilerinden gerici meslekdaşlarından daha da yetersiz olduklarına dair iyi bir örnek olan Citşer'in, Maurer'den beri Batı Avrupa'da tamamiyle bir kenara atılan, ancak 16. ve 17. yy.'da toplulukların tek yerleşimlerden oluştuğu kuramını Ruslar için kabullenmektedir. Citşer'in ortak tarla ekonomisini ve dilim zorunluluğunu tarla dilimlerinin karışıklığına, ortak arazi mülkiyetini sınır anlaşmazlıklarına, Birlik otoritesini 16. yy.'da yürürlüğe konulan kelle vergisi için beylik kefaletine dayandırıyor ve böylece hemen hemen tüm tarihi bağlantıların nedenleri ve etkilerini çok liberal bir şekilde baş aşağı döndürüyor.

Ancak Rusya'daki köylülerin tarla ortaklığının kaynağı ve eskiliği üzerine ne düşünülürse düşünülsün, bu tüm o uzun serflik süresince ve son döneme dek varlığını sürdürmüştür. Bizi de, onun 19. yy.'daki kaderi ilgilendirmektedir.

Çar II. Aleksander döneminde "serflerin özgürleşmesi" sonrasında, köylülere kendi toprakları -Prusya örneğine uygun olarak- efendileri tarafından satılmıştır. Köylüler bu satışta, mal sandığından efendilerin malı olarak gösterilen arazilerin en kötü dilimleri ve hisse senetleri ile kandırılmış ve köylü kiraya verilen toprağı 49 yıl içinde % 6 faizle mal sandığına ödemek zorunda bırakılmıştı. Ancak bu araziler, Prusya'da olduğu gibi tek tek ai-

*El Sözlüğünün yeni basımı, Plehanov ve Rus Sosyal Demokrasisi. Buna karşın Engels'in halk devletindeki "Internationales". Eduard Meyer.

lelerin özel mülkiyeti olarak değil, aksine tüm bir topluluğa satılmaz ortak mülkiyet olarak verilmiştir. Topluluklar kira ve tüm vergiler için dayanışmalı olarak sorumlu olup tek tek üyeler arasında vergi matrahı konusunda özgürdüler. Büyük Rus köylü ülkesinin geniş alanları bu şekilde oluşmuştur. 90'lı yılların başında Avrupa Rusya'sında (Polonya, Finlandiya ve Don kenarındaki Kazak bölgesi hariç) tüm toprak mülkiyetinin dağılımı şu şekildeydi: genelde kuzeyin geniş ormanlık bölgelerinden ve kurak bölgeden oluşan devlet arazileri 150 milyon desyatini (1 desyatin = 1,09 hektar) kapsıyordu, Çar oğullarının mülkiyeti 7 milyon desyatin, kilise ve şehirlerin mülkiyeti 9 milyondan fazla, % 5 köylüye ve geri kalanı aristokrasiye ait olmak üzere 93 milyon, 131 milyon desyatin ise köylülerin ortak toprağı idi. 1900 yılında bile Rusya'da 122 milyon hektar toprak köylülerin ortak mülkiyeti altındaydı ve yalnızca 22 milyonu özel köylü mülkiyetiydi.

Rus köylülüğünün bu olağanüstü geniş bölgede son dönemlere kadar, hatta bir bölümü ile bugün bile uyguladığı ekonomisine bakıldığında, Almanya'da, Afrika'da, Ganj'da ve Peru'da gözlemlenen Mark birlikçiliğinin tipik oluşumları kolayca görülmektedir. Orman, çayır, su ortak kullanılırken paylaşılmış tarla dilimleri vardı. İlkel tarla ekonomisinin genel egemenliğinde kış ve yaz tarlaları dilimlere (karten) bölünmüş, her dilim bir parçayı temsil ediyordu. Yaz dilimlerini Nisan ayında, kış tarlalarını ise Haziran'da dağıtıyorlardı. Toprağın eşit dağılımı, o kadar düzenli geliştirilmişti ki, örneğin Moskova valiliğine her yaz ve kış tarlası için ortalama 11 dilim düşmekteydi, böylece her köylü, dağınık yerlerdeki 22 adet tarla dilimini işlemek zorundaydı. Topluluk genelde acil durumlar için topluluk yararına işlenecek araziler ayırıyordu ya da tek tek üyelerin tahıl teslim etmek zorunda olduğu aynı amaçlı bir silo yapılmıştı. Ekonominin teknik ilerlemesi için her çiftçi ailesi, gübreleme şartıyla 10 yıl kendi payını elinde tutabiliyor ya da önceden her dilimden gübrelenen ve her 10 yılda bir yeniden dağıtılan parçalar ayrılıyordu. Aynı düzenlemeye keten tarlaları, meyve ve sebze bahçeleri de tabi tutulmaktaydı.

Topluluk sürüsünün farklı çayırlara dağılımı, çobanların işe alınışı, otlakların çitlenmesi, dilimlerin korunması, tarla sisteminin belirlenmesi, tarla işlerinin zamanlaması, dağılım zamanı ve bi-

çimi; tüm bunlar topluluğun, yani köy kurulunun meseleleriydi. Paylaşımın aralıkları konusunda çeşitlilik mevcuttu. Tek bir valilikte, örneğin Saratov'da 1877'de yapılan bir araştırmaya göre 278 köy topluluğundan hemen hemen yarısı her yıl, ötekileri ise 2. 3. 5. 6. 8. ve 11. yıllarda yeniden paylaşım uyguluyorken, geriye kalan 38 köy yeniden paylaşımı tamamıyle bırakmıştı, ancak gübrelemeyi sürdürüyorlardı.(*)

Rus Mark birliğinin (Mir) en garip yanı, toprak paylaşım biçimiydi. Burada eskiden Almanlar'da olduğu gibi eşit pay ya da Perulular'da olduğu gibi ailenin büyüklüğü değil, yalnızca vergi gücü ilkesi egemendi. "Serflerin özgürleşmesi"nden beri beylik vergi çıkarları köyün tüm yaşamına egemendi ve herşeyin odağında vergiler vardı. Çar hükümeti için verginin ölçüsü olarak "toprak kölelerinin yeniden değerlendirilmesi" (Revisionsseelen), yani yaş ayrımı yapılmaksızın Büyük Petro döneminde ilk kez yapılan çiftçi sayımından sonra, her 20 yılda bir yapılan ve Rus halkının korkulu düşü olan, tüm köylerin kaçtığı ünlü "yeniden değerlendirme" sayımlarında belirlendiği gibi yalnızca erkek nüfus söz konusuydu (**)

Hükümet yeniden değerlendirilen "canlar"ın sayısına göre vergi koyuyordu. Köy kurulu ise, kendilerine düşen miktarı iş güçlerine göre çiftciler arasında dağıtıyor ve böyle hesaplanan vergi miktarına göre her ailenin vergisi belirleniyordu. Böylece Rusya'da toprak parçaları 1861'den beri çiftçilerin geçim değil, vergi zeminini oluşturduğundan, çiftçilerin hakkı olan bir nimet değil, topluluk üyelerine bir devlet hizmeti olarak yüklenen bir görevdi. Bunun için toprak paylaşımı yapan bir Rus köy kurulunun top-

---

* Trirogow, sf. 49.

** Petro'nun bir *Ukas*'ı ile ilk kez yapılan "yeniden değerlendirme", düşmanı cezalandırma işlemi gibi organize edilmişti. Askeriye'ye para ödemeyen valileri prangaya vurmak ve "akılları başına gelinceye dek" bürolarında tutmak için emir verilmişti. Çiftçi sayı listesini gözden geçirmek zorunda olan ve bu sırada birkaç "canı" bildirmeyen rahipler görevlerinden alınacak ve "çok yaşlı olmuş olsa bile kayrılmaksızın fiziki eğitime tabi tutulacak ve zindan cezasına çarptırılacaktı". "Canları" saklamakla suçlanan kişiler işkenceye tabi tutulacaktı. Bundan sonraki "yeniden değerlendirmeler" daha az katı uygulanmış olsa bile aynı şekilde kanlı oluyordu.

lantısından daha orjinal birşey olamazdı. Kendilerine düşen çok büyük paylara dört bir yandan protestolar duyuluyor, doğru dürüst iş gücü olmayan, ağırlıkla kadın ve çocuklardan oluşan fakir ailelere "güçsüzlükten" dolayı insafa gelinip pay verilmiyor, ancak fakir çiftçi aileleri büyük payları zengin ailelere vermeye çalışıyorlardı. Böylece Rus köy yaşantısının odak noktası olan vergi yükü oldukça ağırdı. Taksitlerin yanısıra, kelle vergisi, belediye vergisi, kilise vergisi, tuz vergisi vs. gibi vergiler vardı. 80'li yıllarda kelle vergisi ve tuz vergisinin kaldırılmasına karşın, vergi yükü yine de o kadar ağırdı ki, çiftçinin tüm ekonomik gelirini yutuyordu. 90'lı yıllarda yapılan bir istatistiğe göre çiftçilerin % 70'i toprak paylarından yaşamak için en asgari gereksinimlerini bile karşılayamıyor, % 20'si kendilerini geçindirmelerine karşın hayvan besleyemiyor ve yalnızca % 9'u kendi gereksinimlerinin dışında belirli bir miktarı da satabiliyordu. Bu nedenle "serflerin özgürleşmesi"nden hemen sonra vergi borçları Rus köylerinde sürekli bir durumdu. 70'li yıllarda yıllık 50 milyon Ruble kelle vergisi girdisinin yanında, 11 milyon vergi borcu kaydediliyordu. Kelle vergisinin kaldırılmasından sonra Rus köyündeki sefalet, dolaylı olarak sürekli artan öteki vergilerden dolayı giderek artmaktaydı. 1904 yılında halkın vergi borcu 127 milyon Ruble'yi buluyordu. Bu yüksek tutarlar tahsil edilmesinin olanaksızlığı ve devrimci mayalanma nedeniyle hemen hemen tamamiyle silinmiştir. Vergiler çiftçilerin yalnızca tüm gelirini yutmakla kalmıyor, aynı zamanda köylüleri bir yan iş bulmak zorunda bırakıyordu. Bir yandan Rusya'da bugün bile hasat vaktinde büyük iç göçe neden olan, köyün en güçlü erkekleri köydeki tarla paylarından dolayı güçsüz yaşlılar, kadınlar ve çocukları bırakıp büyük aristokrat tarlalarda yevmiyelerini kazanmak üzere tarımsal sezon işlerine giderken, öte yandan şehirler ve fabrika sanayisi göz kırpıyordu. Böylece merkez sanayi bölgelerinde baharda kazançlarıyla birlikte köydeki tarla işlerinin başına geri dönen, yalnızca kış aylarında genelde tekstil fabrikalarında çalışmaya gelen sezon işçileri oluşuyordu. Sonunda, birçok bölgede evlere parça başı iş veriliyor ya da odun kesmek, nakliyat gibi yan tarım işleri ortaya çıkıyordu. Ve bu işlerde de köylülüğün büyük bir bölümü çıplak yaşantıyı bile sürdüremiyor, vergiler yalnızca tarla ürünlerini değil, aynı zamanda tüm sınai yan

işlerdeki geliri de yutuyordu. Vergilerin ödenmesinden sorumlu olan Birlik, üyelerine karşı devlet tarafından güçlü araçlarla donatılmıştı. Birlik, vergi borcu olan üyesini dışarıya iş gücü olarak kiralayıp ücretlerine el koyabiliyor ya da gidiş belgesi olmadan köyden uzaklaşamayan üyelerine bunu vermeyi red edebiliyordu. Ayrıca, vergi borcu olanları fiziki cezalandırmaya tabi tutmak için yasal hakkı da vardı. Artık Rus köyü, ülkenin tüm iç bölgelerinde dönem dönem çok garip bir görüntü oluşturmaktaydı. Vergi tahsildarının gelmesi ile birlikte tüm köylerde Çarlık Rusyası'nın bulduğu "borçların dayakla tahsili" olarak adlandırılan bir işlem başlıyordu. Bu işlem sırasında köy nüfusu tam mevcut bulunuyor, borçlu olanlar pantolonlarını aşağı indirip bir sıraya uzanmak zorunda bırakılıyor ve bir kaç Birlik üyesi tarafmdan kan revan içinde kalıncaya dek kırbaçlanıyordu. Tahsildarlar dayak yiyenlerin - genelde yaşlı başlı adamlar- iniltileri, ağlamaları ve çıngırak sesleri arasında öteki köyde aynısını yapmak üzere uğurlanıyordu. Bu cezalandırmadan kurtulmak için intihar edenlerin sayısı az değildi. Bu durumun bir başka orjinal sonucu ise, yoksul çiftçilerden vergileri ödeyebilmek için dilenmek üzere köyden giden ve bu tutarı topladıklarında geri dönen vergi dilencileriydi. Devlet böylece, bir vergi makinasına dönüştürülen Birlik yasalarını büyük bir katılıkla ve sabırla denetlemekteydi. Örneğin 1881 yılında yürürlüğe giren bir yasa, köy arazisinin ancak köylülerin içte ikisi karar verdiğinde ve bunda da, Maliye bakanının ve derebeyinin onayı olduğunda satılabileceğini içermekteydi. Tek tek köylüler, kendilerine miras kalan malları ancak Birlik üyelerine satabilirlerdi. Köy arazisinin üzerine ipotek almak yasaktı. III. Aleksander döneminde köy topluluklarının her türlü özerkliği kaldırılmış, "köy başkanları"nın - Prusya kırsal konseyine benzeyen bir kurum- denetimi altına verilmişti. Köy kurulunun kararlarını bu memur onaylamak zorundaydı ve arazilerin yeniden paylaşımı bunun denetiminde oluyor, vergi bildirimi ve tahsili bu memur aracılığı ile gerçekleşiyordu. 1903 yılında açıklanan yasa ile çağın gereklilikleriyle uzlaşmaya girilmiş ve yeniden paylaşımların 12 yılda bir yapılması düzenlenmişti. Ancak; kişinin Birlik'ten ayrılması, topluluğun onayına ve sözkonusu kişinin payındaki devlet hakkını tamamiyle ödemesi şartına bağlı kılınmıştı.

Köy topluluğunun sıkıştırıldığı bu yapay yasal kıskaçlara, üç bakanlığın denetimine ve bir düzine öteki yetkililere rağmen, dağılma engellenememişti. Boğucu vergi yükü, kırsal ve sınai ek iş sonucu köylü ekonomisinin çöküşü, aristokrasinin orman ve çayırları kendi mülkiyetine geçirmesinden ve aynı zamanda nüfus artışından kaynaklanan arazi yetersizliği, köy yaşantısında iki belirgin görüntüye yol açtı: Şehre göç ve tefeciliğin ortaya çıkışı. Toprak payının, sınai ve öteki ek işlerle birlikte çıplak yaşamı sürdürmek için en gerekli şeyleri bile sağlayamayıp yalnızca vergileri ödemeye yaradığı bir durumda, Mark birliğinin bir üyesi olmak da aynı oranda bir prangaya, çiftçinin boynunda açlık zincirine dönüştü. Bu zinciri koparmak yoksul üyelerin doğal bir istemi ve özlemi oldu. Bu türden gidiş belgesi olmayan yüzlerce kaçak, polis tarafından yakalanıp köylerine iade ediliyor ve burada da öteki üyeler tarafından dövülüyordu. Ancak; gidiş belgesi ve dayaklar, geceleyin kendi "köy cehennemi"nden şehre kaçan ve orada sanayi proletaryası ordusuna katılan köylü kitlesini durduramıyordu.

Aile bağının ya da başka durumların kaçmalarını engellediği diğerleri ise, yasal yollarla tarla ortaklığından çıkmaya çalışıyorlardı. Ancak; bunun için toprak kirasının tümünün ödenmesi gerekiyordu ve bu durumda tefeci devreye giriyordu. Gerek vergi yükünün kendisi, gerekse de vergi ödenmesi için en kötü şartlarda satılan ürün, Rus köylüsünü tefecinin ellerine düşürüyordu. Her acil durum, her kötü hasat tefeciyi kaçınılmaz kılıyordu. Ve çiftçiler için köy kurulunun baskısından kurtulmanın yolu, kendilerini belirsiz süre için hizmetine koşan tefecinin boyunduruğuna girmeyi zorunlu kılıyordu. Yoksul çiftçiler bu şekilde sefaletten kurtulmak için Birlik'ten kopmaya çalışırken, zengin çiftçiler, yoksul çiftçilerin yerine ödedikleri ortak vergiden kurtulmak için genelde Birlik'e sırtını dönüp çıkıyordu. Zengin çiftçilerin çıkışlarının mümkün olmadığı yerde de, bunlar genelde köyün tefeci kesimini oluşturuyor -çoğunluğun kendilerine borçlu ve bağımlı olmasından dolayı köy toplantılarında kendi çıkarları doğrultusunda kararlar çıkarmayı iyi bilen bu kesim, yoksul kitle üzerinde egemenlik kuruyordu. Böylece formel düzeyde eşitlik ve ortak mülkiyet üzerine kurulu köy topluluğunun bağrında, küçük ancak etkili bir köy burjuvazisi ile bağımlı ve gerçekten de proleterleştirilmiş bir çoğunluk

gibi açık bir sınıfsal ayrım oluşmuştu. Vergi yükünden belini doğ rultamayan, tefeciler tarafından kemirilen, içten bölünmüş köy. sonunda patlamıştı. Rusya'da seksenli yıllarda açlık ve köylü ayaklanmaları sonucu valilikler "köyleri sakinleştirmek", için vergi tahsilatı ve askeriye gibi yöntemleri yaygınlaştırıyorlardı. Rus toprakları açlıktan ölenlerin ve ayaklanmaların egemen olduğu bir tiyatro sahnesine dönüşmüştü. Rus mujiği, Hintli köylünün kaderini paylaşıyordu ve burada Orissa, Volga kıyıları boyunca Saratof, Samara vb. demekti (*)

Sonunda 1904 ve 1905 yıllarında Rusya'da şehir proletaryası devrimi başlattığında, o döneme dek katolik köylü ayaklanmaları ilk kez tüm ağırlığı ile siyasi bir etken olarak devrim terazisinin kefesine kondu ve tarım sorunu onun odak noktası oldu. Şimdi artık köylüler durdurulmaz bir sel gibi aristokratların mülkiyetlerine saldırdıklarında ve toprak istemi çığlıkları ile "aristokrat yuvaları" alevler içinde bıraktıklarında, proletarya partisi kendini, devlet ve büyük toprak mülkiyetini kamulaştırıp köylülere verme biçiminde devrimci taleplerde ifade ettiğinde, çarlık yüzyıllar boyunca çelikten bir inatla sürdürdüğü tarım politikasından geri adım atmıştı. Birlikleri (Mir) kurtarmak olanaksız olduğundan bir kenara bırakıldı. 1902 yılında Ruslar'a özgü köy topluluğunun köküne baltayla girildi; vergiler için köy heyetinin yükümlülüğü ortadan kaldırıldı. Kuşkusuz bu önlem bizzat çarlığın finans ekonomisi tarafından hazırlandı, örneğin 1906 yılında toplam 2030 milyon Rublelik toplam vergilerden ki, bunun 148 milyon Rublesi doğrudan vergilerden, 1.100 milyonu dolaylı vergilerden -bunun içinde "liberal" bakan Witte tarafından alkolizme karşı savaş için yürürlüğe konan içki tekelinden gelen 558 milyon da bulunmaktadır- sağlanan gelir karşısında, doğrudan vergilerdeki yükümlülükten kolayca vazgeçebilmişti. Bu vergilerin zamanında ödenmesi sefalet, umutsuzluk ve geniş köylü yığınlarının cahilliği ile sağlanabiliyordu. 1905 ve 1906 yıllarında toplam toprak kirası yarıya indirilmiş, 1907 yılında ise tamamiyle silinmişti. 1907 yılında yapılan "toprak reformu"nun amacının küçük tarım üreticisi için özel

* Garvus ve Lehmann.

mülkiyet oluşturma olduğu ortaya çıkmıştı.

Aristokrasinin, kral ailesinin ve büyük toprak mülkiyetinin bölünmesi bunun bir aracı olarak düşünülmekteydi. Böylece 20. yy.'ın devriminin kendisi, tamamlanmamış ilk aşamasında serfliğin son artığını ve çarlık tarafından yapay olarak korunan Mark birliklerini (Mir) ortadan kaldırmıştır.

II

Rus köy topluluğu ile birlikte ilkel tarım komünizminin değişik kaderleri son bulmuş ve daire kapanmıştır. Toplumsal gelişimin doğal bir ürünü, ekonomik gelişmenin en iyi güvencesi, toplumun maddi ve manevi olgunlaşması olarak başlayan Mark birliği, burada siyaset ve ekonominin geri kalmışlığının kötüye kullanılmış bir aleti olarak son bulmaktadır. Çar mutlakiyetçiliğinin hizmetine giren Birlik yoldaşı tarafından dövülen Rus köylüsü, ilkel komünizmin dar sınırlarına tarihin en acımasız bir eleştirisi ve bu toplumsal biçimin de şu diyalektik kurala boyun eğmek zorunda olduğu gerçeğinin en anlamlı ifadesidir : Akıl; abesliğe, rahatlık; eziyete dönüşür.

Dünyanın çeşitli ülkelerindeki Mark birliklerinin kaderleri incelendiğinde iki gerçek göze çarpmaktadır. Bu ilkel komünal ekonomik sistemin gelişkin en son biçimi, katı ve değişmez bir şablon olmaktan çok uzak olarak, öncelikle sınırsız bir çeşitlilik, esneklik ve uyum yeteneği ile tarihsel ortama uygun olarak çeşitli biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Her ortamda ve her şart altında, yavaşlığından dolayı dışarıdan bakıldığında hemen hemen belli olmayan, ancak toplumun iç yaşantısında eskinin yerine yeni biçimler getiren, böylece yerli ya da yabancı devlet kurumlarının siyasi üst yapıları altında ekonomik ve sosyal yaşantıda sonsuz biçimlerde oluşan ve son bulan, gelişen ya da çöken sessiz bir dönüşüm süreci geçirmektedir.

Bu toplum biçimi aynı zamanda elastiki yapısı ve uyum yeteneğinden dolayı olağanüstü bir istikrar göstermektedir. Siyasi tarihin tüm fırtınalarına meydan okuyor ya da daha doğrusu tüm bunlara edilgence katlanıyor ve büyük bir sabırla yabancı egemenliğin,

despotizmin, sömürünün ve fetihlerin baskısını yüzyıllarca çekiyordu. Yalnızca bir tek temasa; Avrupa medeniyeti, yani kapitalizmle temasa dayanamayıp öldü. Bununla çarpışma, eski toplum için her yerde ayrımsız öldürücü olmuş ve bu binlerce yılın ve en barbar şark fatihlerinin bile yapamadığını; tüm toplumsal yapıyı içten çökertmeyi, tüm geleneksel bağları koparmayı ve toplumu kısa sürede yapısız bir yığına dönüştürmeyi başarmıştı.

Ancak; Avrupa kapitalizminin öldürücü nefesi ilkel toplumların çöküşünde yalnızca en son ve tek etken olmamıştı. Bunun tohumları eski toplumun kendisinin çekirdeğinde bulunmaktadır. Bunların çöküşlerinin çeşitli yöntemlerini verdiğimiz örneklerde özetlediğimiz belli bir tarihsel sırayla elde etmekteyiz. Üretim araçlarının ortak mülkiyeti, katı organize edilmiş bir ekonomi biçiminin zemini olarak uzun bir süre için toplumun üretici çalışma sürecinin gelişiminin ve varlıklarının en iyi maddi güvencesini sağlamaktaydı. Ancak; tam da bu yolla güvencelenen emeğin üretkenliğinin yavaş da olsa ilerleyişi, süreç içinde komünal örgütlenme ile belli bir çelişkiye girmek zorundaydı. Bu örgütlenmenin bağrından ileri tarım yapısına -saban demiri- önemli bir adım atılırken ve Mark birliği bu zeminde biçimlerini belli bir süre korurken, üretim tekniğinin gelişiminde ikinci adımı, tarım tekniğinin o dönemki aşamasında ancak daha yoğun bir küçük işletmecilik ile daha belli, kişisel iş gücünün toprakla daha fazla bağlantısı ile olanaklı olan, toprağı daha yoğun işlemeyi gerekli kılmıştır. Tek tek çiftçi ailelerinin aynı toprak dilimini uzun süre kullanması daha ayrıntılı çalışmanın ön şartı olmuştu. Buna örnek olarak Almanya'daki gübreleme sistemini ve Rusya'daki giderek enderleşen toprağın yeniden dağılımını verebiliriz. Mark birliğinin olduğu her yerde, er ya da geç kura ile elde edilen mülkiyetten, miras yoluyla elde edilen mülkiyete doğru toprağın artık daha uzun aralıklarla yeniden dağılımı belirlenebilmektedir. Ortak mülkiyetten özel mülkiyete geçişin emeğin yoğunlaşması ile ne derece bağlantılı olduğu, en iyi şekilde orman ve otlak ekonomisinin heryerde çok uzun bir süre ortak omuzlanırken, daha yoğun işletilen tarla işlerinin ilk önce bölünme, daha sonra da miras biçimine dönüşümünden izlenebilir. Özel mülkiyetin tarla dilimlerinde sabitleştirilmesi ile ortak ekonomik organizasyon yok olmamasına

rağmen, bu tarlaların, ormanı ve otlakların ortak kullanımı ile zorla ayakta tutulmaktadır. Bununla birlikte eski toplumun bağrında ekonomik ve sosyal eşitlik de ortadan kaldırılmamıştır. İlk aşamada aynı yaşam şartlarında olan, genelde yüzyıllarca eski geleneğe göre çalışan ve yaşayan bir küçük çiftçiler kitlesi oluşmaktadır. Ancak malların miras yoluyla elde edilmesi, buna bağlı olarak miras dağılımı ve ayrıca malların satılabilir olması, gelecekteki eşitsizliğin kapısını açmıştır.

Geleneksel toplum organizasyonunun aktarıldığı biçimde kemirilmesi oldukça yavaş olmuştur. Bu işi daha yavaş ve ayrıntılı yapan başka tarihi etkenler vardır. Bunlar Mark birliğinin doğasından kaynaklanan sınırlılığından dolayı yeterli olmadığı daha geniş çaplı kamu çalışmalarıdır. Şark'da yapay sulamanın tarım için ne kadar önemli olduğunu gördük. Emeğin bu yüksek yoğunlaştırılması ve üretimin önemli ölçüde yükselmesi, örneğin batıda olduğu gibi gübrelemenin dışında daha önemli sonuçlara neden olmuştur.Yapay sulamanın uygulanması, büyük işletme hesabı ile büyük çapta bir kitle işidir. Bu tür bir iş, Mark birliğinin bağrında kendisine uygun bir organ bulamadığından, Mark birliğinin üstünde bir özel organ yaratmak durumundadır. Sulama tesislerinin, 'din adamları egemenliğinin ve Şark'daki üst egemenliğinin kökünü oluşturduğunu biliyoruz. Ancak, Batı'da da her ilkel toplumda yapılması gereken, sözkonusu toplumun gelişimi ve ilerlemesi ile büyüyen ve bunun için de süreç içinde özel organlar gerektiren, günümüz devlet organizasyonlarına benzer çeşitli kamu işleri vardır. Heryerde -Almanya'da olduğu gibi Peru'da, Hindistan'da ve Cezayir'de de- gelişmenin bir adımı olarak ilkel toplumlarda kamu kurumlarının seçim sisteminden, miras sistemine geçme eğilimleri ile karşılaşmaktayız.

Çok yavaş ve algılanmaz olan bu gelişme, ilk aşamada komünal toplumun ilkeleri ile çatışmamaktadır. Kamu kurumlarındaki babadan oğula geçme sistemi daha çok burada olduğu gibi, tüm ilkel toplumlarda da geleneğin ve kişisel deneyimin en iyi şekilde kurumun zor işlerinin yapılmasını sağladığı durumlardan kaynaklanmaktadır. kurumlardaki babadan oğula geçme sistemi, süreç içinde kaçınılmaz olarak, topluluğun hizmetkarları durumunda olanları belirli ailelerde bu toplumun egemenleri haline getiren

küçük yerli bir aristokrasinin oluşumuna yol açmaktadır. Romahlar'da kamu gücünün sorumlu olduğu paylaşılmamış Birlik arazileri, aristokrasinin yükselişine ekonomik zemin oluşturmuştur. Kullanılmayan kamu arazilerine elkoymak, geniş köylü kitlesinin üstüne çıkan ve bunları boyunduruğu altına alan tüm yerli ve yabancı egemenlerin geleneksel yöntemi olmuştur. Eğer bir topluluk öteki kültür topluluklarından uzakta, kendi içine kapanık yaşıyorsa, ilkel aristokrasi, yaşam tarzında kitleden çok az farklı olup, üretim sürecine doğrudan katılarak, geleneklerin demokratik basitliğinden dolayı servet ayrımını kamufle edebilir. Böylece, örneğin Yakut klan aristokrasisinin mülkiyetinde kitleden ancak bir miktar daha fazla hayvan bulunur ve kamu işlerinde kitleden daha etkilidir. Ancak buna, daha uygar halklarla ilişkiler ve yoğun bir takas eklendiğinde, yaşam gereksinimlerinde bir artış ve çalışma alışkanlığını terk etme ile birlikte, toplumda bulunan insanlar arasında gerçek bir ayrım gerçekleşir. Bunun en tipik örneği, Homeros dönemi sonrası Yunanistan'dır.

Böylece iş bölümü, ilkel toplumun bağrında er ya da geç kaçınılmaz olarak ekonomik ve siyasi eşitliğin içten bozulmasına neden olur. Savaş gibi kamu karakterindeki bir iş, bu süreçte önemli bir rol oynar ve barışçı karakterli kurumlardan daha hızlı bir şekilde bu gelişmeyi tamamlar. İlk önce toplumun tümünün sorunu olan savaş, üretimdeki ilerleme ile birlikte süreç içinde ilkel toplumlardaki belli çevrelerin uzmanlığı durumuna gelir. Toplumun çalışma süreci ne kadar gelişkin, düzenli ve planlı ise, savaş yaşantısının düzensizliğini, iş ve güç kaybını o kadar az kaldırabilir. Göçebe hayvan üreticiliğinde dönem dönem yapılan savaşlar ekonomik sistemin doğrudan bir sonucuysa da, tarım, kitlenin pasifliğine ve barışçılığına bağlı olup savunma için sık sık savaşçıların belli bir konumunu gerekli kılmaktadır. Savaş yaşantısı -emeğin üretkenliğinin kar sınırlarının bir ifadesi de olsa- şu ya da bu biçimde ilkel toplumlarda önemli bir rol oynar ve süreç içinde her yerde yeni bir iş bölümüne götürür. İlkel toplumun sosyal eşitliğinin dayanması gereken en güçlü yumruk, savaş aristokrasisinin ya da savaş şeflerinin gücüydü. Böylece tarihsel aktarımlarda ya da hala varlığını sürdüren ilkel toplumlarla her karşılaşmamızda, bize Morgan'ın İrokesler'den aktardığı gibi özgür

ve eşit ilişkileri bulamıyoruz. Tam da bu örneğin tersine, ister Şark'ın egemen kastlarında ya da Yakutlar'ın klan aristokrasisinde, İskoç Keltleri'nin "büyük klan toplumları"nda, isterse de Yunanlılar'ın, Romalılar'ın, Cermenler'in ve halk göçlerinin savaş aristokrasisinde ya da Afrika'nın küçük despotlarında olsun, heryerde uzun bir ayrışım tarihinin ürünü olarak tüm ilkel toplumların özelliği olan eşitsizlik ve sömürü karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Portekizliler'in 19. yüzyılın başında girdiği Lunda bölgesinin doğusunda bulunan merkezi Güney Afrika'daki şu ünlü Muata Kasembe Bölgesi'ne göz attığımızda, Afrika'nın yüreğinde, Avrupalılar'ın hemen hemen hiç adım atmadığı bir bölgede, insanlar arasındaki özgürlük ve eşitlikten geriye fazla birşey kalmamıştı. Buna ilişkin bilgileri Binbaşı Monteiro ve Yüzbaşı Gamitto Zambezi'den ülkeye ticaret ve araştırma amacıyla 1831 yılında yaptıkları keşif gezisinden aktarmaktadır. Bu gezginler ilk önce ilkel çapa tarımı yapan, küre biçimindeki palisad kulübelerde oturan ve giysi olarak kalçalarına doladıkları bir bez parçasını kullanan Maraviler'in ülkesine giderler. Monteiro ve Gamitto'nun Maravi ülkesini gezdikleri dönemde, halkın üstünde *Nede* isimli despot bir reis bulunur. Tüm anlaşmazlıklar başkent Muzienda'da onun tarafından karara bağlanır ve bu karara itiraz edilemez. *Nede* bu kararları verirken, kural yerini bulsun diye kendisiyle hemfikir olmak zorunda olan yaşlılar heyeti de yanında bulunur. Ülke, Mambo olarak adlandırılan valiler yönetimi altında vilayetlere ve yönetimde Funolar'ın bulunduğu ilçelere bölünmüştür. Tüm bu mevkiler babadan oğula geçer. Gezginler 8 Ağustos'ta Çevalar'ın en güçlü reisi Mukanda'nın bölgesine gelirler. Ona pamuk ürünlerinden, kırmızı bir şaldan, çeşitli incilerden, tuz ve boncuklardan oluşan armağanlar gönderdikten birgün sonra, kendisi bir siyahın üstüne binmiş olarak gezgincileri ziyarete gelir. Mukanda 60-70 yaşlarında, asil görünümlü, kalçasına doladığı kirli bir bezle örtünmüş bir kişidir. Yaklaşık iki saat kadar kalır ve ayrılırken sevimli ve nazik bir şekilde herşeyden bir armağan ister. Çeva reislerinin cenaze törenleri oldukça barbarcadır. Ölen reisin tüm kadınları ölüyle birlikte cenaze töreni hazırlıkları bitinceye dek kulübeye hapsedilirler. Daha sonra cenaze korteji mezara doğru hareket edip, mezarın başına vardıklarında ölünün en gözde kadını ile beraber

yedi kadını daha mezara girer, bacaklarını uzatarak otururlar. Bu canlı zemin bir örtüyle örtüldükten sonra ölü bunların üstüne konulur, ölünün üstüne de önceden boyunları kırılmış altı kadın konulur. Mezar kapanır ve bu korkunç tören, mezarın başına bir gencin kafasından, bir başka gencin de ayaklarından çakılmasıyla son bulur. Binbaşı Monterio, Çeva ülkesinde iken bu tür bir törene tanık olmuş.(*) Gezginler buradan ülkenin ortasına doğru giderler. Yükseklerde, gıda maddesi bulunmayan bir bölgeye gelirler; heryerde eski savaşların yıkımının izleri vardır. Açlık gezginleri de tehdit eder.

Bir rehber bulmak için en yakındaki Mabo'ya bir ulak gönderirler. Ulaklar Mambo'yu ailesiyle birlikte açlıktan ölümün eşiğinde köyde yalnız bulduklarını bildirirler. Bölgenin merkezine ulaşmadan önce, orada güncel olan barbar yargı sisteminin örneklerini görürler; sık sık herhangi küçük bir suçtan dolayı kulakları, elleri, burunları ve başka organları kesik gençlerle karşılaşırlar. Sonunda 19 Kasım'da yüzbaşı Gamitto'nun bindiği eşek tüm dikkatleri üstüne çekerek anakente ulaşılır. Kısa bir süre sonra geçişi kırkbeş dakika süren, her iki yanında 2-3 metre yüksekliğinde samandan bir duvar gibi örülmüş çitler arasındaki bir sokağa ulaşırlar. Bu samandan duvarın her iki yanında belirli aralıklarla bulunan açık kapılar görünür. Sokağın sonunda küçük, dörtköşe, yalnızca batıya açık ve ortasındaki odundan bir ayağın üstünde duran, ağaçtan yontma 70 cm. yüksekliğinde bir insan figürü bulunan bir baraka vardır. Açık tarafın önünde 300'den fazla kafatasının bulunduğu bir yığın görürler. Sokak burada, sonunda bir çit ile ayrılan büyük bir ormanın bulunduğu bir ormana dönüşür. Bu alanın dış tarafında, alan kapısının her iki tarafında ve bunlara bağlı olarak 30 adet kafatası süs olarak konulmuştur. Artık sıra, tüm barbar tantanası ve 5000-6000 kişiden oluşan savaş gücüyle çevrili olarak Portekizlilere görünen Muata'yı ziyarete gelir. Kendisi leopar ve aslan postlarından oluşan yeşil örtüyle kaplı bir koltukta oturur. Başında 1/2 m. uzunluğunda bir tüy takılı kırmızı küre biçiminde bir fes vardır. Alnında ise parlak taşlı bir alınlık; boynunda ve omuzlarında sümüklüböcek, dörtköşeli ayna parçaları

* Özgün metnin bu bölümünde kopukluklar vardır.

ve sahte elmaslarla süslü bir bez vardır. Her iki kolunu kürkler ve mavi taşlı bilezikler süsler. Belden aşağısını bir kemerle tutulan sarı, kırmızı ve mavi renklerden oluşan bir bez parçası kapatır. Bacakları ve kolları yine mavi taşlarla süslüdür. Gökkuşağı rengindeki şemsiyenin altında güneşten korunmuş olarak gururla oturur. Kendisi bir gnu kuyruğunu asa olarak tutarken, 12 siyah da ellerindeki süpürgeyle bu haşmetmehabın çevresindeki toz zerreciklerini yok etmek için uğraşır. Egemenin çevresinde karmaşık bir saray halkı bulunur. Tahtını iki sıra halinde, 40 cm. kadar büyüklüğünde, başlarında hayvan boynuzları bulunan bir siyahın belden yukarısını temsil eden figürler korur ve iki kişi bu figürlerin arasında otururak kömür üzerinde aromalı bitki yapraklarını yakarlar. Baş köşede Muata'nın iki gözdesi bulunur, bunlardan birisi Muata gibi giyinmiştir. Arkalarda 400 kadının oluşturduğu harem vardır; ancak önlükler sayılmazsa bu bayanlar tamamiyle çıplaktır. Ayrıca her türlü emri yerine getirmek üzere 200 kadın hazırdır. Kadınlar tarafından hazırlanan dört köşenin içinde bölgenin yüksek kişileri olan kilololar, leopar ve aslan postlarının üstünde, Muata'nın şemsiyesi türünden bir şemsiyeyle ve onun gibi giyinik olarak otururlar; kulak zarlarını patlatacak sesler çıkartan garip müzik aletleri, kürk ve hayvan boynuzları takınmış soytarılar, Portekizliler'in gelişi için düzenlenen bu şamatayı tamamlarlar.

Adı yalnızca "efendi" anlamına gelen Muata, bu halk üzerinde mutlak egemendir. Onun altında kendi içinde iki sınıfa ayrılan kilololar, ya da aristokrasi bulunur. En asil aristokratlar içinde prens, Muata'nın yakın akrabaları ve en yüksek rütbeli askeri sorumlu bulunur. Ancak; bu insanların yaşamı ve mülkiyeti üzerinde de Muata'nın sınırsız yetkisi vardır. Bu tiranın keyfi yerinde olmadığı zaman, örneğin onun emrini iyi anlamayan ve ikinci kez soran bir kişinin kulaklarını "daha iyi duymasını öğretmek için" kestirir. Kendi mülkiyetine karşı girişilen bir hırsızlık kulak ve ellerin kesilmesiyle cezalandırılır; kadınlarıyla birlikte olan ya da konuşan kişi öldürülür ya da tanınmaz hale gelecek şekilde sakatlanır. Egemen, batıl inançlı insanların gözünde o kadar büyüktür ki, herkes onun dokunulmazlığına ya da onun sihirli araçları olmadığında öleceğine inanır. Ancak bu tür bir temas her zaman engellenemediğinden, kendisi bu tür bir ölümün çaresini bulmuştur.

Egemen'e dokunan kişi onun önünde diz çöker, bunun üzerine egemen mistik bir biçimde eliyle diz çökene dokunur ve bu şekilde onu ölümün lanetinden kurtarır.(*)

Bu, eşitlik ve demokrasiden, ilkel topluluğun eski zemininden çok uzaklaşmış bir toplumun görüntüsüdür. Yalnız bu arada siyasi despotizmin bu biçimde Birlik ilişkilerinin, toprağın ortak mülkiyetinin, ortak organize edilmiş bir çalışmanın varlığı incelenmemiştir. Dış görünüş ve paçavralara, resmi ziyafetlere en ayrıntısına kadar dikkat eden Portekizliler, tüm Avrupalılar gibi ekonomik ilişkilere özellikle Avrupa özel mülkiyet anlayışına ters ilişkiler için bir ölçüye sahip olmayıp, bunlarla ilgilenmemişlerdi. Ancak; her durumda da ilkel toplumlardaki sosyal eşitsizlik ve despotizm, medeni ülkelerdekinden farklı olup, bunlar tarafından ilkel toplumlara ekilmektedir. İlkel aristokrasinin yüksek konumu ve ilkel reisin despotik şiddeti, bu toplumun öteki yaşam şartları gibi doğal ürünüdür. Tüm bunlar toplumun doğaya ve kendi sosyal ilişkilerine karşı acizliğinin başka bir dışavuruş biçimidir. Bu acizlik sihirbazlık uygulamalarında olduğu gibi periyodik olarak başgösteren, despot reislerin tüm kitlesiyle birlikte açlıktan yarı ölü hale geldiği ya da tamamıyle öldüğü açlık dönemlerinde de belli olmaktadır. Bu aristokrat ve reis egemenliği, bu nedenle toplumun diğer maddi ve manevi yaşam biçimleri ile tam bir uyum içindedir. Bu, ilkel egemenin siyasi şiddetinin her zaman ilkel doğa dini, geçmiş kült ile çok bağlantılı olduğu ve bunlar tarafından taşındığı olgusunda görülmektedir. Bu bakış açısından hareketle 14 kadınla mezara gömülen, kendi ve emrindekilerin inancına göre bir büyücü olan, altındakilerin yaşamı ve ölümü üzerine keyfi hareket eden Lunda'lı Muata Kazembe ya da 40 yıl sonra Cameron'da bir İngiliz'i maymun postundan yapılmış bir kadın elbisesi ve başında kirli bir bezle, çıplak iki kızıyla büyük bir gururla halkının içinde dans ederek karşılayan Lomami Irmağı kıyısında yaşayan despotik kral Kazongo bile, aslında en kötü bir düşmanın bile büyücü olduğunu söyleyemeyeceği, Kant'ı, Helmlotz'u ve Goethe'yi çıkaran 67 milyonluk bir halkın üzerinde "tanrıdan inayetli" bir insanın

* Stanlys ve Camerons Afrika'yı Geziyorlar, Leipzig Otto Spamer Yayınevi, 1879, sf. 68.

egemenliğinden daha saçma ve abes değildir.

İlkel komünal toplum kendi iç gelişimi ile eşitsizlik ve despotizmin oluşumuna yol açmaktadır. Ancak; kendisi bu nedenle çökmez, aksine bu görüntüler altında binlerce yıl varlığını sürdürebilir. Bu tür toplumlar ancak; yabancı fetihlerin avı olup dar ya da geniş çaplı başka bir sosyal oluşum geçiriyorlar. Örneğin; müslümanların Avrupalılar'dan önce Asya ve Afrika'nın geniş bölgelerinde başka ulusları egemenliği altına almasının büyük tarihsel önemi vardır. Müslüman göçebe halklar - ister Moğol, isterse Arap olsun- nerede egemenliklerini kurdularsa, orada Henry Maine ve Maxim Kovalevsky'nin ülkenin feodalleştirilmesi olarak adlandırdıkları bir sosyal süreç yaşanmıştır. Fatihler, toprağı ve araziyi kendi mülkiyetlerine geçirmeksizin vergi sistemini kurma ve ülkede askeri egemenliklerini pekiştirmeye dikkat etmişlerdir. Bu iki amaca, ülkenin birçok vilayete bölündüğü, askeri yetkili ve aynı zamanda vergi tahsildarı olan müslüman memurlara timar olarak verdikleri belirli bir idari-askeri organizasyon hizmet etmekteydi. Aynı zamanda kullanılmayan büyük Birlik arazileri askeri amaçlarda kullanılmaktaydı. Bu oluşumlar ve islamın yaygınlaştırılması ilkel toplumların genel yaşam şartlarında önemli bir değişime yol açtı. Ancak; yalnızca ekonomik durumlarında çok az değişim olmuştu. Üretimin temeli ve organizasyonu aynı kalmış ve uzun yüzyıllar sömürü ve askeri baskıya rağmen değişmeksizin varlıklarını sürdürmüştü. Kuşkusuz islam egemenliği yerlilerin yaşam şartlarına karşı heryerde saygılı değildi. Örneğin, Araplar Farika'nın doğu kıyısında yüzlerce yıl oldukça yaygın bir şekilde, Afrika'nın iç bölgelerinde, bu bölgelerdeki köylerin yıkımına, köyde yaşayan insanların sayısının azalmasına, yerli reislerin despotik yetkilerini artırmasına ve bunların kendi altında olan halkının ya da yenik komşu klan halkının Araplar'a satışı ile epey kar etmesine yol açan siyah insan avcılığı yapmıştır. Ancak Afrika toplumunun kaderini köklü biçimde değiştiren ilişkilere, Avrupalılar'ın 16. yy.'da yaptığı fetih ve keşiflerden sonra Amerika ve Asya'daki plantasyonlar ve ocaklarda çalıştırılmak yoluyla gelinmiştir.

Yani, ilkel toplumsal ilişkiler açısından Avrupali medeniyetle karşılaşmak bir felaket olmuştur. Avrupalı fatihler yalnızca yerlileri yenerek ekonomik olarak sömürmekle yetinmeyip aynı za-

manda üretim araçlarını, toprağı da ellerine geçirmişlerdir. Bununla birlikte Avrupa kapitalizmi ilkel toplumsal düzenin zeminini ortadan kaldırmaktadır. Böylece, her türlü sömürü ve baskıdan daha kötü olan Avrupa anarşizmi doğmaktadır, bu ise sosyal varlığın güvensizliği demektir. Üretim araçlarından ayrılan boyunduruk altındaki halk, Avrupa kapitalizmi tarafından yalnızca iş gücü olarak görülmekte ve bu şekliyle sermayeye yararlı ise köleleştirilmekte, yararsız ise imha edilmektedir. İspanyol, İngiliz, Fransız sömürgelerinde gördüğümüz bu yöntemde, önceki tarihsel süreçlerde varlığını sürdüren ilkel toplumsal düzen, kapitalizmle karşılaştığında yenilmektedir. Bu düzenin son artıkları yerle bir edilip unsurları -işgücü ve üretim araçları- kapitalizm tarafından emilmektedir. İlkel komünal toplum heryerde bu şekilde -ilk aşamada ekonomik ilerleme tarafından aşıldığı için- yeni gelişim perspektiflerine yerini bırakmak üzere yenilmiştir. Bu gelişim ve ilerleme, kendisi de bir sonraki ilerleme tarafından aşılıncaya dek, uzun bir süre sınıflı toplumun alçak yöntemleri ile temsil edilecekti. Şiddet, burada da yalnızca ekonomik gelişimin bir hizmetçisidir.

Meta Üretimi

Önümüze koyduğumuz amaç; bir toplumun ortak çalışma olmaksızın, yani plansız ve organizesiz varolamayacağını kanıtlamaktadır. Bu tür ortak çalışmanın farklı biçimlerini farklı dönemlerde gördük. Günümüz toplumunda plan ve organizasyonun izine bile rastlamıyoruz; ne egemenlik ne yasa, ne de demokrasi, sadece anarşi sözkonusu. Kapitalist toplum başka türlü nasıl var olabilir?

I

Kapitalist Nemrut kulesinin izine rastlamak için, bir dakika için de olsa emeğin planlı biçimde organize edildiği bir toplum tasarlıyalım. Bu çok gelişkin bir iş bölümü olan, yalnızca tarım ve zanaatın ayrı olduğu değil, aynı zamanda bu iki alanın içinde de özel uzmanlık dallarının varolduğu bir toplum olsun. Yani bu toplumda çiftçiler, ormancılar, balıkçılar, bahçıvanlar, ayakkabıcılar, terziler, tornacılar, demirciler ve dokuyucular vs. bulunuyor. Toplum bir bütün olarak her türlü iş ve her türlü üretim ile donatılmış. Ortak bir çalışmanın varolduğu, bir otorite tarafından -bu iktidarın despotik yasaları, serflik ya da herhangi bir organizasyon olabilir - emek planlı olarak paylaştırılıp organize edildiği için, ürünler büyük ya da küçük miktarlarda toplumun tüm üyelerine dağılmakta. Örneği kolaylaştırmak için, Hindistan örneğinden tanıdığımız gibi bunun ortak mülkiyetli komünal bir topluluk olduğunu tasarlayalım. Bir an için bu toplumdaki işbölümünün tarihsel gerçekliğe uygun olmayan bir biçimde çok daha ileri olduğunu varsayarak, toplum üyelerinin bir bölümünün yalnızca tarımla uğraşırken, öteki işlerin tümünün özel zanaatkarlar tarafından yapıldığını düşünelim. Bu topluluğun ekonomisi oldukça açıktır: toprağın, arazinin ve tüm üretim araçlarının sahibi topluluk

üyeleridir ve bunların ortak iradesi, neyin ne zaman ve hangi üründen ne kadar üretileceğini belirlemektedir. Üretimi tamamlanmış ürün herkese ait olduğundan, herkese ihtiyaca göre dağıtılacaktır. Bu tür bir yapıya sahip komünal bir toplulukta, günün birinde ortak mülkiyetin, bununla birlikte ortak emeğin ve üretimi düzenleyen ortak iradenin de ortadan kalktığını varsayalım. Ancak bir kez ulaşılmış olan gelişkin iş bölümünün varlığını sürdürdüğünü tasarlayalım. Kunduracı kalıbının başında oturuyor, fırıncının fırından başka bir şeyi yok ve bunun dışında elinden bir şey gelmiyor, demirci yalnız demirhanesine sahip ve ancak çekiç sallamaktan anlıyor vs. Ancak; tüm bu işleri eskiden ortak bir çalışmaya, toplumsal bir ekonomiye bağlayan zincir artık kopmuştur. Artık herkes kendi başının çaresine bakmak zorundadır. Çiftçi, demirci, kunduracı, fırıncı vs. herkes tamamiyle özgür ve bağımsızdır. Topluluğun kişiden bir şey isteme, topluluk için çalışma talep etme hakkı yoktur. Bir bütün olan topluluk, binlerce parçaya bölünmüş kırık bir ayna gibi tek tek atomlara, tek tek parçalara ayrılmıştır. Her insan, havadaki bir toz zerreciği gibi bağlantısız bir halde bulunmakta ve bu durumun üstesinden gemek yalnızca kendisine kalmaktadır. Bir gece içinde bu tür bir felakete uğrayan topluluk, kendi haline bırakılmış insanlar ertesi gün ne yapacaklar? Kesin olarak tek şey, bu insanların ertesi gün de eskiden yaptıkları gibi çalışacak olmaları. Çünkü; insani gereksinimler çalışmaksızın tatmin olmadıkları sürece, her toplum çalışmak zorundadır. Toplumda ne tür bir devrim ve değişim olursa olsun, iş bir dakika bile durmaz. Yani komünal topluluğun eski üyeleri, aralarındaki bağ kopmuş ve kendi kendilerine bırakılmış olsalar da, her şeyden önce çalışmaya devam eder. Hem de her işin uzmanlaştığını varsaydığımızdan, herkes kendi alanındaki ve üretim araçlarına sahip olduğu işi yapmaya devam eder; kunduracı ayakkabıyı, fırıncı ekmeği, dokumacı kumaşı yapar, çiftçi tahılı eker vs. Ancak bu üreticilerin herbiri çok önemli ve gerekli eşyaları üretiyorlardı ve bu uzmanların herbiri, kunduracısı, fırıncısı, demircisi, dokumacısı daha dün topluluğun vazgeçilmez değerli ve yararlı üyeleri idi. Hepsinin, bütünün içinde önemli bir yeri vardı, ancak bütün artık yoktur. Herkes yalnız kendisi için varlığını sürdürmekte, ancak hiçbirisi yalmzca kendi emeğinin ürünleriyle yaşayamamaktadır. Kun-

duracı ayakkabılarını yiyemez, fırıncı yalnızca ekmeği ile tüm gereksinimlerini karşılayamaz, çiftçi tohumundan başka bir şeyi yoksa en dolu ambarla bile açlıktan ve soğuktan ölebilir. Hepsinin çok çeşitli gereksinimleri olmasına karşın, ancak bir tanesini tatmin edebilir. Bunun için herkes ötekilerin ürünlerinden belirli bir miktara gereksinim duyar... Hepsinin birbirine ihtiyacı vardır. Ancak bunların arasında bir bağ ve ilişki bulunmadığından bu nasıl olacaktır? Kunduracının ekmeğe gereksinimi vardır, ancak bunu yaratma aracı yoktur ve her ikisi de eşit, özgür ve bağımsız insanlar olduklarından, fırıncıyı kendisine ekmek vermeye zorlayamaz. Eğer fırıncının ürününden almak isterse, bu bir karşılığa dayanmak zorundadır, yani fırıncıya yararlı bir ürün vermesine. Ancak fırıncı da kunduracının ürünlerine gereksinim duyar ve onunla aynı konumdadır. Karşılıklı alış-verişin gerekçesi artık oluşmuştur. Kunduracı, fırıncıdan ekmek almak için ona ayakkabı verir. Fırıncı ve kunduracı ürünlerini takas ederler, böylece artık ikisi de gereksinimlerini karşılamıştır. Böylece, birbirlerinden tamamıyla bağımsız üreticiler arasında ve her türlü organizasyon yokluğunda, gelişmiş iş bölümü koşullarında çeşitli çalışma ürünlerini herkese sunmanın tek yolu olan mübadele gerçekleştirilir. Kunduracı, fırıncı, çiftçi, dokumacı, tornacı; hepsi karşılıklı olarak ürünlerini mübadele edip çok yönlü gereksinimlerini tatmin ederler. Böylece mübadele aracılığıyla; dağılmış, birbirinden kopmuş tek tük özel üreticiler arasında çalışma ve tüketimden oluşan yeni bir bağ yaratılmış, dağılmış topluluğun yaşamı yeniden başlamış olur. Çünkü; mübadele onlara yeniden birbirleri için çalışma olanağını vermiş olur, yani mübadele toplumsal ortak çalışmayı, dağınık özel üretim biçimi altında da olsa toplumsal üretimi yeniden olası kılmıştır.

Ancak bu, toplumsal ortak çalışmanın tamamıyla yeni ve özgül bir biçimi olup ayrıntılı bir incelemeye tabi tutulmalıdır. Artık herkes kendi başına çalışıp, kendi hesabına üretip, kendi irade ve ölçütüne göre çalışmaktadır. Artık her üretici yaşamak için kendisinin değil de başkalarının gereksinim duyduğu ürünleri üretmek zorundadır. Böylece herkes başkaları için çalışmaktadır. Bu özde farklı ve yeni birşey değildir. Komünal topluluklarda da herkes, herkes için çalışıyordu. Burada özel olan artık herkesin kendi ürü-

nünü ancak mübadele karşılığı vermesi ve başkalarının ürünlerini mübadele yoluyla elde etmesidir. Yani şimdi herkes, gereksinim duyduğu ürünlere ulaşmak için, kendi emeği ile mübadele için belirlenen ürünler üretmek durumundadır. Kunduracı sürekli kendisinin gerek duymadığı, kendisi için tamamıyla yararsız olan, nafile emek anlamına gelen ayakkabılar üretmek zorundadır. Bunlar onun için gereksinim duyduğu başka ürünler karşılığında mübadele amacı taşımaktadır. Yani ayakkabıları sadece mübadele için, meta olarak üretmektedir. Şimdi, artık herkes kendi gereksinimlerini başkalarının ürettikleri ürünlerle giderebilir, eğer kendisi de başkalarının gereksinim duyduğu ve bu amaçla ürettiği bir ürünle ortaya çıkarsa, yani herkes başkalarının ürünlerindeki toplumsal paya, kendisi de bir meta ile pazara çıktığında ulaşılabilmektedir. Kendisi tarafından mübadele için üretilen ürünün, tüm toplumsal ürünün bir parçası üzerinde talep hakkı olmaktadır. Tüm toplumsal ürünler, artık komünal toplulukta olduğu gibi, kütlesi ve bütünlüğü ile topluluğun servetini doğrudan temsil edip dağıtıldığı biçimiyle bulunmamaktadır. Bu demektir ki, herkes topluluğun hesabına ve topluluğun yönetimi altında çalıştığından, ürün doğumunda bile toplumsal bir ürün olarak üretilmiştir. Ancak; bundan sonra ortak ürünün tek tek üyeler arasında dağıtımı uygulanmakta ve ancak bundan sonra ürün, topluluğun tek tek üyelerinin özel kullanımına verilmektedir. Ancak; şimdi bunun tersi olmaktadır.

Herkes birey olarak kendi başına üretmekte ve üretimi tamamlanmış ürünlerin toplamı mübadele aracılığıyla toplumsal serveti oluşturmaktadır. Gerek toplumsal emekteki, gerekse de toplumsal servetteki bireyin payı, emeği ile ürettiği ve dolaşıma sunduğu özel metada bulunur. Yani artık herkesin toplumsal çalışmanın bütünündeki payı, kendisine belirli miktarlarda önceden verilen işe göre oluşmayıp kendi kararına göre sunduğu hazır üründe, metada oluşmaktadır. Kişi istemediği zaman çalışmak zorunda değildir, yalnızca gezebilir ve kimse de onu; komünal topluluklardaki asi üyelerin reis tarafından uyarılması ya da toplantılarda genel yargılamaya tabi tutulması gibi cezalandıramaz. Şimdi herkes kendisinin sınırsız efendisidir, topluluk bir otorite olarak yoktur. Ancak; kişi çalışmadığı taktirde başkalarının çalışma ürününden de bir şey alamamaktadır. Öte yandan istediği kadar ça-

lışsın, ihtiyaç duyduğu gıda maddelerini alacağı kesin değildir, çünkü hiç kimse ona ürünleri karşılığında bile bunları vermek zorunda değildir. Ancak gereksinim karşılıklı olduğunda mübadele gerçekleşir. Topluluğun ayakkabı gereksinimi yoksa, kunduracı istediği kadar çalışıp çok iyi ürünler çıkarsın, kimse onun bu ürününü almayacak, karşılığında ekmek, et vs. vermeyecek, böylece yaşamak için gerekli olan maddelerden yoksun kalacaktır. Burada, yeniden eski komünal topluluklardaki ilişkilerle kesin bir ayrım gündeme gelmektedir. Bu topluluklarda, genelde ayakkabıya gereksinim duyulduğundan dolayı kunduracı varlığını sürdürebiliyordu. Ne kadar ayakkabı üretmesi gerektiğini topluluk kendisine bildiriyordu, kendisi bir topluluk hizmetçisi, bir topluluk memuru işlevini görüyordu ve herkes aynı konumdaydı. Topluluk bir kunduracı barındırdığında, doğal olarak onu beslemek zorundaydı. Kendisi herkes gibi toplumsal servetten payını alıyordu ve bu payı da ortak çalışmadaki payı ile doğrudan orantılı değildi. Kuşkusuz kendisi çalışmak zorundaydı ve topluluğun yararlı bir üyesi olduğu için de ihtiyaçlarını karşılayabiliyordu. Herhangi bir zaman içinde ürettiği ayakkabı miktarından ve hatta belirli bir dönem ayakkabı üretmemesinden tamamiyle bağımsız olarak, gıda maddelerindeki ve toplumsal araçlardaki payını almaktaydı. Şimdi ise emeğine gerek duyulduğu oranda, yani kendi ürününü ötekileriyle mübadele edebildiği ölçüde, pay almaktadır. Yani herkes istediği biçimde, istediği kadar, istediği ürün üzerinde çalışmakta, toplumun gerek duyduğu şeyi ürettiğine, gerekli toplumsal işi yaptığına ilişkin biricik onay ise, ürünün ötekiler tarafından mübadele edilmesinde yatmaktadır. Yani çok emek sarfedilen ve ince yapılmış her işin, toplumsal açıdan bir amacı, bir değeri olmayabilir. Sadece mübadele edilebilir ürünün bir değeri vardır; kimse tarafından mübadele edilmeyen bir ürün istediği kadar iyi olsun, sonuçta değersiz ve boşa harcanmış bir emek olabilir.

Artık herkes toplumsal üretimin meyvelerinden ve toplumsal çalışmadan yararlanmak istiyorsa, meta üretmek zorundadır. Kişinin emeğinin gerçekten de toplumsal gerekli bir iş olarak tanınıp tanınmadığını kimse kendisine söylememekte, tanındığını ancak ürününü mübadele edebildiğinde öğrenmektedir. Yani onun toplumsal emekte ve üründeki payı, ürünlerine toplumsal olarak ge-

rekli emek ve takas edilebilir ürün damgası vurulduğunda güvencededir. Ürünü mübadele edilmediğinde üretici değersiz bir ürün yaratmış olacak, emeği de toplumsal olarak gereksiz olacaktır. Bu durumda zamanını doldurmak için deri kesip ayakkabı üreten, belirli anlamda toplumun dışında bulunan özel bir ayakkabıcı olur, çünkü toplum onun ürünlerini istememekte ve bu nedenle toplumun ürünleri de kendisi için ulaşılmaz olmaktadır. Kunduracı kunduralarını takas edip bunun karşılığında gıda maddeleri aldığında, yalnızca tok ve giyinik olarak değil, aynı zamanda toplumun yararlı bir üyesi, emeği gerekli bir kişi olarak eve döner. Ancak; ürünlerini kimse almak istemediğinde, melankolik olmak için yeterli nedenleri vardır. Çünkü, evinde çorbasız kalacağı gibi, kendisine soğuk bir suskunlukla da olsa bir anlamda; toplum sana ihtiyaç duymuyor, senin emeğin gerekli değil, sen kendini asabilecek gereksiz bir insansın denmektedir. Yani kunduracının topluma kabul edilmesi her defasında bir kaç çift kunduraya, başka bir deyişle değişim değerine sahip bir metaya bağlıdır. Ancak fırıncının, dokumacının, çiftçinin; herkesin durumu bizim kunduracımızınkiyle aynıdır. Kunduracıyı bir onaylayan, bir dıştalayan toplum, karşılıklı olarak mübadele için çalışan bu meta üreticilerinin toplamından oluşmaktadır. Bu biçimde oluşan toplumsal emeğin ve toplumsal ürünün toplamı, eskiden komünal ortak ekonomide olduğu gibi, tüm emeğin ve tek tek üyelerin ürünlerinin toplamı değildir. Çünkü artık şu ya da bu kişi istediği kadar iyi çalışsın, ürününe bir alıcı bulamadığı sürece bu boşa harcanmış bir emekten başka birşey değildir. Ne tür ürünlerin ve çalışmaların gerekli olduğunu, yani toplumsal değeri olduğunu ancak mübadele belirlemektedir. Bu tıpkı evde herkesin körükörüne çalıştığı, özel ürünlerinin bir meydana taşınarak gözden geçirilip bunlar toplumsal gerekli işlerdir ve mübadele edilebilir ötekiler gerekli değildir, yani değersizdir yaftasının yapıştırıldığı bir duruma benzemektedir. Bu yafta, bu değerli, şu değersizdir, diğeri özel eğlencedir ya da kişinin şanssızlığıdır anlamına gelmektedir.

Çeşitli ayrıntıları topladığımızda, başka müdahale ve düzenleme olmaksızın, yalnız meta mübadelesinin üç önemli ilişkiyi belirlediğini görmekteyiz.

1) Toplum üyelerinin toplumsal çalışmadaki payı, biçim ve

ölçüye göre önceden topluluk tarafından kendisine verilmemekte, aksine bitmiş ürüne göre (post festum) kabul edilmekte ya da red edilmektedir. Eskiden kunduracımızın ürettiği her çift ayakkabı, doğrudan doğruya hatta derinin kesiminde bile toplumsal bir çalışmaydı. Şimdi ise kunduraları ilk aşamada kimseyi ilgilendirmiyen, onun özel bir işidir. İkinci aşamada bunlar pazarda gözden geçirilip mübadele edildiği takdirde, kunduracının emeği toplumsal bir çalışma olarak onay görmektedir. Aksi durumda bunlar kunduracının özel işi olarak görülüp değerlenemezler.

2) Her üyenin toplumsal servetteki payı: Eskiden kunduracı üretilmiş ürünlerdeki payını topluluktaki dağıtımda almaktaydı. Bu pay öncelikle genel zenginliğe, topluluğun her dönemdeki servetine göre, ikinci olarak da üyelerin gereksinimine göre verilmekteydi. Nüfusu fazla olan bir aile, daha az üyeli bir aileden daha fazla almaktaydı. Halkların göç ettikleri dönemde Avrupa'ya gelen ve Roma İmparatorluğu'nun harabeleri üzerine yerleşen Cermen klanları arasında fethedilen arazilerin dağılımında, ailelerin büyüklüğü bir rol oynamaktaydı. Seksenli yıllarda bile yer yer ortak mülkiyetinde değişiklik yapan Rus topluluğunda, her ailedeki insan sayısı, mide sayısı gözönünde bulunduruluyordu. Mübadelenin genel egemenliğinde, toplum üyesinin gereksinimi ile bunun servetteki payı ve bu pay ile toplumun tüm servetinin miktarı arasındaki oran ortadan kalkmaktadır. Şimdi artık her üye tarafından meta pazarına sunulan ürünün mübadelede toplumsal gerekli bir meta onayı alması, kendisinin toplumsal servetteki payını belirlemektedir.

3) Sonuncu olarak,mübadele mekanizması aracılığıyla, toplumsal iş paylaşımı da düzenlenmektedir. Eskiden topluluğun kendisi, ne kadar tarım işçisi, ne kadar kunduracı, fırıncı, tornacı, demirci vs. gerekli olduğuna karar veriyordu. Tek tek iş alanları arasındaki oran ve gerekli iş alanlarının uygulanışım sağlamak, topluluğun ve seçili memurlarının yükümlülüğü altındaydı. Kuşkusuz siz de köy topluluğunun temsilcilerinin köyde bulunan tek tornacıyı serbest bırakması, onun yerine köyde iki tane bulunan demircilerden birinin asılmasını hakimden rica ettikleri ünlü davayı biliyorsunuzdur. Bu, bir toplulukta iş paylaşımındaki kamu sorumluluğunun en iyi örneğidir. (Ayrıca ortaçağda Kral Karl'ın,

mülkiyetindeki zanaatçıların mesleğini ve sayısını nasıl belirlediğini gördük. Ortaçağ şehirlerindeki lonca kurallarının tek tek zanaat kollarının uyumlu çalışmalarını ve eksik zanaatkarları şehre davet ederek bu alandaki eksikliği gidermeye çalıştığını da görmüştük). Serbest ve sınırsız tmübadele koşullarında bu iş de mübadele tarafından halledilmektedir. Şimdi kunduracımız isterse şabun köpüğü ya da uçurtma üretebilir. Ayakkabı yapacağına dokumacılık, kuyumculuk ya da başka bir şey de yapabilir. Kimse ona gereksinim duyduğunu, hatta kunduracı olarak gereksinim duyduğunu bile söylemiyor. Kuşkusuz toplumun genelde kunduracıya gereksinimi vardır. Ancak kaç kunduracının bu gereksinimi giderebileceğini,yani varolan kunduracıların gerekli olup olmadığını, kunduracıdan daha çok dokumacı ya da demirciye gerek duyulup duyulmadığını kimse bildirmemektedir. Ancak, kimsenin kendisine söylemediğini, yalnızca mal pazarında öğrenebilmektedir. Ancak, kunduraları mübadele edildiği zaman, toplumun ona kunduracı olarak gerek duyduğunu öğrenir. Ya da kendisi en iyi malı üretiyor olabilir ancak, başka kunduracılar ihtiyacı giderdiklerinde, onun ürünü bir fazlalıktır. Bu durum birkaç kez yinelendiğinde, işini bırakmak zorunda kalır. Bir organizmanın vücudundaki fazlalıklar nasıl dışarı atılıyorsa, fazla sayıdaki kunduracılar da toplum tarafından aynı şekilde dıştalanırlar; yani emeği toplumsal bir emek olarak kabul görmeyip üzerine kırmızı bir çizgi çekilir. Başkalarının gereksinimi için mübadele edilebilir ürünler üretme zorunluluğu, dıştalanan kunduracımızı en sonunda fazla ve giderilmemiş gereksinimlerin bulunduğu, diyelim ki dokumacılık ya da nakliyecilik gibi işkollarına yöneltecek ve bu alandaki eksik iş gücü tamamlanacaktır. Bu şekilde iş alanları arasında bir oran sağlanmakla kalmamakta, aynı zamanda işin kendisi de ortadan kaldırılıp yeniden yaratılmaktadır. Toplumdaki gereksinimler doyurulduğunda ya da başka giderildiğinde, eskiden komünal topluluklarda olduğu gibi üyeler tarafından bir alanda çalışanlar geri çekilip başka bir alana yerleştirilmemektedir. Bu durum, eskiyen ürünlerin elde kalmalarında görülmektedir. 17. yy,'da peruka yapanlar her şehirde bir zanaat alanını oluşturmaktaydı.Ancak, moda değiştikten sonra peruka takmaktan vazgeçilmiş, bu zanaat alanı da perukaların satılamaması yüzünden doğal olarak ölmüştü. Çağdaş

şehirlerde her evi besleyen kanalizasyon ve su borularının yaygınlaştırılması ile birlikte, sucuların mesleği de giderek yokolmuştur. Şimdi bunun zıt örneklerine bakalım. Toplumun, malını istemediğini göstererek kendisine gereksinim duyulmadığı belirtilen kunduracımızın, burnu büyük biri olup kendisinin insanlığın vazgeçilmez bir üyesi olduğunu düşündüğünü ve yaşamak istediğini varsayalım. Ancak, bizim ve kendisinin de bildiği gibi yaşaması için mal üretmek zorundadır. Yeni bir ürün bulduğunu ve bunun bir ayakkabı cilası olduğunu düşünelim. Bununla toplumsal gerekliliği olan yepyeni bir iş alanı mı yaratmış oldu, yoksa birçok büyük mucit gibi toplum tarafından tanınmayacak mı? Bunu yine kimse kendisine bildirmiyor ve ancak pazarda öğrenebiliyor. Yeni ürün mübadele edildiği taktirde, yeni üretim alanı toplumsal gerekli bir alan olarak onaylanmış ve toplumsal iş bölümü genişlemiş olacaktır. (Pamuk 19. yy.'da keten bezini safdışı bırakmıştı.)

, Gördüğünüz gibi komünal birliğin, ortak mülkiyetin yıkılmasından, ekonomik yaşamdaki her türlü otoritenin, organizasyonun ve planlı emeğin ortadan kalkmasından, üyelerin arasındaki her türlü bağın kopmasından, bütün bu felaketlerden sonra, ilk önce çok ümitsiz gibi görünen giderek belirginleşen bir bağ, belirli bir düzenle kendiliğinden oluşmuştur. Tek tek üyeler arasında bir anlaşma olmaksızın, yüksek bir otoritenin müdahalesi olmaksızın, tek tek parçalar iyi ya da kötü bir biçimde bir bütün oluşturmaya başlamıştı. Mübadelenin kendisi bir pompa aleti gibi mekanik bir biçimde tüm ekonomiyi düzenlemekteydi: Tek tek üreticiler arasında bir bağ oluşturuyor, onları çalışmaya zorluyor, onların iş paylaşımını düzenliyor, onların servetini ve bu servetin dağılımını belirliyor. Toplumu mübadele yönetiyor. Kuşkusuz şimdi gözlerimiz önünde beliren görüntü, garip bir düzendir. Toplum artık eski komünal toplum sisteminden tamamiyle ayrı görünüyor. O dönem, üyeleri birbirine yapışık gibi büyüyen ve birbirlerini destekleyen büyük bir aile gibi katı bir organizma, hatta kemikleşmiş, hareketsiz, sabit bir organizmaydı. Bu şimdi oldukça gevşek, üyelerinin her an ayrılıp yeniden birleştiği bir oluşum haline gelmişti. Gerçekten de kimsenin kunduracımıza çalışması gerektiğini, ne kadar ve ne üreteceğini söylemediğini gördük. Öte yandan, kimse gıda maddelerine ihtiyacı olup olmadığını, han-

gilerine ne ölçüde gerek duyduğunu da sormuyor. Kimse onunla ilgilenmiyor, toplumun ona gereksinimi yok. Kendi varlığını topluma, meta pazarında emeğinin bir ürünü ile bildiriyor. Kendi varlığı ancak, ürünü onaylandığında, onaylanır. Kunduraları mübadele edildiğinde, toplumun çalışan bir üyesi olarak kabul görür ve varlığı toplumsal bir gereklilik kazanır. Ancak, kunduraları mübadele edildiğinde toplumsal servetten ihtiyacı olan maddeleri alır. Özel kişi olarak toplumun üyesi olmadığı gibi, özel emeği de toplumsal değildir. Mübadele edilebilir ürünler ürettiğinde, bunlara sahip olduğunda ve satabildiğinde toplumun bir üyesi olabilir. Mübadele edilen her çift ayakkabı onu toplumun bir üyesi yapar, satılamayan her çift ayakkabı ise onu yeniden toplum dışına iter. Onun toplumla bağını ancak ayakkabıları sağlar ve bu da bunların mübadele değeri olduğu, meta olarak satılabildiği ölçüde geçerlidir. Yani bu bağ sürekli olmayıp her zaman yenilenen, her zaman için kopabilen bir bağdır. Öteki meta üreticileri de kunduracımızla aynı durumdadır. Ve ancak mübadele ile yaşam araçlarına ulaşılabildiğinden, toplumda meta üreticilerinin dışında kimse bulunmaz ve herkes bunları elde etmek için bir meta ile ortaya çıkmak durumundadır. Meta üretimi yaşam şartı olduğu için insanların birbirleri ile bağlarını koparmış bireyler olarak tek tek varlıklarını sürdürdüğü, birbirleri için varolmayan, yalnızca malları yoluyla bütünle bağ kurabilen ya da bu bütünden dıştalanan bir toplumsal durum ortaya çıkmaktadır. Bu toplum oldukça gevşek ve hareketli, tek tek üyeleri bitmeyen bir döngü ile karakterize olmaktadır.

Planlı ekonominin kaldırılmasının ve yerini mübadelenin almasının insanın toplumsal ilişkilerinde tam anlamıyla bir dönüşüm getirdiğini, toplumu kafa ve eklemleriyle dönüştürdüğünü görüyoruz.

II

Toplumun üyeleri arasındaki tek ekonomik bağ olan mübadele bir dizi sorunu beraberinde getirmektedir ve şimdiye kadar varsaydığımız gibi basit değildir. Konuyu biraz daha ayrıntılı inceleyelim.

Mübadeleyi iki tür üretici; kunduracı ile fırıncı arasında incelediğimiz sürece konu basitti. Kunduracı yalnız ayakkabılarla yaşayamayacağından ekmeğe gereksinimi vardır; fırıncı da kutsal kitabın dediği gibi yalnızca ekmekten geçinemeyeceğine göre, Tanrı'nın sözüne değil de ayakkabıya gerek duyar. Burada tamamen karşılıklı bir durum sözkonusu olduğundan, mübadele rahatça gerçekleşir; ekmek, kendisine gerek duymayan fırıncının elinden kunduracının eline, ayakkabı kunduracı atölyesinden fırıncı dükkanına geçer. Her ikisi de gereksinimlerini gidermiştir ve her iki özel iş de toplumsal gerekli bir iş olduğunu kanıtlamıştır. Ancak; bunun yalnızca kunduracı ve fırıncı arasında değil, aynı zamanda toplumun tüm üyeleri arasında, yani tüm mal üreticileri arasında birden sözkonusu olduğunu varsayalım. Bizlerin bu varsayımı yapma hakkı vardır, hatta bunu varsaymak zorunda kalıyoruz. Çünkü toplumun tüm üyeleri yaşamak, çeşitli gereksinimlerini doyurmak zorundadır. Tüketim bir an bile durmadığından, toplumun üretimi de bir an için bile durmaz; önceden belirttiğimiz gibi, üretim tek tek özel, tek başına hiç kimseye yeterli olmayan emeğe parçalandığından, -toplumun tüketiminin durmaması gerekiyorsa- mübadele de bir an bile durmaz. Yani herkes sürekli olarak diğerleriyle ürünlerini mübadele etmek zorunda. Bu nasıl gerçekleştiriliyor? Örneğimize geri dönelim. Kunduracı yalnızca fırıncının ürünlerini değil, aynı zamanda her maldan belirli bir miktar almak istiyor. Ekmeğin dışında, kasaptan et, terziden giysi, dokumacıdan kumaş, şapkacıdan şapka vs. gereksinimleri vardır. Tüm bu mallara ancak mübadele yoluyla ulaşabilir ve karşılığında ancak ayakkabı sunabilir. Yani kunduracı için gerek duyduğu tüm ürünler ayakkabı biçimindedir. Ekmeğe gerek duyarsa ayakkabı üretir, gömleğe gerek duyduğunda ayakkabı üretir; şapka ya da sigara mı satın almak istiyor, yine ayakkabı üretir. Ulaşabileceği tüm toplumsal servet onun özel emeğinde, kişisel olarak, ayakkabı biçimindedir. Emeği ancak pazarda değişimle birlikte, dar ayakkabı biçiminden çıkar ve gıda maddalerinin çok yönlü biçimine dönüşür. Bu dönüşümün gerçekleştirilmesi için, verimliliği sayesinde birçok yaşam zevkinden yararlanabileceğini umduğu emeğinin ayakkabı biçimine saplanıp kalmaması için, önceden öğrendiğimiz önemli koşulun, yani kunduracının gerek duy-

duğu malların, tüm diğer üreticilerin de kunduracının ayakkabılarına gerek duyması ve bununla mübadele etmesi gerekmektedir. Kunduracı, ayakkabıları öteki üreticiler tarafından aranılan bir ürün olduğunda, öteki malları alabiliyordu. Kunduraları, her zaman herkes için bir meta olduğunda, öteki mallar emeği karşılığında mübadele edebileceği kadar eline geçebiliyordu. Kunduracı tarafından üretilen malların insanlar tarafından mutlak ve sınırsız olarak istenildiğini sanmak, gerekçesiz bir iyimserlik, hatta açıkça ukalalık olurdu. Fırıncı, tornacı, dokumacı, kasap, şapkacı vs. gibi öteki üreticilerin de kunduracıyla aynı durumda olması, durumu daha da kötüye götürmektedir. Bunların her biri çeşitli ürünleri istemelerine ve ihtiyaç duymalarına karşın, ancak tek ürün sunabilmektedirler. Bunların her biri, kendi ürünleri toplumda her zaman herkes tarafından istenilip mübadele edildiğinde kendi gereksinimlerini tamamen doyurabilmektedir. Konu üzerine biraz düşününce, bunun tamamiyle olanaksız olduğunu göreceksiniz. Herkes, her zaman, aynı derecede tüm ürünleri isteyemez. Herkes her zaman, yani sınırsız bir biçimde ayakkabı ve ekmek, elbise ve kilit, iplik ve gömlek, şapka vs. alamaz. Bu böyle olmadığından, ürünlerin hepsi her zaman karşılıklı mübadele edilemez. Mübadele sürekli, çok yönlü bir ilişki olarak olanaksızsa, toplumdaki tüm gereksinimlerin doyurulması da, toplumda çok yönlü emek de olanaksızdır, hatta toplumun varlığı da olanaksızdır. Böylece yine kıskaca girmiş, baştaki sorumuza geri dönmüş bulunuyoruz. Yani, aralarında ortak bir çalışma planı, bir organizasyon, bir bağ bulunmayan tek tek dağınık, özel üreticilerden oluşan ama yine de toplumsal bir ortak çalışmanın ve ekonominin nasıl oluşabileceği sorusuna geri dönmüş oluyoruz. Mübadele, garip bir yolla da olsa tüm bunları düzenleyebilecek bir araç gibi görünmekteydi. Ancak, mübadelenin, düzenli bir mekanizma olarak işleyebilmesi için herşeyden önce oluşturulması gerekiyor. Geldiğimiz noktada çok yönlü bir ticaretin olması için mübadele işleminin ilk adımında bile öyle sorunlarla karşılaştık ki, bunun nasıl olacağına aklımız yatmamakta.

Ancak, bu sorunları aşmak ve toplumsal mübadeleyi mümkün kılmak için gerekli araç bulunmuştur. Tıpkı, toplumsal yaşam, yarattığı sorunlarıyla birlikte çözümünün aracını da yarattığı gibi, bu

aracı da Kolomb değil, toplumsal deneyim ve alışkanlık sessizce bulmuştur. Başka bir deyişle, bu sorunu "yaşamın kendisi" çözmüştür. Tüm ürünler, kuşkusuz herkes tarafından her zaman, yani sınırsız bir ölçüde talep edilemez. Ancak her toplumda ve her zaman, herkesin varlığı için temel, gerekli ve yararlı olan ve bunun için de her zaman istenilen herhangi bir mal vardı. Bu tür bir ürün, kuşkusuz bir kundura değildi. İnsanlık bu kadar mağrur değil. Ancak böyle bir ürün, örneğin davar olabiliyordu. Yalnızca ayakkabı, elbise, şapka, tahıl ile yaşanılmamasına karşın, hayvanlar ekonominin temeli olarak toplumun varlığını güvenceye almakta, et, süt, deri, iş gücü sunmaktadır. Birçok göçebe halkların serveti davar sürülerinden oluşmaktadır. Günümüzde bile ya da kısa bir süre önceye kadar Afrika'nın siyah kabileleri hemen hemen yalnızca hayvan üreticiliğinden geçinmekteydi. Davarın toplumumuzda çok istenilen bir servet olduğunu, tek ürün olmasa bile ötekilerine tercih edilen bir ürün olduğunu varsayalım. Burada hayvan üreticileri özel emeklerini, tıpkı kunduracının ayakkabı, dokumacının kumaş vs. üretiminde harcadıkları gibi, hayvan üretiminde harcamaktalar. Ancak bu durumda hayvan üreticisinin ürünü, bizim varsayımımıza göre herkes tarafından çok önemli ve gerekli görüldüğünden, herkes tarafından genel, sınırsız bir istemle karşılaşmaktadır. Bu durumda hayvan, herkes tarafından istenilen bir ürün olma durumundadır. Toplumun ancak mübadele yoluyla ilişkide olduğu iddiasında olduğumuzdan, çok istenilen hayvanı üreticisinden başka bir ürünle mübadele ederek alabiliriz. Ama varsaydığımız gibi herkes hayvana sahip olmak istediğinden, herkes her zaman ürünlerini hayvan karşılığında tmübadele etmek isteyecektir. Hayvan karşılığında her zaman, her türlü ürün elde edilebilmektedir. Yani hayvan sahibi herşey sunulduğundan, kendisi yalnızca seçmek durumundadır. Bu yüzden de herkes kendi özel emek ürününü, hayvan dışında başka bir ürünle mübadele etmek istemeyecektir. Çünkü, hayvan karşılığında her zaman, herşeyi elde edebileceğinden, hayvana sahip olduğunda herşeye sahip olabilecek demektir. Belirli bir dönem sonra bu durum açıkça ortaya çıkıp bir alışkanlık olduğunda, davar giderek genel bir ürün durumuna gelir, yani tek sınırsız ve genel olarak mübadele edilebilen bir ürün olur. Davar bu özelliği ile, tüm öteki özel ürünler arasında

mübadele aracı olur. Kunduracı ayakkabıları için fırıncıdan doğrudan ekmek değil, hayvan alır; çünkü hayvan ile kendisine istediği zaman ekmek alabileceği gibi, başka ürünler de alabilmektedir. Aynı şekilde fırıncı da kendi ürünü olan ekmek karşılığında hayvan üreticisinden hayvan aldığından, kundurayı da hayvan ile ödeyebilir. Herkes kendi ürünü karşılığında ötekilerden hayvan almakta ve başkalarının ürünlerini almak istediğinde yine hayvan ile ödemektedir. Böylece davar bir elden ötekine geçer, herkese mübadele aracılığı yapar, tek tek meta üreticileri arasındaki bağdır. (Ve davar, bir elden ötekine ne kadar fazla ve sık geçerse kendisine olan sınırsız talep o ölçüde sağlamlaşır ve yine o ölçüde herzaman istenilen, mübadele edilebilir bir ürün, genel bir ürün durumuna gelir.)

Önceden gördüğümüz gibi, dağınık özel üreticilerden oluşan bir toplumda her emek ürünü ortak bir çalışma planı olmaksızın ilk aşamada özel emektir. Bu emeğin toplumsal gerekliliği, yani ürünün değerinin olup olmadığı ve üretene topluluğun ürünlerinden bir pay sağlayıp sağlayamadığı, boşa giden bir emek olup olmadığı, yalnızca bu ürünün mübadele edilip edilmemesine bağlıdır. Artık tüm ürünler davar karşılığında mübadele edilebildiği ölçüde toplumsal gerekli bir ürün olarak geçerlidir. Ürünün hayvan karşılığındaki mübadele edilebilirliği, hayvan karşılığındaki değeri, özel ürüne toplumsal gerekli emek damgasını vurmaktadır. Ayrıca, bireyin ancak meta mübadelesi karşılığında, toplumsal üye olarak onaylandığını gördük. Bunu şimdi daha ayrıntılı söylemek gerekirse; toplumsal üye olarak ancak hayvan mübadelesi yoluyla onaylanmaktadır. Artık toplumsal emeğin ete kemiğe bürünmesi, ancak hayvan aracılığı ile mümkün olmaktadır, böylece artık insanlar arasındaki tek toplumsal bağ, sürüdür.

Konunun bu noktasında, yolumuzu şaşırdığımız duygusuna kapılıyor olabilirsiniz. Belirli bir noktaya kadar herşey elle tutulur ve anlaşılır durumdaydı. Ancak son açıklamalarda hayvanın genel meta, toplumsal emeğin temsili ve hatta insanlar arasındaki tek bağ olarak açıklanması çılgın bir düş ürünü ve hatta insanlığa hakarete kadar varan bir düş! Ancak, bu şekilde düşündüğünüzde kendinizi haksız yere hakarete uğramış hissedersiniz. Çünkü, siz istediğiniz kadar zavallı hayvana yukarıdan küçümseyerek bakın, hayvanın in-

sana diyelim ki bir parça balçıktan, taştan ya da demirden daha yakın ve belirli ölçüde benzer olduğu açıktır. İnsanlar arasındaki bağın, bir parça metal yerine canlı bir hayvan olmasının daha değerli olduğunu kabullenmek zorundasınız. Oysa insanlık bu konuda metale öncelik tanımıştır. Çünkü, hayvanın önceden anlatıldığı gibi tmübadeledeki anlamı ve rolü, paradan başka bir şey değildir. Parayı basılı altın, gümüş parçası ya da kağıt banknot şeklinin dışında tasarlayamıyorsanız ve bu metal ya da kağıt parayı insanlar arasındaki ilişkinin genel bir aracı, toplumsal bir güç olarak doğal buluyorsanız, buna karşın, hayvanın bu rolü oynadığına ilişkin benim tasarımımın delilik olacağını düşünüyorsanız, bu yalnızca kafanızı günümüz kapitalist dünyasına ne kadar yorduğunuzu kanıtlar. Böylece, daha mantıklı olan toplumsal ilişkiler size çılgınca görünürken, tamamiyle bir çılgınlık olanlar ise doğal gibi görünmektedir. Gerçekten de hayvan biçimindeki para, bir metal para ile aynı işleve sahiptir ve bizi metalden para yapmaya yönelten şey, rahatlığa riayetten başka bir şey değildir. Kuşkusuz hayvan, metal parçaları gibi rahatça değiştirilemiyor ve değeri de ötekiler kadar ince ölçülemediği gibi, para biçimindeki hayvanı korumak için ahıra benzer para çantalarına sahip olmak gerekiyor. Ancak insanlık metalden para yapma düşüncesi aklına gelmeden önce de para mübadelenin kaçınılmaz aracı olarak çoktan hazırdı. Çünkü, para olmaksızın genel mübadele gerçekleşemez, tek tek üreticilerden oluşan plansız toplumsal ekonomi varolamaz.

Şimdi, hayvanın mübadeledeki çok yönlü rolüne bakalım. Bizim tarafımızdan incelenen toplumda, hayvanı paraya dönüştüren etken neydi? Herkes tarafından, her zaman istenilen emek ürünü oluşu. Peki, hayvan neden her zaman, herkes tarafından isteniliyordu? Çok yönlü bir yaşam aracı olarak varolmayı güvenceye alan yararlı bir ürün olduğunu belirtmiştik. Gerçekten de bu başlangıçta doğrudur. Ancak sonradan hayvan genel mübadelede bir araç olarak ne kadar fazla kullanıldıysa, bunun bir yaşam aracı olarak doğrudan kullanımı da o kadar arka plana itildi. Mübadelede ürünü karşılığı hayvan alan kişi, bunu kesmek ve yemekten ya da sabana koşmaktan kaçınacaktır; onun için hayvan, her dönem istediği bir malı alma aracı olarak çok değerli bir duruma gelmiştir. Yani hayvanı alan kişi, artık onu bir yaşam aracı

olarak tüketmeyip ilerki işlerinde mübadele aracı olarak koruyacaktır. Gelişmiş işbölümünü varsaydığımız bir toplumda, hayvanın doğrudan kullanımının pek de elverişli olmadığını göreceksiniz. Örneğin bir kunduracı hayvanı bu işleviyle ne yapsın? Ya da hayvan tarımla uğraşmayan bir dokumacının, tornacının pek işine yaramayacaktır. Yani hayvanın bir yaşam aracı olarak doğrudan kullanımı giderek gözardı edilmekte ve hayvan herkes tarafından herzaman, kesim, sağılma, ya da saban için yararlı olduğu için değil de, herhangi bir malla mübadele edilebildiği için rağbet görmektedir. Mübadeleyi olası kılmak, zamanla hayvanın bir misyonu, özel bir yararlılığı haline gelmektedir. Yani özel ürünleri her an toplumsal ürünlere, özel emeği toplumsal emeğe dönüştürmeye hizmet etmektedir. Hayvan böylece, insanlara bir yaşam aracı olarak hizmet etme gibi özel kullanımını giderek ihmal ettiğinden ve kendisini yalnızca toplumun tek tek üyeleri arasındaki araç olma işlevine adadığından, herhangi bir özel ürün olmaktan giderek uzaklaşmakta, işin en başından, deyim yerindeyse ahırdan itibaren toplumsal bir ürün olmakta ve hayvan üreticisinin emeği toplumdaki öteki emekten farklı olarak, doğrudan tek toplumsal emek olmaktadır. Bunun hemen ardından, hayvan artık yalnızca bir yaşam aracı olarak tüketilmek için değil, aynı zamanda toplumsal bir ürün, genel bir meta-para olarak işlev görmesi için üretilmektedir. Kuşkusuz hayvan, sınırlı bir oranda hala kesilip tarımda kullanılmaktadır. Ancak bu özel kullanım, hayvanın bu özel karakteri, onun para olarak resmi karakteri karşısında giderek yokolmaktadır. Ve bu tür bir işlevle, toplumsal yaşamda çok yönlü ve fevkalade bir rol oynamaktadır.

1) Hayvan artık genel ve resmi olarak tanınan bir mübadele aracıdır. artık kimse ekmek, gömlek ya da nala karşı ayakkabı mübadele etmemektedir. Bunu yapmak isteyen kişi, bir omuz silkmeyle başkan savilacaktır. Artık ancak hayvan karşılığında bir şeyler alınabilmektedir. Bu durumda eski çift yönlü takas, alım ve satım gibi iki ayrı işe bölünür. Eskiden çilingir ve fırıncı ürünlerini takas ederken, her ikisi de salt el değişimi ile kendi ürününü satıp ötekinin ürününü alırdı, alış ve satış aynı işti. Oysa şimdi, kunduracı ayakkabısını satarken karşılığında ancak bir hayvan almaktadır. Bu durumda ilk aşamada, yalnızca kendi ürününü sat-

mıştır. Onun yeniden bir şey alması ya da alıp almaması ayrı bir konudur. Kunduracı ürününü elden çıkarabilmiş, ayakkabı biçimindeki emeği hayvan biçimi emeğin resmi toplumsal biçimi olup, kunduracı onu bu biçimiyle de istediği kadar muhafaza edebilir. Çünkü, emek ürününü yeniden hayvan biçiminden herhangi bir şeyle mübadele etmenin, yani satın almanın kendi elinde olduğunu bilmektedir.

2) Bundan dolayı hayvan şimdi serveti koruma ve biriktirmenin de aracı, hazine aracı olmuştur.

Kunduracı ürünlerini doğrudan yaşam araçları karşılığında takas edebildiği sürece, yalnızca günlük gereksinimlerini giderecek kadar çalışmaktaydı. Çünkü, ayakkabıları depolamak için çalışmak, hatta ekmek, et, gömlek, şapka vs. gibi şeyleri depolamak ne işine yarayabilirdi ki? Günlük kullanım eşyaları genelde uzun süre korunma ve depolama ile zarar görmekte, hatta kullanılmaz duruma gelmektedir. Artık kunduracı emek ürünü karşılığında aldığı hayvanı gelecek için bir araç olarak muhafaza edebilir. Artık ustamızda tasarruf duyguları uyanmıştır, kendisi mümkün olduğu kadar fazla satmak isterken, aldığı hayvanı yeniden elden çıkarmaktan kaçınmakta, hayvan her dönem işe yaradığından onu biriktirmek istemekte, böylece onu gelecek için biriktirip korumakta ve bu şekilde emeğinin ürünlerini çocuklarına miras olarak bırakmaktadır.

3) Hayvan aynı zamanda tüm değerlerin ve emeğin bir ölçeği olmaktadır. Kunduracı bir kaç ayakkabının mübadelede kendisine ne getireceğini, emeğinin değerini bilmek istediğinde, kendisine örneğin şöyle demektedir. "Bir çift ayakkabıya yarım sığır almaktayım, bir çift ayakkabım yarım sığır değerindedir."

4) Nihayet, hayvan bu şekilde servetin tecessümü olmaktadır. Artık kimse; şu ya da bu insan için tahılı, sürüsü, elbiseleri, mücevheri, hizmetkarı çok olduğu için zengindir dememekte, aksine; çok fazla hayvanı vardır demektedir. Adama saygı göstermek gerekir, kendisinin 10.000 öküzü var, ya da zavallı adam hiç hayvanı yok denilmektedir!

Gördüğünüz gibi hayvanın genel mübadele aracı olarak yaygınlaşmasından sonra, toplum artık yalnızca hayvan biçiminde düşünülmektedir. Artık sürekli hayvanlar konuşulmakta ve onların

düşü görülmektedir. Artık hayvana tapılıp, hayvana hayran kalınmaktadır. Bir kızın çekiciliği, çeyizi hayvan sürüleri ile donatıldığı ölçüde, damat bir domuz üreticisi değil, bir profesör, papaz ya da şair bile olsa artmaktadır.

Hayvan ve onun olağünüstü gücü üzerine şiirler yazılıp, hayvan uğruna cinayetler işlenilmekte ve insanlar kafalarını sallayarak "dünyayı hayvanlar yönetiyor" demekteler. Eğer bu deyim size yabancı geliyorsa bunu latinceye çeviriniz; eski Roma dilinde pecunia=para, pecus=hayvan sözcüğünden kaynaklanmaktadır.

(Metal parada kullanım değerininayrılması tamamlanmıştır.)

III

Şimdiye kadar komünal topluluklarda ortak mülkiyetin ve ortak çalışma tasarımının aniden çöküşünden sonraki ilişkilerin nasıl olabileceği doğrultusunda yaptığımız incelemeler, size salt kuramsal ince eleyip sık dokuma ve siste sopayla yürüme gibi gelmiş olabilir. aslında bunlar meta ekonomisinin tarihsel oluşumunun tarihi gerçekliği katı bir şekilde izleyerek, kısaltılıp, basitleştirilmiş anlatımlarıdır.

Ancak, bu anlatımlarda birkaç düzeltme yapmak gerekli olacaktır:

1) Komünal toplumu bir gecede dağıtan ve onu serbest özel üreticiler toplumuna dönüştüren olaylar, binlerce yıl sürmüştür. Kuşkusuz, bu türden ani ve şiddetli dönüşüm düşüncesi yalnızca bir hayal değildir. Bu düşünce, ilkel komünal halkların, kapitalizmin yüksek gelişim aşamasında bulunan öteki halklarla ilişkiye geçtiği yerlerde gerçeğe uygundur. Bu türden örneklerle, Amerika'nın İspanyollar tarafından keşfinden, Hindistan'ın Hollandalılar, Doğu Hindistan'ın İngilizler tarafından fethinden, aynı şekilde İngilizler'in, Almanlar'ın, Hollandalılar'ın, Afrika fetihlerinden sonra, sözde yabani ve yarı-medenileştirilmiş ülkelerde karşılaşmaktayız. Bu örneklerin birçoğunda Avrupalılar'ın bu ülkeleri ani istilası orada yaşayan ilkel halkların yaşantısında felaketlere yol açmıştır. Bizim örneğimizdeki 24 saatlik bir olay, gerçekte bazen birkaç yüzyıl sürmektedir. Ülkenin bir Avrupa devleti

tarafından fethi ya da bu ülkelerde birkaç Avrupa ticaret kolonisinin oluşturulması, bizim örneğimizde olduğu gibi komünal toplumu meta mübadelesine dayalı özgür özel üreticilere dönüştürmeyip tarla ve arazinin ortak mülkiyetinin kaldırılması, bunların özel mülkiyete geçmesi, sürülerin gasp edilmesi, toplumun eskiden beri süregelen tüm ilişkilerinin baş-aşağı döndürülmesi sonucunu doğurmaktadır. Çünkü, ortadan kaldırılan ortak mülkiyet yerlilerin özel mülkiyetine geçmeyip aksine, Avrupalılar'ın gasp ettiği mala dönüşmekte ve eski yaşam biçimleri ve araçları elinden alman yerliler Avrupalı tüccarların ya ücretli köleleri ya da düpedüz kölesi haline getirilmekte, ya da bu ikisinin de karlı olmadığı durumda ise yok edilmektedirler. Sömürge ülkelerde yaşayan tüm ilkel halklar için ilkel komünal topluluktan çağdaş kapitalist topluma geçiş gerçekten de ani bir felaket, çok acılı bir şanssızlıktır. Buna karşın bu geçiş Avrupalı halklarda bir felaket değil, aksine yavaş, ayrınma varılmadan uzun yüzyıllar süren bir süreçti. Yunanlılar ve Romalılar tarihe ortak mülkiyetle başlamıştır. İsa'nın doğumundan kısa bir süre sonra kuzeyden güneye giden, Roma İmparatorluğu'nu yıkan ve Avrupa'ya yerleşen eski Cermenler, ilk komünal toplumu beraberinde getirip bir süre ayakta tutmuşlardı. Avrupalı halkların anlattığımız gelişmiş meta ekonomisi 15. ve 16. yy.'da, ortaçağın bitiminde gündeme gelmiştir.

2) Anlatımlarımızda yapmamız gereken ikinci düzeltme, birinci şıkta ortaya çıkmaktadır. Biz komünal toplumun bağrında olası her türlü iş dalının uzmanlaştığını, yani mübadelenin zeminini oluşturan, ortaklığı kaldıran ve mübadeleyle özel üretime neden olan bu felaketin başlangıcına kadar toplumdaki iş bölümünün yüksek bir dereceye kadar geliştiğini varsaydık. Bu varsayım tarihsel açıdan doğru değildir. İlkel toplumlarda, ortak mülkiyet devam ettiği sürece iş bölümü, çekirdek halinde oluşmuştur. Bunu Hint köylü topluluğu örneğinde görmüştük. Yalnızca toplulukta bulunan 12 kişi ayrılmış ve özel mesleklerden sorumlu tutulmuştu ki, bunun içinde, demirci, marangoz, çömlekçi, berber, çamaşırcı ve gümüş işlemecisi olmak üzere 6 zanaatkar bulunmaktaydı. Dokuma, örme, elbise yapımı, fırıncılık, hayvan kesimi, sosis yapımı vs. gibi birçok zanaat, Rusya'da hala mübadeleye, ticarete sokulmamış bir çok toplulukta olduğu gibi, her

aile tarafından tarımsal çalışmanın yanısıra yan iş olarak evde yapılıyordu. İş bölümü, yan iş dallarının tek tek özel meslekler olarak ayrımı, mübadele ve özel mülkiyet mevcut olduktan sonra gelişebilmektedir. Ancak, özel mülkiyet ve mübadele özel mesleklerin oluşumunu mümkün kılmaktadır. Çünkü, bir üretici ancak ürünlerini düzenli olarak öteki ürünlerle mübadele etme olanağına sahip olduğunda kendisini özel üretime adamanın bir anlamı olmaktadır. Ve ancak para üreticilere emeğinin meyvesini muhafaza etme, biriktirme ve bundan dolayı da pazar için işi mümkün olduğu kadar geniş ve düzenli olarak üretme olanağı yaratmaktadır. Ama öte yandan pazar için üretimin ve paranın biriktiriminin üretici için ancak, ürünü ve bunun geliri kendi özel mülkiyeti olduğunda bir anlamı vardır. İlk komünal topluluklarda özel mülkiyet olanaksızdır ve özel mülkiyetin, mübadele ve emeğin uzmanlık alanlarına ayrılması sonucu oluştuğunu tarih bize göstermektedir.

Böylece uzman mesleklerin oluşumu, yani gelişmiş iş bölümünün ancak özel mülkiyette ve mübadelede olanaklı olduğu ortaya çıkmaktadır. Ama öte yandan ancak iş bölümü olduğunda mübadelenin olanaklı olduğu da açıktır; çünkü aynı ürünü üreten üreticiler arasında mübadelenin ne anlamı olabilir ki? Ancak, Y ekmek pişirdiğinde, X'in örneğin çizme üretmesi, karşılıklı olarak ürünlerini mübadele etmelerinin bir anlamı olur. Böylece garip bir çelişki ile karşı karşıya kalmaktayız; mübadele, yalnızca özel mülkiyette ve gelişmiş iş bölümünde olanaklı iken, iş bölümü ancak mübadele ve özel mülkiyet zemininde, özel mülkiyet ise ancak mübadele koşullarında oluşmaktadır. Hatta, durum dikkatle incelendiğinde ikili bir çelişki sözkonusudur; iş bölümü önce varolup mübadele ise, aynı zamanda iş bölümü ile oluşurken, özel mülkiyet iş bölümü ve mübadele için ön koşul olup mübadele ve iş bölümü olmaksızın gelişememektedir. Bu tür bir kördüğüm nasıl oluşabilir? Burada büyük bir olasılıkla tıkanmış durumdayız ve ilk komünal topluluklardan dışarı çıkmak için atılan ilk adım olanaksız gibi görünmektedir. Toplum, çözümünün insanlığın ileriye gelişiminin bağlı olduğu çelişkiyle kıstırılmış gibi görünmektedir. Tekil insanın olağan yaşantısındaki bir çelişki onun için aşılamazken, genel olarak toplumun yaşantısına daha yakından bakıldığında bu türden çelişkilerle her adımda karşılaşılıyor; bugün

bir başka olayın nedeni olarak görünen şey yarın onun sonucu ya da tersi olup ilişkilerdeki bu sürekli değişim, toplumun yaşantısını durdurmamaktadır. Aynı zamanda, birey özel yaşantısında çelişkiyle karşı karşıya kaldığında bir adım dahi ileri gidemez. Güncel yaşam bağlantısında, çelişkiler o kadar olanaksız bir şey olarak görülmektedir ki, mahkeme karşısında suçlanan kişi çelişkili ifade verdiğinde yalan söylediği kanıtlanmış sayılmakta ve çelişkiler duruma göre o kişiyi cezaevine ve hatta ipe götürebilmektedir. Ancak, insanlar toplum olarak sürekli çelişkiler içinde olmasına rağmen bunlar toplumun sonunu getirmemekte, aksine toplum çelişkide bulunduğu zaman hareket etmektedir. Toplum yaşantısındaki çelişki, gelişme, kültürün ileri doğru adımlarında erimektedir. Büyük felsefeci Hegel; "Çelişki ileri götürendir" demektedir. Ve çelişkilerin bu hareketi insanlık tarihinin gelişiminin gerçek biçimidir. Bizim ilgilendiğimiz durumda, yani komünal toplumdan mübadele ve iş bölümünün geçerli olduğu özel mülkiyete geçişte bulduğumuz çelişki özel bir gelişimde, uzun tarihsel bir süreçte çözülmüştür. Bu süreç, getirdiğimiz düzeltmelerin dışında, sunduğumuz biçimdeydi.

Herşeyden önce mübadele, gerçekten de varsaydığımız gibi takas ticareti, yani ürüne karşı ürün biçimindeki ortak mülkiyetli ilkel koşullarda başlamaktadır. İnsanlığın çok eski kültür basamaklarında takas ticaretini görmekteyiz. Ancak, gördüğümüz gibi, mübadelede kişilerin özel mülkiyeti gerekli olduğundan ve bu ilkel topluluklarda tanınmayan bir olgu olduğundan, ilk takas ticareti bir topluluğun ya da klanın içinde değil, dışarıda yani aynı klan üyeleri arasında değil, birbirleriyle ilişkiye geçen farklı topluluk ve klanlar arasında gerçekleşmiştir. Burada bir klan üyesinin, klan dışından bir kişiyle ticarete girmesi değil, bir klanın, ortaklığın tümünün reisleri yoluyla başka bir klan ya da ortaklıkla takasa girmesi sözkonusudur. Ulusal iktisat bilimcilerinin, eski dönemlerde bir avcı ile bir balıkçının bir şafak vakti balığı ve avı takas ettikleri üzerine genel bilgisi, çifte yanılgıdan başka birşey değildir. Gördüğümüz gibi eski dönemlerde yalıtılmış, kendi başlarına yaşayan ve çalışan bireylerin varlığı söz konusu olmadığı gibi, bireyler arasındaki takas ticareti de yüzyıllar sonra oluşmuştur. Tarih ilk önce birbirleriyle ticari ilişkilerde bulunan klan-

lar ve halkları tanımaktadır. Laffitteau, Amerikalı yerliler üzerine yapıtında şunları belirtmekte: "Yabani halklar birbirleriyle sürekli ticaret içinde bulunmaktadır. Bunların ticareti ile antik dönemin ticareti arasındaki benzerlik, ürünlerin ürünlerle takasından oluşmaktadır. Bu halklardan herbiri ötekilerin sahip olmadığı bir şeye sahip olup ticaret bunları birinden diğerine taşımaktadır. Bu ürünler tahıl, çömlek malları, kürkler, tütün, örtü, yabani sığır, ev eşyaları, pamuk, vs. kısaca insan yaşantısında kullanılan eşyalardı... Ticaret, tüm halkı temsil eden klan reisi aracılığı ile yapılmaktadır".(*)

Önceki anlatımlarımızda takasa bir örnekle - kunduracı ile fırıncı arasında- başladıysak ve bunu tamamiyle tesadüfi bir olay olarak işlediysek, tarihi gerçeğe uygun olduğundandır. Başlangıçta, takas yabani klanlar ve halklar arasında tamamen tesadüfi ve bağımsız olup, kendileri arasındaki rastlantısal karşılaşma ve ilişkilere bağımlıdır. Bunun için düzenli takas ticaretini ilk kez, sık sık yer değiştirdikleri için başka halklarla daha sıkça ilişkiye geçen eski göçebe halklarda görmekteyiz. Takas rastlantısal olduğu sürece, bir klanın ya da topluluğun gereksinimleri doyurulduktan sonra, geriye kalan ürün başka bir ürüne karşı takasa sunulmaktadır. Ancak, zamanla rastlantısal takaslar daha sık olduğu ölçüde alışkanlığa, sonra kurala dönüşmekte ve süreç içinde de doğrudan takas için ürünler üretilmektedir. Yani halklar ve klanlar takas amacına yönelik herhangi ya da bir kaç üretim dalı üzerine uzmanlaşmaktadır. Klanlar ve topluluklar arasında iş bölümü gelişmektedir. Bu sırada ticaret, uzun bir süre takas ticareti olarak varlığını sürdürür, yani ürüne karşı ürünün doğrudan takası biçiminde. Birleşik Devletler'in bir çok bölgesinde 17. yy.'ın sonuna doğru bile takas ticareti yaygındı. Maryland'de tütün, yağ, domuz eti ve ekmeğin birbirine karşı takas edilme oranı yasama ile belirlenmişti. Corrientes'de 1818'de sokaklardaki satıcı çocuklar "mumlarla tuz, tütünle ekmek takas edilir" diye bağırmaktaydı. Rus köylerinde doksanlı yıllara kadar, Prasols olarak adlandırılan

* Moeurs des sauvages Americains comparees aux moeurs des premiers temps 1724, T. II, p. 322/323 (büyük bir olasılıkla Siebek, David Ricardo ve Karl Marx kastedilmektedir).

bugün bile gezgincilik yapan kişiler, çiftçilerle basit takas ticaretine girmekteydi. İğne, yüksük, bant, düğme, pipo, sabun gibi bir sürü ufak tefek eşyaları domuz kılı, kuş tüyü, tavşan kürkü ve benzeri ile takas ediyorlardı. Yine Rusya'da arabaları ile çömlekçiler, kaynakçılar vs. kendi ürünlerini tahıl, bez, kenevir, keten karşılığında takas ticareti yapmaktaydılar.(*)

Takasın sıklığı ve düzenliliği ile birlikte her bölgede, her klanda en kolay üretilebilen, en sık takasa sokulabilen ya da tersi en fazla noksanlığı çekilen, yani toplum tarafından gereksinim duyulan ürünler, çok erkenden kendiliğinden ortaya çıkmaktaydı. Bu tür bir rolü örneğin; çölde tuz ve hurma, Batı Hindistan'da şeker, Virjinya ve Maryland'da tütün, Sibirya'da kiremit çayı (kiremit biçiminde yağ ve çay yapraklarından oluşan sert bir karışım) Afrika'da fildişi, eski Meksico'da kakao yerine getirmektedir. Böylece farklı bölgelerin iklim ve toprak özellikleri, tüm ticaretin zemini ve mübadelede aracı olan genel bir ürünün" ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Aynı sonuç, her klanın özel uğraşısının gelişiminden de çıkmaktadır. Avcı halklarda doğal olarak av tüm olası ürünler karşılığında sunulan "genel mal" olmaktadır. Hudson-Bay Şirketi'nin ticaretinde bu rolü kunduz kürkleri oynamaktaydı. Balıkcı kabilelerde balık, tüm takas işlerinin doğal aracıdır. Hatta bir Fransız gezginin anlatımlarına göre Shetland Adaları'nda bir tiyatro gösterisinin karşılığı, bir miktar balıkla ödenmektedir. Bu tür genel talep gören bir ürünün genel takas aracılığındaki gerekliliği, bazen çok hassas bir biçimde hissedilmektedir. Ünlü Afrika gezgini Samuel Baker (**) buna ilişkin şunları aktarmakta: "Gıda maddelerini sağlamak giderek zorlaşmaktadır. Yerliler unu, balığın dışında başka bir ürün karşılığında satmamaktadır. Bu nedenle unu şu şekilde sağlamaktayız: Elbise ve ayakkabı karşılığında Türk tüccarlarından demir "balta" alıyoruz; balta karşılığında öküz alıyor ve bunu uzak bir köye götürüp kesiyor, eti de yaklaşık 100 parçaya bölüyoruz. Bu et ve üç büyük sepet ile yardımcılarım sokağa çöküyor, oradan geçen yerliler sepete her et parçası için küçük bir torba un döküyor. Bu, çok zor olan un ticaretine bir örnektir."

---

* Sieb, sf. 246 (Almanca basımda)

** *Nil Nehrine Gezi*, sf. 221-222. (Almanca basımda)

Hayvan üreticiliğine geçişle birlikte hayvanı, takas ticaretinde genel bir ürün ve genel bir değer ölçütü olmaktadır. Bu durum Homer'in aktardığına göre eski Yunanlılar'da sözkonusudur, örneğin, bize Glaukus'un zırhının 100 sığır, Diomedem'inkinin 9 sığır ettiğini aktarmaktadır. O dönemde Yunanlılar'da sığırın yanısıra başka ürünler de para yerine geçmekteydi. Aynı Homer, Troya kuşatmasında Lemnos'dan gelen şarap için kürk, sığır, bakır ya da demir ödendiğini aktarmaktadır. Eski Romalılar'da önceden de belirttiğimiz gibi sığır para kavramı ile eşdeğerdi; aynı şekilde eski Cermenler'de genel mal sığırdı. Tarımsal üretime geçişle birlikte metaller, demir ve bakır bir yönü ile silah yapımında, ancak daha fazla da tarımsal çalışma aracı olarak ekonomide özel bir anlam kazanmaktadır. Giderek artan metal üretimi ve kullanımı ile genel mal olmakta ve hayvanı bu rolden dıştalamaktaydı. İlk aşamada doğal kullanımından dolayı -her türlü alet için hammadde olarak- genel yararlı ve talep gören bir genel mal olmaktadır. Bu aşamada ticarette külçe olarak ve yalnızca ağırlığına göre hammadde olarak da kullanılmaktadır. Yunanlılarda demir, Romalılar'da bakır, Çinliler'de bakır ve kurşun karışımı genel kullanımdaydı. Gümüş ve altın gibi değerli madenler ancak çok sonraları ticarete ve kullanıma girmektedir. Ancak, bunlar da uzun bir dönem boyunca ham durumlarıyla, ağırlıklarına göre para haline getirilmemiş bir şekilde ticarette kullanılmaktaydı. Yani burada genel mal olarak para metanın basit kullanımdan, herhangi bir yararlı ürün kullanımına geçişin izlerini görmekteyiz. Bugün ticarette un karşılığında verilen basit gümüş, yarın parlak bir şövalye zırhı için kullanılabilirdi. Değerli metallerin yalnızca para, yani paraya dönüştürülmüş metal olarak kullanımı ne eski Hindular'da, ne Mısırlılar'da, ne de Çinliler'de biliniyordu. Eski Yahudiler de metalleri ağırlığına göre ölçüyordu. Böylece İncil'de yazıldığı gibi İbrahim, Effron'da Sara için bir mezarlık satın aldığında 400 ticari gümüş sikke ödemişti. Metal paranın İ.Ö. 10. ya da 8. yy.'da Yunanlılar tarafından ortaya çıkarıldığı sanılmaktadır. İ.Ö.. 3. yy.'da ilk gümüş ve altın akçelerini üreten Romalılar da bunlardan öğrenmiştir. Gümüş ve altından para akçelerinin basılınası ile mübadelenin binlerce yıllık gelişimi en olgun ve son biçimine ulaşmıştır.

Paranın, yani genel metanın, metallerin akçe olarak kul-

lanılmasından önce oluştuğunu belirttik, örneğin; para, sığır biçimindeyken bile bugünün altın akçesinin sahip olduğu mübadele aracı, değer ölçeği, hazine aracı, servetin simgesi işlevine sahipti.

Paranın kaderi, metal para biçimindeki dış görünüm olarak bile kendisini göstermektedir. Gördüğümüz gibi mübadele, herhangi iki çalışma ürününün takas edilmesiyle başlamaktadır. Takas işi, bir üreticinin -topluluğun, klanın- bir başka üreticinin çalışma ürününe gereksinim duyduğu için gündeme gelmektedir. Birbirlerine, kendi emek ürünlerini takas ederek yardım etmektedirler. Bu tür takas işlerinin düzenli ve sık olmasıyla birlikte, bir ürün genelde talep gördüğü için özellikle tercih edilir olarak ortaya çıkar ve bu ürün mübadelenin aracı, genel bir meta olur. Aslında, çizme ya da şapka, bez ya da yün, sığır ya da tahıl gibi her emek ürünü bu türden bir metaya, yani paraya dönüşebilir ve farklı ürünlerin farklı dönemlerde bu türden bir rol oynadığını görüyoruz. Hangi malın seçileceği, bir halkın yalnızca özel gereksinimlerine ya da özel uğraşlarına bağlıdır. İlkönce sığır, yararlı bir ürün, gıda maddesi olarak genel talep görmektedir. Ancak, zamanla para olarak kabullenilip, alınmaktadır. Çünkü sığır, bu kullanımıyla herkese emeğinin meyvesini toplumun herhangi bir emek ürünüyle her zaman mübadele edilebilir olma özelliği ile hizmet etmektedir. Sığırın öteki özel ürünlerden ayrımının her zaman sınırsız bir şekilde mübadele edilebilir özelliğinden dolayı, tek doğrudan toplumsal ürün olduğunu söyledik. Ancak, sığırda para metanın ikili yapısı güçlü bir şekilde gündeme gelmektedir: Sığırın genel bir meta, toplumsal bir ürün olmasına rağmen aynı zamanda kesilip yenilebilecek basit bir ürünü olduğu da hemen göze çarpmaktadır. Buna karşın altın akçede, paranın basit bir ürün olduğu anımsanmamaktadır. Basılı altın, mübadele aracı, genel bir meta olarak hizmet etmenin dışında, hiçbir işe yaramamakta, hiçbir kullanımı olmamaktadır. Altın parçası, herhangi bir meta gibi insan emeğinin altın arayıcısının ve altın işleyicisinin bir ürünü olduğu için bir meta olmasına rağmen, yaşam aracı olarak özel kullanımını yitirmiştir. Özel yaşam için yararlı ve kullanılır olmayan, insan emeğinin bir parçası olarak beslenme, giyinme ya da takı vs. gibi artık özel bir yaşam aracı olarak kullanımı olmayan yalnızca başka metalarla mübadele aracı olarak hizmet eden, toplumsal kullanımı vardır. Ve

bu nedenle, aslında kendi başına anlamsız ve amaçsız olan altın akçesinde, paranın has toplumsal genel meta yapısı en has, en olgun ifadesini bulmaktadır.

Paranın metal biçimindeki nihai oluşumunun sonuçları, ticaretin yoğun yaygınlaşması ve eskiden ticarete değil, kullanıma yönelik tüm toplumsal ilişkilerin yıkılmasıdır. Eski komünal topluluk, ticaretin üyeleri arasındaki servet eşitsizliğini hızlandırdığından, ortak mülkiyetin yok olmasına ve sonunda topluluğun yıkımına neden olmasından dolayı sarsılır. İlk önce herşeyi kendi gereksinimi için üreten ve parayı yastığının altına koymak için geriye kalanı satışa sunan küçük özgür köylü ekonomisi, zamanla, özellikle para vergilerinin yürürlüğe konmasından sonra gıda maddesi, giyim eşyası, tüketim araçları ve son olarak da tohumu satın almak için, tüm ürününü satmak zorunda bırakılır. Kendi gereksinimi için üretimden, pazar için üretime geçen ve bunun için de tamamiyle yıkılan bu türden bir köylü ekonomisinin örneğini, gözlerimizin önünde son yıllarda Rusya'da yaşadık. Ticaret, antik kölecilik döneminde derin değişimleri beraberinde getirmişti. Köleler yalnızca ev ekonomisinde, efendisinin ve ailesinin tarımsal ve zanaatle ilgili gereksinimlerini gidermede kullanıldıklarında, kölecilik yumuşak ataerkil bir karaktere sahipti. Yunanlılar ve sonra da Romalılar paranın tadını aldıklarında ve sadece ticaret için üretime geçtiklerinde, kölelerin aslında başarıya ulaşmayan ancak köleliğin varlığını sürdüreceğine dayanılmaz bir düzen olduğuna ilişkin belirgin işaretler taşıyan kitlesel ayaklanmalarına yol açan insanlık dışı çahştırılmaları da başlamıştır. Aynı şey ortaçağın angarya ilişkilerinde gelişmiştir. İlk aşamada, köylülerin, korunması altında bulundukları aristokrat efendisine doğa maddelerinde belirli ödemeler ya da emek gücü borçlu olduğu ve bunların efendinin kendi gereksinimlerinde kullanıldığı bir koruma sistemi oluşturulmuştu. Daha sonra aristokrasi paranın tadına vardığında ödemeler ve çalışma düzeyi ticari amaçla arttırılmış, angarya ilişkisi serflik ilişkisine dönüşmüş ve çiftçi, en son gücüne kadar çalıştırılmıştı. (Kapital 1. S. 198-200, Alm. basımda) Ticaretin ve paranın egemenliğinin yaygınlaşması, serflikteki doğa maddeleri ödemelerinin yerine para biçimindeki ödemeleri bırakmıştı. Böylece eskiden beri süregelen angarya ilişkilerinin son saati gelir. Ticaret,

sonunda ortaçağda özgür kentlere iktidar ve servet getirirken, öte yandan da eski lonca zanaatinin yıkımına neden olmuştur. Metal paranın gelişiyle dünya ticareti çok erkenden gelişir. Antikçağ'da bile Fenikeliler gibi halklar, para birikimini sağlamak ve para biçiminde servet yapmak için halklar arasında tüccar rolünü oynamıştır. Ortaçağ'da bu rol kentlere, özellikle İtalyan kentlerine düşmektedir. 15. yy.'ın sonunda Amerika'nın bulunuşu ve Doğu Hindistan'a deniz yolunun açılmasından sonra dünya ticareti ani bir genişlemeye uğrar: Yeni ülkeler, ticaret için yeni ürünler ve altın madeni, yani para maddesi sunar. 16. yy.'da Amerika'dan büyük miktarlarda altın ithalinden sonra Kuzey Alman kentleri -özellikle Hansa kentleri- sonra Hollanda ve İngiltere dünya ticaretinden kaynaklanan muhteşem bir servete erişirler. Bununla birlikte Avrupa kentlerinde ve bir bölümüyle kırsal kesimde meta ekonomisi; yani mübadele için üretim, ekonomik yaşantının egemen biçimi haline gelir. Böylece takas sessiz ve belirsiz başlangıcından sonra, çok önceleri komünal klanların sınırına sarılıp tırmanarak, özgür basit köylü ekonomisi, şark despotizmi, antik kölecilik, ortaçağ angarya ilişkisi, kent loncalığı gibi birbirinin ardından gelen tüm planlı ekonomik organizasyonların yanısıra, bunları ard arda kemirmek ve yıkımlarına yardımcı olmak ve sonunda da yalıtılmış özel üreticilerin tek ve genel egemen ekonomisini; tamamiyle anarşist, plansız bir ekonomik biçimin egemenliğini kurmak için büyümüştür.

IV

Avrupa'da en azından kentlerde meta ekonomisi üretimin egemen biçimi olduktan sonra, bilimciler 18. yy.'da bu mübadele ekonomisinin, yani genel değişimin neye dayandığı sorusunu incelemeye başlamışlardır. Ancak; değişimde para aracılık yapmakta ve her ürünün değeri parada ifadesini bulmaktadır. Bu parasal ifadenin anlamı nedir ve ticaretteki her ürünün değeri neye dayanmaktadır? Ulusal ekonominin incelendiği ilk sorular bunlardı. 18. yy.'ın ikinci yarısında ve 19. yy.'ın başında İngiliz Adam Smith ve David Ricardo tarafından meta değişiminde, aynı miktardaki

farklı emeğin karşılıklı mübadelesi sözkonusu olduğundan, her ürünün değerinin bu ürünün içerdiği insan emeğinin dışında birşey olmadığına ilişkin büyük buluş yapıldı. Burada para, yalnızca bir aracı olup, her üründe bulunan söz konusu emek miktarını bu ürünün fiyatında ifade etmektedir. Aslında değişimin metanın içerdiği emeğe dayanmasının son derece doğal ve açık olması karşısında, burada büyük bir buluştan sözetmek oldukça garip görünmektedir. Genel ve belirleyici alışkanlık durumuna gelen meta değerinin Altın'daki ifadesi, bu doğal olguyu kamufle etmiştir. Gerçekten de kunduracının ve fırıncının ürünlerini karşılıklı takas ettiklerini söylediğimde, ürünlerin farklı kullanımlarına rağmen birine öteki kadar emek harcandığı, yani aynı üretim süreci harcandığında, birinin ötekinin değerine sahip olduğu oldukça açıktır. Bir çift ayakkabının 10 Mark ettiğini söylediğimde ise, bu ifade biraz dikkatli incelendiğinde, ilk etapta bir bulmaca gibidir. Bir çift ayakkabının 10 Mark'la ne gibi benzerliği olabilir, mübadele etmek için hangi noktada birbirleri ile aynıdırlar? Ve mübadelede ayakkabı gibi yararlı bir ürün karşılığında, basılı altın ya da gümüş gibi yararsız ve anlamsız bir ürün nasıl alınabilir? Ve bu yararsız metal parçaları karşılığında dünyadaki her ürünü satın alabilmesi için bunların sihirli gücü nedir? Tüm bu soruları, Smith ve Ricardo gibi ulusal ekonominin dahiyane yaratıcıları yanıtlamayı başaramamıştır. Her ürünün değişim ve para değerinin zemininde insan emeğinin yattığı ve böylece her ürünün yapımında ne kadar insan emeği varsa değerinin o kadar da büyük olduğu ve tersi,gerçeğin ancak bir bölümünü yansıtmaktadır. Gerçeğin öteki bölümü neden insan emeğinin değişim değeri ve hatta para biçimini aldığı açıklamasında yatmaktadır? Ulusal ekonominin İngiliz yaratıcıları insan emeğinin değişim ve para karşılığında meta üretmesini doğa tarafından verilen bir olgu olarak gördüklerinden bu son soruyu kendilerine sormamışlardır. Başka bir deyişle; insanın yemek yiyip su içmek gibi, kafasında saçlarının bulunması ve yüzünde bir burnunun olması gibi, elleriyle de ticaret için meta üretmek zorunda olduğunu sanmışlardır. Buna o kadar inanmışlardır ki, Adam Smith çok ciddi olarak örneğin hayvanların birbirleriyle ticari ilişkilere girip girmediğini inceleyip, yalnızca bu tür örnekler hayvanlarda görülmediği için, bu soruyu olumsuzlamakta. Şöyle demekte: "Eme-

ğin bölünmesi insan doğasında belirli bir eğilimin yavaş bir sonucu olmasına karşı gereklidir... ; bu eğilim takas, birbirine yardımcı olmak ve bir şeyi bir öteki ile değiştirmektir. Bu eğilimin, insanın doğal güdülerinden olup herhangi bir hesap tanımayan ya da daha olası olan insanın akıl ve konuşma yeteneğinin bir sonucu olup olmadığını incelemek bizim konumuz değildir. Bu eğilim tüm insanlarda olup, bu tür ya da başka tür anlaşmaları tanımayan, başka bir hayvanda bulunmamaktadır.." (*)

Bu saf anlayış, ulusal ekonominin büyük yaratıcılarının, herşeyin meta olduğu ve ticaret için üretildiği günümüz kapitalist toplum düzeninin insanların dünyada varolduğu sürece sürecek olan tek olası ve ebedi bir toplumsal düzen olduğu görüşüne tam inandıkları anlamına gelmektedir. Bir sosyalist olarak kapitalist düzeni ebedi ve tek olası değil, geçici bir tarihsel toplum biçimi olarak kavrayan Karl Marx, günümüz ilişkileri ile geçmiş dönem ilişkileri arasında karşılaştırma yapmıştır. Kendisi burada, insanların binlerce yıl mübadele ve para üzerine birşey bilmeksizin yaşadıklarını ve çalıştıklarını göstermiştir. Toplumun ortak planlı çalışması bittiği oranda, toplum tam özgür ve bağımsız özel mülkiyetli üreticilerden oluşan anarşist bir yığına dönüşmüş, bu oranda mübadele, birbirinden kopuk bireylerin ve bunların emeğini birbirleri ile bağlantılı toplumsal bir ekonomide birleştiren tek araç olmuştur. Geçmişte, üretimin önkoşulu olan ortak ekonominin yerine, insanın özel yaşantısında hiçbir düzeyde kullanılmayan, özel yararı olmayan anlamsız bir ürün ancak insan emeğinin çeşitli özel işleri arasındaki tek ortak nokta olduğundan dolayı, doğrudan toplumsal bir aracı olan para gelmiştir. Bu anlamsız buluş, ilkel komünal toplumun dağılışından sonra bugüne kadarki kültür tarihi boyunca mübadelenin olmazsa olmazı olan bir zorunluluktur. Burjuva ulusal iktisatçıları, parayı salt meta mübadelesinin yüzeysel rahatlığından dolayı çok önemli ve vazgeçilmez birşey olarak görmektedirler. Gerçekte, para üzerine bunu söylemek, örneğin; insanlığın rahatlıktan dolayı dini bulduğunu söylemeye benzer. Gerçekten de para ve din insanlığın belirli geçici ilişkilerinde köklü

* Adam Smith, *Wealth of Nations*, Kap. II. Metinde alıntının yeri boş bırakılmış ve alıntı yayıncı tarafından konulmuştur.

olan ve oluştukları gibi zamanla gereksiz olan önemli iki kültür ürünüdür. Günümüzde toplumsal ekonomiye ağır bir yük olan, ancak bu ekonomik biçimin varlığı için zorunlu masraflar olan altın ve kültlerin üretimi ve aynı şekilde hapishane, militarizm, kamu güvenlik kurumları için harcanan büyük giderler, meta ekonomisinin ortadan kaldırılmasıyla kendiliğinden yokolacaktır.

İç mekanizmasıyla tanıdığımız meta ekonomisi, bize olağanüstü uyumlu ve ahlakın en ulu ilkelerine dayanan bir ekonomik düzen gibi görünmektedir. Çünkü, öncelikle tamamıyla bireysel özgürlük egemendir, herkes istediği gibi istediği işte, istediği kadar çalışmakta, herkes kendi efendisi olup sadece kendi çıkarına yönelebilmektedir. İkinci olarak, birileri mallarını, yani emek ürünlerini başkalarının emek ürünleri ile değişmekte, emek; emekle hem de genelde aynı emek miktarına eşit emek miktarı ile mübadele edilmektedir. Yani, çıkarların karşılıklı ve eşit olması sözkonusudur. Üçüncüsü; meta ekonomisinde mala karşı mal, emek ürününe karşı emek ürünü sözkonusudur. Yani sunacak emek ürünü olmayan, çalışmayan kişi yiyecek de alamaz. Bu da, en ulu adalettir. Gerçekten de 18. yy.'ın felsefecileri ve politikacıları çalışma özgürlüğü için mücadele eden ve lonca egemenliğinin ve feodal serfliğin son kalıntılarının kaldırılmasını isteyen Fransız Devrimi'nin büyükleri eşitlik, özgürlük ve kardeşliğin egemen olduğu bir cennet yaratmaya söz veriyordu.

Benzer bir düşünceyi 21. yy.'ın ilk yarısındaki bazı sosyalistler de savunmaktaydı. Bilimsel ulusal iktisat yaratıldığında ve Smith-Ricardo meta değerlerinin insan emeğine dayandığını bulduklarında, işçi sınıfının tek tük dostları meta değişiminin doğru uygulanmasıyla toplumda tam bir eşitlik ve adaletin olacağını düşündüler. Çünkü emek, aynı miktarda başka emekle mübadele edildiğinde, çalışkanla tembel arasındaki haklı eşitsizliğin dışında, servetin eşitsiz dağılımı olanaksız olacak ve tüm toplumsal servet çalışanlara, yani işçi sınıfına ait olacaktır. Buna rağmen günümüz toplumunda insanların durumu arasında büyük farklar, servetin yanında sefalet ve özellikle çalışmayanlarda zenginlik, emekleri ile değer yaratanlarda ise sefalet görüyorsak, bu emek ürünleri arasındaki aracılığı paranın yapmasından dolayı, değişimde haksızlığın olabileceğinin bir işareti olabilir. Para, servetin tüm kay-

nağının emekten geldiği gerçeğini gizlemekte, sürekli fiyat dalgalanmalarına neden olmakta ve bunun için de keyfi fiyatlara, çelişkilere ve başkalarının sırtından servet birikimine yol açmaktadır. O halde, para ortadan kaldırılmalı! Paranın ortadan kaldırılmasını amaçlayan bu tür bir sosyalizm, ilk önce geçen yy.'ın yirmili, otuzlu yıllarında Thompson, Bray gibi yetenekli yazarların savunduğu İngiltere'de ortaya çıkmış, bu tür bir sosyalizmi Prusya'da Pomeranyah derebeyi ve muhafazakar parlak ulusal iktisatçı Rodbertus yeniden keşfetmiş ve üçüncü olarak bu tür bir sosyalizm Fransa'da 1849 yılında Proudhon tarafından ortaya atılmış, bu yönde pratik incelemeler bile yapılmıştı. Yukarıda adı geçen Bay Bray'in etkisiyle Londra'da ve İngiltere'nin bir çok kentinde "adil takas pazarları" kurulmuştu. Ürünler buralara getirilip para aracı olmaksızın, ancak içerdikleri çalışma saatine göre mübadele edilmekteydi. Proudhon da bu amaçla "Halk Bankaları"nı önermişti. Bu teori ve deneyler çok kısa sürede iflas etti. Parasız mal değişimi gerçekten de tasarlanamazdı, ortadan kaldırmak istedikleri fiyat dalgalanmaları ise üreticilerin, fazla ya da az üretip üretmediklerini, bunların yapımında gerekli emekten fazla ya da az harcayıp harcamadıklarını, gerekli ürünü üretip üretmediklerini gösteren tek araçtır. Anarşist ekonomide yalıtılmış meta üreticileri arasındaki bu tek anlaşma aracı kaldırıldığında, bunlar yalnızca sağır ve dilsiz değil, aynı zamanda kör de olurlar. Bu durumda üretim tamamiyle durur ve kapitalist Babil Kulesi en ufak taşına kadar yıkılır.. Kapitalist meta üretiminden yalnızca parayı ortadan kaldırarak sosyalist mal üretimine geçişe ilişkin sosyalist tasarımlar bir ütopyadan başka bir şey değildir.

Meta üretiminde özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ilkeleri gerçekte ne demektir? Herkesin yalnızca bir emek ürünü karşılığında bir şeyler alabildiği ve eşit değerlilerin mübadele edildiği yerde, genel üretimde servetlerdeki eşitsizlik nasıl oluşabilir? Ancak herkesin bildiği gibi günümüz kapitalist ekonomisi insanların maddi durumlarında ayyuka çıkan eşitsizlik, öte yandan artan kitle yoksulluğu ile belirlenmektedir. Buna göre şimdiye dek sorduğumuz sorulardan oluşan başka bir soru şöyle sorulmalıdır: Meta ekonomisi ve metaların değerlerine göre mübadele edilmesiyle kapitalizm nasıl varolabilir?

Ücret Yasası

I

Tüm metalar değerlerine, yani bunların içerdiği gerekli toplumsal emeğe göre mübadele edilir. Paranın aracı rolü oynaması metaların değişim temelinde birşey değiştirmez. Paranın kendisi, yalnızca toplumsal emeğin çıplak bir ifadesi olup, her metada bulunan emek miktarı, metanın satıldığı para miktarı ile ifade edilmektedir. Bu değer yasasından dolayı pazardaki metalar arasında tam bir eşitlik bulunmaktadır. Ve pazarda mübadele edilen milyonlarca meta cinsi içinde özel bir meta yapısına sahip olan iş gücü(5) olmasaydı, meta satıcıları arasında da tam bir eşitlik olurdu. Bu meta, başka metalar üretmek için üretim araçlarına sahip olmayanlar tarafından pazara sunulmaktadır. Bildiğimiz gibi yalnızca meta mübadelesi üzerine kurulmuş olan bir toplumda, mübadele yolu dışında mal elde etme olanağı yoktur. Pazara mal götürmeyen kişi yaşama araçlarını elde edemez. Gördüğümüz gibi bir üreticinin pazara götürdüğü mal, bu kişinin toplumsal üretimden pay talebinin bir ifadesi ve aynı zamanda bu payın bir ölçütüdür. Her insan özgür seçimine göre sıradan mallarda, gerekli toplumsal emeğe herhangi bir meta biçiminde verdiği emek kadar, toplumda sarfedilen toplam emek miktarından pay almaktadır. Yaşayabilmek için pazara bu şekilde mal sunmak ve satmak durumundadır. Meta üretmek ve satmak insanların varolma koşulu haline gelmiştir. Ancak herhangi bir malı üretmek için iş aracı, aletler ve benzerleri ayrıca hammadde, yardımcı maddeler, aynı şekilde ışıklandırma gibi çalışmanın gerekli koşullarını sunan bir işyeri ve nihayet metanın üretiminden satımına kadar dayanabilmek için belli miktarda gıda maddesi gerekmektedir. Ormanda toplanan mantar ya da çilek, su kıyısında oturanlar için midye gibi yalnızca az sayıda mal masraf yapmadan üretilebilmektedir. Ancak burada da sepet vb. gibi belirli üretim araçları kadar, bu iş sırasında ya-

şa'mı sürdürmeyi mümkün kılan gıda maddeleri de gereklidir. Ancak ileri üretim yapan tüm toplumlarda birçok meta cinsi üretim araçları için çok önemli, hatta bir bölümü ile oldukça yüksek maaliyeti zorunlu kılmaktadır. Bu üretim araçlarına sahip olmayan, yani meta üretemeyen kişiye, kendi işgücünü bir meta olarak pazara sürmekten başka bir şey kalmıyor.

Her meta gibi işgücünün de belirli bir değeri vardır. Her metanın değerini, yapımında gerekli olan emek miktarı belirlemektedir. İşgücünü üretmek için de bakım, gıda maddeleri gibi belirli bir miktar emek gereklidir. İnsanın işgücü, kendisini çalışabilir durumda tutmak için gerekli emek miktarı oranında değerlidir. Yani meta olan işgücünün değeri, işçi için zorunlu yaşam maddelerinin üretimi ile ifade edilmektedir. Ayrıca pazara sunulan her meta gibi işgücünün değeri de tutarına, yani paraya göre değerlendirilmektedir. Bunun parasal ifadesi, yani meta olarak işgücünün fiyatı, ücrettir. Diğer metaların herbirinde talep, arzdan daha fazla yükseldiğinde fiyat yükselir, arz talepten daha yüksek olduğunda düşer. Aynı şey işgücü metaı sözkonusu olduğunda da geçerlidir; işçiye gereksinim arttığında ücretler artma eğilimi gösterir, pazar taze iş gücü ile doldığında ya da talep azaldığında ücretler düşme eğilimi gösterirler. Sonuncu olarak, her metada olduğu gibi, işgücünün üretimi için gerekli emek miktarı artarsa, yani işçinin gıda maddelerinin üretimi daha fazla emek gerektirirse, işgücünün değeri ve onunla birlikte fiyatı da artar. Bunun tersi durumda; işçiler için gıda maddesi üretiminde gerekli emekten tasarruf, işgücünün değerini, yani fiyatını, ücretini düşürür. David Ricardo 1817 yılında buna ilişkin şunları yazmaktaydı: "şapkaların üretim masraflarını düşürdüğünüzde, talep iki, üç ya da dört katını çıksa bile fiyatı da yeni doğal fiyatına düşecektir. İnsanların bakım masraflarını, gerekli gıda ve giyecek maddelerinin fiyatlarını düşürdüğünüzde, işçi talebi fazla olsa da ücretlerin düştüğünü göreceksiniz."

Böylece meta olarak işgücünün pazardaki diğer metalarla farkı; ilk aşamada satıcısının, yani işçinin ayrılmaz bir parçası olması ve diğer metaların birçoğu satıma kadarki süreyi az ya da çok bekleyebilirken, bu meta, taşıyıcısıyla birlikte gıdasızlıktan dolayı yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığından, uzun süre alıcıyı bek-

lemeye tahammüllü olmamasıdır. Yani, işgücü metaının özelliği kendisini yalnızca değişim değerinin rol oynadığı pazarda göstermemesidir. Bu özellik, bu metanın kullanım değerinde yatmaktadır. Her meta kullanımında gösterdiği yararlılıktan dolayı satın alınır. Çizme ayak giysisi olarak hizmet etmesi için, bardak çay içilebilmesi için satın alınır. Satın alınmış işgücü neye hizmet edebilir? Çok açıktır ki, emek vermeye. Ancak bununla fazla birşey söylemiş olmuyoruz.

İnsanlık varolduğu sürece insanların çalışabilmesine ve çalışmak zorunda kalmasına rağmen, işgücünün satılabilir bir meta olması yüzyıllar boyunca bilinmiyordu. Öte yandan insanın tüm işgücüyle yalnızca kendi geçimini sağlayabildiğini tasarladığımızda, bu tür bir işgücünün satın alınması, yani işgücünün bir meta olması tamamiyle anlamsız olur. Çünkü kişi, işgücü satın alıp karşılığını ödediğinde, onu kendi üretim araçları ile çalıştırdığında ve bunun sonucunda yalnızca satın aldığı işgücü kendi geçimini elde ettiğinde, bu işçinin işgücü satımında kendisine çalışmak için yabancı üretim araçlarını kullandığı anlamına gelir. Meta değişimi bakış açısından bu, herhangi birisinin sonradan kunduracıya armağan etmek üzere çizme alması kadar anlamsız bir ticarettir. İşgücü başka bir kullanıma izin vermediği durumda alıcı için bir yararı olmayıp, meta olarak pazarda bulunamaz. Çünkü ancak belirli bir yararlılığa sahip ürünler meta olarak görünürler. Yani işgücünün meta olarak görünmesi için insana üretim araçları verildiğinde bunlarla çalışabilir olması yeterli olmayıp, kendi yaşam araçlarının üretilmesinden daha fazla çalışabilir olması gerekmektedir. O yalnızca kendini geçindirmek için değil, aynı zamanda işgücünü satın alan kişinin geçimi için de çalışmalıdır. İşgücü, yalnızca kendi fiyatının, yani ücretinin karşılığında aynı zamanda alıcı için de fazladan çalışmak zorundadır. İşgücünün gerçekten de bu özelliği vardır. Peki, bunun anlamı nedir? Artı-emek, işçinin ya da insanın doğal bir özelliği midir? İnsanların yıllarca taştan balta yaptıkları, bir yayın üretiminde aylarca çalıştıkları ya da ateş yakmak için iki odunu saatlerce birbirine sürttükleri dönemlerde, en kurnaz ve acımasız işveren bile işçiden artı-emeği koparamazdı. Yani insanın, artı-emeğini verebilmesi için insan emeğinde belli bir üretkenlik derecesi gerekmektedir. Bu, insanın

gereksinim duyduğu yaşam araçlarını yalnızca kendisi için değil, aynı zamanda başkaları için de üretmesi için, aletlerin, becerinin, insan bilgisinin, doğa güçleri üzerindeki egemenliğinin belli bir aşamaya gelmiş olması demektir. Ancak, aletlerin bu mükemmelliği, bilgi, doğaya belli ölçüde egemenlik, insan toplumunun binlerce yıl süren acılı deneyimleri ile elde edilebilmiştir. İlk kaba taş aletleri ve ateşin bulunuşu ile günümüzün buharlı ve elektrikli makineleri arasındaki zaman aralığı, ancak toplumun içinde, insanların toplumsal ortak yaşama ve çalışmaları ile olası olan bir gelişim demektir. Günümüzün ücretli işçisinin işgücüne artı-emek verme özelliğini, bu emek üretkenliğini kazandıran şey, insana doğa tarafından verilmiş fizyolojik bir özellik değil, toplumsal bir özellik, uzun insanlık tarihinin bir ürünüdür. İşgücü metaının artı-emeği, bir ya da birçok insanın emeği tarafından varolabilen, toplumsal emek üreticiliğinin başka bir ifadesidir. Özellikle iyi doğa şartlarından dolayı ilkel kültür aşamalarında bile olası olan emeğin üretkenliği. her yerde ve her zaman işgücünün satımına ve kapitalist sömürüye götürmüyor. Bir an için, Amerika'nın bulunuşundan 19. yy.'ın sonuna kadar İspanyol sömürgesi olan, halkın temel gıda maddesinin muz olduğu, sıcak bir iklim ve verimli topraklara sahip orta ve güney Amerika'nın tropik bölgelerini düşünelim. Bu noktada Humboldt'un yazdıklarına bir göz atalım: "Bu dünyada, küçük bir arazide muz kadar çok besin maddesi yetiştiren bir bitkinin varlığından kuşku duyuyorum. Büyük cins muz ağaçları ile kaplı yarım hektar toprak 50 kişiden fazla insanı besleyebilirken, aynı yarım hektar topraktan Avrupa'da yılda sekiz kat daha fazla üründen 576 kg. un elde edilip, ancak iki insanın karnını doyurabilmektedir." Buna rağmen muz üretimi için toprağı bir, iki kez kolayca eşelemek gibi çok az emek gerekmektedir. Humboldt şöyle devam ediyor: "Kordiller'in eteğinde, Veracruz, Valladolid ve Guadalajara'nın vadilerinde yaşayan bir insan haftada iki günlük kolay bir çalışmayla tüm ailesinin gıda ihtiyacını sağlayabilir." Burada, emeğin üretkenliğinin aslında sömürüyü olası kıldığı açıktır ve Malthus gibi gerçekten kapitalist ruhlu bir bilim adamı bu cenneti gözlerinde yaşlarla şöyle anlatıyor: "Sınırsız servet üretimi için ne kadar muhteşem bir araç." Başka bir ifadeyle: bu tembel, hayvani muz yiyicileri ça-

lıştırıldığında her duyarlı işveren ne kadar muhteşem bir servet oluşturabilir. Ancak, gerçekte ne görüyorduk? Bu güzel bölge insanları para biriktirmeyi akıllarının ucundan bile geçirmiyor, şu ya da burada gördükleri muzları zevkle tadıyor ve çok boş zamanlarında güneşin altında yatıyor ve yaşamdan zevk alıyorlardı. Humboldt'un şu sözleri çok yerindedir: "İspanyol sömürgelerinde, sıcak iklim insanlarının isteksizliklerinden, kral tüm muz ağaçlarını kesme emrini verinceye kadar vazgeçmeyecekleri sözleri sık sık duyulmaktadır." Bu "isteksizlik" Avrupalı bir kapitalistin bakış açısıyla insan emeğinin amacının servet biriktirmek değil, yalnızca insanın kendi gereksinimlerini doyurmak olduğu ilkel komünal şartlarda yaşayan tüm halkların genel ruhsal durumunu yansıtmaktadır. Ancak bu şartlar egemen olduğu sürece, emeğin en yüksek üretkenliğinde bile bir insanın bir diğeri tarafından sömürülmesi, insan iş gücünün artı-emek üretiminde kullanılması akıldan bile geçmez.

İnsan gücünün bu özelliğini ilk kez çağımızın işvereni keşfetmemiştir. Artı-emeğin çalışmayanlar tarafından sömürülmesi ile eski zamanlarda da karşılaşıyoruz. Antik çağdaki, angarya ilişkileri gibi kölelik, ortaçağdaki serflik, ulaşılmış üretkenliği, yani insan emeğinin birden fazla insanın geçimini sağlama yeteneğine dayanmaktadır. Her ikisi de, toplumdaki bir sınıfın bir ötekisi tarafından geçiminin sağlanmasının, bu üretkenliği kullanmanın farklı biçimleridir. Bu anlamda antik çağdaki köle ve ortaçağ serfliği, günümüzdeki ücretli işçiliğin atalarıdır. Ancak ne antik çağda, ne de ortaçağda işgücü tüm üretkenliğine ve sömürülmesine karşın, meta olmamıştır. Günümüzde ücretli işçi ile işveren arasındaki ilişkinin özelliği ve onu kölelik ve serflikten farklılaştıran olgu, işçinin kişisel özgürlüğüdür. Meta satımı insanın tamamiyle kişisel özgürlüğü temelinde, özgür iradeli kişisel bir ticari iştir. Özgür olmayan bir insan işgücünü satamaz. Ayrıca bunu yapmak için işçinin üretim araçlarına sahip olması gerekmektedir. Üretim araçlarına sahip olduğunda malları kendisi üretir ve kendi işgücünü meta olarak satmazdı. Yani günümüzde kişisel özgürlüğün yanısıra, üretim araçlarından kopmak da işgücünü metaya dönüştürür. Köle ekonomisinde işgücü üretim araçlarından ayrılmamıştır, aksine kendisi de bir üretim aracı durumundadır ve aletlerin, ham-

maddelerin vs. yanısıra efendisinin özel mülkiyetidir. Köle, köle sahibinin ayrımsız üretim araçlarının yalnızca bir parçasıdır. Angarya ilişkisinde işgücü doğrudan yasal olarak üretim aracına, toprağa bağlıdır. Kendisi üretim aracının yalnızca bir yedek parçasıdır. Angarya işi ve verim kişiler tarafından değil de toprak tarafından yapılmaktadır; toprak miras ya da benzeri durumlarda başka çalışan ellere geçtiğinde verim de onunla birlikte geçer. İşçi artık kişisel olarak özgürdür ve ne birisinin mülkiyeti ne de üretim araçlarını bağlıdır. Aksine üretim araçları birinin, işgücü de bir başkasının elindedir ve her iki mülk sahibi de bağımsız ve özgür kişiler olarak satıcı ve alıcı olarak -kapitalist alıcı, işçi işgücünün satıcısı- karşı karşıya gelmektedir. Son olarak, kişisel özgürlük ve işgücünün üretim araçlarından ayrılması emeğin yüksek üretkenliğinde bile her zaman ücretli emeğe, işgücünün satımına yol açmaz. Bu tür bir örneğe, eski Roma'da özgür köylülerin büyük bir kesiminin, köle ekonomisi uygulayan büyük aristokrat mülk sahipleri tarafından topraklarından kaçırılmasında karşılaşıyoruz. Bunlar kişisel olarak özgür insanlar olarak kaldılar. Artık toprağa, yani üretim araçlarına sahip olmadıklarından kırsal alandan Roma'ya özgür proleterler olarak gittiler. Ancak burada zengin mülk sahiplerinin geçimini köle tüccarları sağladığından, bunların özgür işgücünü satın almak zorunda olmadıklarından, işgüçlerini alıcı bulamadıkları için satamamışlardı. Köle emeği o dönem, herşeylerini köle emeğinin ürettiği mülk sahiplerinin tüm yaşam ihtiyaçlarını tamamiyle doyurmaktaydı. Köle üretiminin amacı mal satımı değil de kendi tüketimleri olduğundan, işgüçlerini kendi yaşam ve lükslerinin dışında kullanamamaktaydılar. Bu şekilde Romalı proletere kendi emeğinden elde edebileceği tüm kaynaklar kapandığından, dilenmekten -devletten dilenmekten veya gıda maddelerinin periyodik dağılımından- başka bir şey kalmıyordu. Yani eski Roma'da ücretli emek yerine, devlet hesabına mülkiyetsizlerin ve özgürlerin doyurulması ortaya çıkmıştı. Bunun için Fransız iktisatçısı Sismondi şöyle diyordu: Eski Roma'da proletaryayı toplum beslerken, günümüzde toplumu proletarya beslemektedir. Günümüzde kendisinin ve yabancıların geçimini sağlaması proleter emeği ve bu işgücünün satımı ile olası ise, bu günümüzdeki üretimin tek biçiminin özgür emek ve meta üretimi

olarak doğrudan tüketime değil de, ürünlerin satılmak üzere üretilmesinden kaynaklanmaktadır. Köle sahibi köleleri kendi rahatı ve lüksü için satın alıyordu. Feodal bey aynı amaçla, yani sülalesiyle birlikte şatafatlı yaşamak için serflerden angarya iş ve vergiler alıyordu. Çağımızdaki işveren işçileri kendi gereksinim duyduğu besin, gıda ve lüksü için değil, karşılığında para alabileceği meta satımı için üretim yaptırıyor. Ve bu ticarette işçiyi ücretli emekçi haline getirdiği gibi, kendisini de kapitalist haline getiriyor.

Böylece yalnız işgücü satımı gerçeği, bir dizi toplumsal ve tarihsel ilişkilerin ipuçlarını vermektedir. İşgücünün meta olarak pazarda görünmesi; 1- işçinin kişisel özgürlüğünü, 2- üretim araçlarından ayrılmasını ve üretim araçlarının çalışmayanların elinde toplanmasını, 3- emeğin yüksek üretkenliğini, yani artı-emek verme olasılığını, 4- meta ekonomisinin genel egemenliğini, yani artı-emeğin meta biçiminde satımını sağlamak için işgücünün satın alımını, göstermektedir. (6)

Yüzeysel olarak, pazar bakışıyla, işgücü metanın satımı ve alımı, ayakkabı ya da soğan alımı gibi, her an yaşanan sıradan bir ticarettir. Metanın değeri ve bundaki değişimler, fiyatı ve bundaki dalgalanmaları, pazardaki satıcı ve alıcının eşitliği ve bağımsızlığı, ticaretin talebe bağlı olması; herşey sıradan bir ticari iş gibi görünmektedir. Ancak bu metanın özel kullanım değerinden, bu kullanım değerini oluşturan özel ilişkilerden dolayı, meta dünyasının bu güncel pazar ticareti yeni ve çok ayrı bir toplumsal ilişkiye dönüşmektedir. Pazar ticaretinden neler gelıştiğine bakmaya devam edelim.

II

İşveren, işgücünü satın alıp her alıcı gibi değerinin karşılığını ödüyor, yani işçinin geçimini sağlayacak tutarı ücret olarak ödeyerek bunun üretim masraflarını karşılamış oluyor. Ancak satın alınan işgücü toplumda kullanılan sıradan üretim araçları ile kendi geçimi için gerekli olandan daha fazlasını üretebilmektedir. Bildiğimiz gibi, bu tüm ticaretin önkoşuludur, aksi halde bu alışveriş anlamsız olur ve meta olarak işgücünün kullanım değeri tam

da budur. Her metada olduğu gibi işgücünün değişim değeri, bunun üretiminde gerekli olan emek miktarı tarafından belirlendiğinden. bir işçinin çalışacak durumda olması için gerekli gıda, giyim vs. için diyelimki 6 saatlik bir çalışma yeterlidir. Meta olarak işgücünün fiyatı, yani ücret olağan durumda parada ifadesini bulan altı saatlik iş karşılığıdır. Ancak işçi, işveren için altı saat değil, diyelim ki 11 saat çalışmaktadır. Bu durumda bu 11 saat içinde birinci olarak, işverenden aldığı altı saatlik parayı geri ödemiş ve ayrıca beş saat de karşılıksız çalışmış, işverene armağan etmiş olur. Yani bir işçinin işgünü genelde ve gerekli olarak iki bölümden oluşmaktadır: birinci bölüm, kendi beslenmesi için ödenen ve çalışarak karşılığını geri ödediği, bir başka deyişle kendisi için çalıştığı zamandan, ikincisi ise, kapitaliste armağan ettiği ya da onun için artı-değer ürettiği, karşılığının ödenmediği emekten oluşuyor.

Buna benzer durumlar toplumsal sömürünün eski biçimlerinde de sözkonusuydu. İtaatkarlık döneminde, itaat edenin kendisi ve bey için verdiği emek zaman ve alan olarak ayrıydı. Çiftçi kendisi için ne kadar, bey ya da papaz için ne kadar çalıştığını biliyordu. İlk önce birkaç gün kendi tarlasında, sonra da birkaç gün efendinin tarlasında çalışıyordu. Ya da öğleden önce kendisi, öğleden sonra da beyin tarlasında çalışıyordu. Örneğin, Elsass-maurusmünster'de bir köydeki angarya emek 12. yy.'ın ortalarında şu şekilde uygulanıyordu; Nisan'ın ortasından Mayıs'ın ortasına kadar her çiftçi haftada üç tam gün, Mayıs'tan bayrama kadar her hafta bir öğleden sonrası, bayramdan mahsülü kaldırmaya kadarki dönemde haftada üç gün, mahsül kaldırma döneminde haftada üç öğle sonrası ve yılbaşına kadarki dönemde ise haftada üç tam gün çalışmaktaydı. Ortaçağın bitimine doğru, serfliğe geçişle birlikte efendiler için çalışma o kadar yoğunlaşmıştı ki, artık haftanın her günü ve senenin her haftası angarya emeğe aitti ve köylüye kendi toprağını işlemek için zaman kalmıyordu. Ancak bu durumda bile köylü kendisi için değil de, başkaları için çalıştığını biliyordu. En aptal çiftçi bile bunun böyle olduğunu bilmekteydi.

Çağımızdaki ücretli emekte ise durum tamamiyle farklıdır. İşçi iş gününün bir bölümünde beslenmesi, giyimi gibi kendi gereksinimleri için, herhangi bir bölümünde ise işverene eşya üret-

mek için çalışmıyor. Tam da tersi, fabrikadaki ya da başka bir işyerindeki işçi tüm gün boyunca kendi özel tüketimi ya da gerek duyduğu herhangi bir eşyayı değil, lastik, tel ya da kumaş gibi hep aynı eşyayı üretmektedir. Bütün gün ürettiği arasında fark bulunmayan, teller ya da bantlar veya kumaş parçalarının hepsi de birbirine benziyor, bunlardan bir bölümünün kendisi, diğer bölümünün ise işveren için, ödenmiş ya da ödenmemiş emek olup olmadığı belli olmuyor. Aksine işçinin ürettiği ürünün kendisi için bir yararı yoktur ve bunun bir parçası bile ona ait değildir; işçinin ürettiği herşey işverene aittir. Burada ücretli emek ile serflik arasında çok büyük bir dış ayrım bulunmaktadır. Angarya çalışan köylü olağan şartlarda kendi tarlasında çalışmak için mutlaka bir zamana gerek duyardı ve kendisi için çalıştığı herşey ona aitti. Çağımız ücretli işçisinin tüm ürünü işverene aittir ve fabrikadaki işinin kendi ihtiyaçlarıyla bir ilişkisi yok gibi görünmektedir. Ücretini almıştır ve ürettiği herşey işverene aittir. Ancak işçiye görünmeyen fark daha sonra işverenin hesabında, işçilerinin üretiminden elde ettiği miktarı hesapladığında görülür. Bu, kapitalist için ürünün satımından eline geçen para ile gerek üretim araçları gerekse işçiye ödediği ücret arasındaki farktır. Kendisine kar olarak kalan miktar, ödenmeyen emek tarafından yaratılmış değerdir. Yani, işçilerin yarattığı artı-değer. Yani her işçi örneğin lastik, kumaş ya da boru ürettiğinde, ilk önce kendi ücretini daha sonra da kapitaliste armağan ettiği artı-değeri üretmektedir. Örneğin, işçi 11 saatte 11 metre ipek kumaş mı üretti, bu kumaşın 6 metresi ücretinin değerini, 5 metresi de işverenin artı-değerini içermektedir.

Ancak, ücretli emek ile köle ya da angarya emek arasında başka önemli ayrımlar da vardır. Gerek köle gerekse angarya çalışan köylü genelde kendi gereksinimleri ve efendilerinin tüketimi için çalışmaktadırlar. Efendileri için besin ve giyim eşyaları, mobilya, lüks eşyalar vs. üretmektedir. Bu, kölelik ve angarya ilişkisi ticaretin etkisi altında yok olmadan önce olağan bir durumdu. Ancak insanın tüketim yeteneğinin, ki buna özel yaşantıdaki lüks de dahildir, sınırları vardır. Antik dönemdeki köle sahibi ya da ortaçağ derebeyi, dolu silolar, dolu ahırlar, çok çeşitli elbiseler, kendisi ve tüm saray halkı için zengin bir yaşam, zengin döşeli odalardan daha fazlasını kullanamıyordu. Güncel yaşamda kullanılan bu tür

eşyalar çok uzun süre stok edilemiyordu: Buğday taneleri çürüyor ya da fareler tarafından yeniliyor, saman kolayca alev alıyor, elbiseler zarar görüyor, süt ürünleri, meyve ve sebzeler ise uzun süre korunmaya yatkın değil. Köle ve angarya ekonomisindeki tüketimin, en savurgan yaşam tarzında bile doğal sınırları ve böylece köle ve çiftçinin olağan sömürülmesinin de sınırları vardı. Durum, işgücünü meta üretimi için satın alan işverende farklıdır. İşçinin fabrika veya işyerinde ürettiği şey genelde kendi tüketimi için gereksiz olduğu kadar, işveren için de gereksizdir. İşveren, satın aldığı işgücüne kendisine giyim ya da gıda maddeleri değil, kendi tüketimi için yararsız olan herhangi bir meta ürettirmektedir. İpek kumaşları ya da boruları ya da tabutları, bunlardan olası olduğu kadar hızlı kurtulmak, satmak için ürettirmektedir. Bunların satışlarından para elde etmek için ürettirmektedir. Ve masraflarını olduğu gibi işçilerinin emeğini de para biçiminde geri ödemektedir. Tüm bu ticareti işçilerin ödenmeyen emeğini paraya çevirmek amacıyla yapmakta ve işgücünü satın almaktadır. Bildiğimiz gibi para, sınırsız servet birikiminin bir aracıdır. Servet, para biçiminde en uzun süredeğerinden bir şey kaybetmemektedir. Aksine, sonradan göreceğimiz gibi para biçimindeki servet sınır tanımıyor, sonsuza kadar büyüyebiliyor. Buna uygun olarak, çağımız kapitalistlerinin artı-emeğe açlığı da sınır tanımıyor. İşçilerden ne kadar fazla ödenmeyen emek koparılırsa, o kadar da karlı olmaktadır. İşgücü satın alımının asıl amacı ve görevi artı-emek koparmaktır, hem de sınırsız ölçüde.

Kapitalistin, işçilerden kopardığı artı-değeri büyütmedeki doğal eğilimi, işgücünün bileşenlerini incelediğimizde kendiliğinden ortaya çıkan iki kolay yolu bulunmuştur. İşçinin işgününün, kendi ücretini geri ödediği ve karşılığı ödenmeyen artı-emeğini verdiği iki bölümden oluştuğunu görmüştük. İşveren bu ikinci bölümü olası olduğu kadar büyütmek için ya işçinin tüm işgününü uzatma ya da işgününün ödenmiş bölümünü kısaltma, yani işçinin ücretini düşürme gibi iki yola başvurabilir. Kapitalist, gerçekten bu iki yöntemi de kullanıyor ve bunun için de ücretli emek sisteminde, iş saatlerinin uzatılması ve ücretlerin düşürülmesi gibi sürekli iki ayrım oluşuyor.

Kapitalist meta olarak işgücünü diğer metalarda yaptığı gibi,

yarar sağlamak için satın almaktadır. Örneğin ayakkabı satın aldığımızda, bunu olası olduğu kadar uzun bir süre kullanmak isteriz. Malın kullanımı ve yararı alıcısına aittir. Yani işgücünü satın alan kapitalist, meta alıcısı bakış açısıyla, satın aldığı metanın olası olduğu kadar uzun bir süre ve olası olduğu kadar çok hizmet etmesi talebinde tamamiyle haklıdır. İşgücünü bir hafta için satın aldıysa, onu bir hafta kullanım hakkına sahiptir ve alıcı bakış açısıyla işçiyi mümkün olsaydı, haftada iki kez 48 saat çalıştırırdı. Öte yandan metanın satıcısı olan işçinin bakış açısı, tam da bunun tersidir. İşgücünün kullanımı kuşkusuz kapitalistin denetimi altındadır, ancak bu, sınırını işçinin maddi ve manevi verim gücünde bulur. Bir at normal koşullarda ancak günde sekiz saat çalışabilir. Bir insan da işte harcadığı gücüne yeniden kavuşabilmek için yemek, dinlenme, giyim vs. ihtiyaçlara gerek duyar. Bu zaman kendisine verilmezse, yalnızca işgücü değil, aynı zamanda kendisi de yaşayamaz. Fazla çalışma işgücünü azaltır ve işçinin ömrünü kısaltır. Yani kapitalist, işgücünü sınırsız kullanarak, işçinin yaşamından kısaltarak bir haftalık ücret ile üç haftalık emeği kullanmış olur. Bu meta ticareti bakış açısıyla, kapitalistin işçiyi çalması demektir. Böylece kapitalist ve işçi meta pazarı zemininde iki karşıt bakış açısını temsil ederler ve işgününün gerçek süresi sorunu, yalnızca kapitalist sınıf ile işçi sınıfı arasındaki mücadele yoluyla bir iktidar sorunu olarak çözümlenir. Aslında işgünü belli bir sınıra tabi değildir; zaman ve yere göre sekiz, on, oniki, ondört, onaltı, onsekiz saatlik işgünü görmekteyiz. Bu bir bütün olarak işgününün uzunluğu için verilen binlerce yıllık bir mücadelenin sonucudur. Bu mücadelede iki önemli kesit görüyoruz: Birincisi, ortaçağın başlangıcında, 14. yy.'da kapitalizmin ilk çekingen adımlarını attığı ve lonca rejiminin sağlam zırhını zorlamaya başladığı dönemdir. Zanaatin en gelişmiş dönemindeki olağan iş saati on saat olup, yemek, uyku, dinlenme zamanları ve pazar, bayram günleri çok rahatlıkla uygulanıyordu. Yavaş çalışmaya yatkın eski zanaat için bu süre yeterliyken, kapitalist için değildi. Ve böylece kapitalistlerin hükümetlerden kopardıkları ilk kazanımları iş saatini uzatacak yasalar olmuştu. 14. yy.'dan 17. yy.'a dek İngiltere'de olduğu gibi, Fransa'da ve Almanya'da da en asgari işgünü süresi üzerine yasalarla, yani işçilerin, çırakların belirli bir süreden az, genelde oniki saatten az ça-

lışma yasaklarıyla karşılaşmaktayız. İşçilerin en genel kanı olan tembellikleri ile mücadele ortaçağdan 18. yy.'a kadar sürmüştür. Ancak eski lonca zanaatkarlığının gücü kesildiğinden ve proletarya kitleleri her türlü üretim araçlarından yoksun olarak yalnızca işgücü satımına muhtaç durumdayken, öte yandan büyük manifaktürler oluşuyorken, 18. yy.'dan bu yana durum değişmiştir. Aniden her yaştan, her cinsiyetten işçinin öyle sınırsız sömürüsü başlamıştır ki, geniş kitleler vebadan kırılır gibi yerle bir edilmişti. 1863 yılında bir İngiliz milletvekili parlamentoda şöyle konuşuyordu: "Pamuk sanayiinin 90 yıllık bir geçmişi vardır. Bu sanayi İngiliz ırkının üç nesillik sürecinde dokuz nesil pamuk işçisi yutmuştur."(*) Ve bir İngiliz burjuva yazarı olan John Wade, "Orta Tabakanın ve İşçi Sınıfının Tarihi" adlı yapıtında şu satırlara yer veriyor: "Fabrikatörün kar hırsı ve avdaki vahşeti İspanyolların altın aramada Amerika'nın kızılderililerine karşı sergilediklerini aratmamaktadır."İngiltere'de 19. yy.'ın altmışlı yıllarında dokuma fabrikaları gibi belli sanayi dallarında, 9-10 yaşlarındaki çocuklar sabahın 2, 3 ve dördünden, akşamın 10, 11, 12'sine kadar çalıştırılıyordu. Almanya'da ayna civaları üreten yerlerde, fırınlarda geçmişte egemen olan ve günümüzde de konfeksiyon ve ev sanayiinde egemen olan şartlar bilinmektedir. Çağdaş kapitalist sanayi o döneme dek henüz bilinmeyen gece işini bulmuştur. Tüm eski toplum şartlarında gece, doğanın insana verdiği dinlenme süresi olarak bilinmekteydi. Kapitalist işletme, geceleri işçilerden koparılan artı-değerin, gündüzleri koparılandan farklı olmadığını belirlemiş ve gündüz ve gece vardiyasını uygulamaya koymuştur. Aynı şekilde ortaçağdaki zanaatkar loncası tarafından katı biçimde dinlenme günü olarak kalmasına dikkat edilen pazar günleri kapitalistlerin artı-değer açlığına kurban edilmiş ve öteki iş günlerine eklenmiştir. Buna ayrıca işgününü uzatmak için birçok buluşlar eklenmiştir: yemeğin mola verilmeksizin çalışırken yenilmesi, makinaların iş saati sırasında değil de, iş bitiminden sonra, yani işçilerin dinlenme süresinde temizlenmesi vs. Kapitalistlerin yüzyılın ilk yıllarında bu sınır tanımaz uygulaması, bu kez işgününü uzatmayla değil, kısaltmayla ilgili bir dizi yasa ge-

* Marx, *Kapital I*, Almanca basımda sf. 282.

rektirmiştir. Hem de, azami iş günü süresini belirleyen yasalar, işçilerin baskısıyla değil, kapitalist toplumun varolma eğilimi ile çıkarılmıştır. Büyük sanayiinin yüzyılın başındaki sınırsız ekonomisi işçi kitleleri üzerinde o kadar yıkıcı bir etki yapmıştır ki, salgın hastalıklar, ölüm oranları, fiziki sakatlanma, manevi bunalımlar, toplumun varlığını tehdit etmiştir(*). Sermayenin artıdeğere olan hırsı devlet tarafından dizginlenmediği sürece, devletleri ancak işçilerin kemiklerinin göründüğü mezarlara dönüştüreceği açıktı. Ancak işçi olmaksızın işçi sömürüsü de olamazdı. Yani sermaye kendi çıkarları için, gelecekte de sömürmek için o anki sömürüyü sınırlamak zorundaydı. Daha uzun vadeli sömürmek için halk gücü korunmak zorundaydı. Bu bakış açısından hareketle tüm öteki burjuva sosyal reformları gibi, en az işgünü kuralı oluştu. Bu av yasalarına benziyor. Değerli hayvanların rasyonel olarak yaygınlaşması ve ava düzenli olarak hizmet etmesi için belli bir avlanma süresi olduğu gibi, sosyal reform da proletaryanın işgücünün sermaye tarafından rasyonel sömürülmesine hizmet etmesi için belli bir zaman koymaktadır. Ya da Marx'ın dile getirdiği gibi; Fabrika emeğindeki sınırlandırma, çiftçiyi gübrelemede tarlanın üzerinde çökmeye zorlayan aynı gerekçeyle yapılmıştı. Fabrika yasası ilk önce çocuklar ve kadınlar, daha sonra da tek tek sanayi dalları için tek tek kapitalistlerle sürdürülen çetin mücadelelerle adım adım doğmuştu. Bunun ardından Fransa'da ancak 1848 Şubat Devrimi, galip Paris proletaryasının baskısı altında tüm çalışanların, erkeklerin de tüm iş alanlarındaki iş süresini düzenleyen ilk genel yasa olan oniki saatlik işgününü ilan etti. ABD'de 1861'de köleliği kaldıran iç savaşın hemen ardından Av-

* Genel askere gitme zorunluluğundan beri, erişkin erkeklerin ortalama boy ölçüsü küçülmekte, bununla beraber askere alınmadaki boy ölçütü de küçülmektedir. Fransa'da büyük devrimden önce piyade alayları için askere alınmadaki asgari boy 165 cm. idi. 1818 yasasından sonra bu uzunluk 157 cm. oldu, 1852'den sonra ise 156 cm. olmuştu. Fransa'da genelde boy yetersizliğinden ve kötü sağlıktan dolayı askere çağrılanların yarısı geri gönderiliyor. Saksonya'da 1780'de askere gidebilmek için en az 178 cm., altmışlı yıllarda ise 155 cm. boyunda, Prusya'da 157 cm. olmak gerekiyordu. 1858'de Berlin yedek birliği kontenjanını dolduramayıp, 156 kişilik eksikliğini bildiriyordu.

rupa kıtasına da yansıyan sekiz saatlik işgünü hareketi başladı. Rusya'da Moskova sanayi bölgesindeki 1882 yılında başgösteren büyük fabrika hareketlerinden kadınlar ve çocuklar için koruma yasaları ve 1896 ve 1897 yılındaki ilk 60.000 işçiyi kapsayan genel grev sonucu yetişkin erkekler için onbirbuçuk saatlik işgünü ortaya çıkmıştı. Almanya, kadınlar ve çocuklar için yürürlüğe koyduğu koruma yasaları ile bu gelişmelerin gerisinde kalmıştır.

Biz buraya kadar ücretli emeği yalnızca iş süresi açısından ele aldık ve işgücü satımı ve alımı gibi basit bir meta ticaretinin nasıl da kendisine özgü görüntüler oluşturduğunu gördük. Ama burada Marx'ın sözcükleriyle konuşmak gerekiyor: "İşçilerin üretim sürecine girdiklerinden daha değişik olarak çıktıklarını kabullenmek gerekiyor. Pazarda öteki meta sahiplerinin karşısına işgücü sahibi olarak çıkıyor, meta sahibi karşısında bir meta sahibi gibi bulunuyor, kapitalistle yaptığı işgücü satım anlaşması, onun özgür olduğunu kanıtlıyor. Anlaşma yapıldıktan sonra işçi, özgür olmadığını, işgücünü satmak için kendisine ait olan zamanını satmak zorunda olduğunu, damarlarında emilecek bir damla kan bulunduğu sürece, sülüğün kendisini bırakmayacağını fark eder. İşçiler, acılarına neden olan yılana karşı sınıf olarak kafa kafaya verip soylarını azraile ve köleliğe satan, kendi iradeleriyle sermaye ile yaptıkları anlaşmayı engelleyecek çok güçlü toplumsal bir engel, bir devlet yasası koparmalıdırlar"(*)

Gerçekten de işçi koruma yasaları, günümüz toplumunun, meta üretimi ve meta mübadelesine dayanan formel eşitlik ve özgürlüğün, işgücü pazarda meta olarak göründüğünden beri parçalarına ayrıldığı, eşitsizlik ve özgürsüzlüğe dönüştüğünün ilk resmi itirafıdır.

III

Kapitalistlerin artı-değeri arttırmak için uyguladıkları ikinci yöntem, ücretin düşürülmesidir. Ücret de, işgünü süresi gibi belli sınırlara bağlı değildir. Herşeyden önce emek ücretinden bah-

* Marx, *Kapital I.*

settiğimizde işçinin işverenden aldığı parayı, bununla aldığı gıda maddelerinden ayırd etmek gerekiyor. Bir işçinin ücretinin günde 2 Mark olduğunu bilmekle beraber onun ücreti üzerine yine de birşey bilmiyoruz demektir. Çünkü bu iki mark ile ucuzluk dönemlerinden daha az gıda maddesi satın alabilmekte, aynı iki mark her bölgede ayrı ayrı anlamlar taşımaktadır. Bir işçi ücret olarak eskisinden daha fazla para alabilir, ancak bu eskiye oranla daha yüksek ücret aldığı anlamına gelmez. Yani gerçek ücret, bir işçinin aldığı gıda maddelerinin toplamı iken, para olarak ücret yalnızca itibari bir ücrettir. Ücret işgücü değerinin yalnızca parasal ifadesiyse, bu değer gerçekte işçinin gerekli gıda maddelerindeki emek miktarı ile ifade edilir. Ancak "gerekli gıda maddeleri" nelerdir? İşçiler arasında, konumuzda rol oynamayan, bireysel ayrımları bir kenara bırakırsak, işçi sınıfının ayrı ülkelerde ayrı dönemlerdeki çeşitli yaşam standartları, "gerekli gıda maddeleri" kavramının çok esnek ve değişken bir kavram olduğunu kanıtlamaktadır.

Durumu daha iyi olan İngiliz işçisi için bir dilim biftek yaşam için gerekli maddeyken, Çinli bir işçi bir avuç pirinçle yetinmektedir. "Gerekli gıda maddeleri" kavramının esnekliği karşısında, emek ücreti üzerine de kapitalist ve işçi arasındaki iş günü süresindekine benzer bir mücadele gelişmektedir. Kapitalist şu bakış açısından hareket etmektedir: Kuşkusuz her dürüst alıcı gibi ben de işgücünü değerine göre ödemeliyim. Ancak işgücünün değeri nedir? Gerek duyduğu gıda maddeleri mi? Ben işçime yaşaması için ne kadar gerekiyorsa o kadarını veriyorum; ancak bir insanın yaşaması için neler gerektiğini bilim, fizyoloji ve genel deneyim göstermektedir. Bu gerekli olanın en azını verdiğim anlaşılır bir şeydir, üçüncü bir kuruş daha verdiğim zaman dürüst bir alıcı değil de malını satın aldığı kişiye kendi cebinden hediyeler veren bir aptal, bir hayırsever olurum; kunduracıma ya da sigara satıcıma da bir kuruş hediye etmiyor ve bunların mallarını da olası olduğu kadar ucuza satın almaya çalışıyorum. Aynı şekilde işgücünü de işçimden mümkün olduğu kadar ucuza almaya çalışıyor ve işçime yaşamda kalması için gerekli olanın en azını verdiğimde onunla hiçbir hesabımız kalmamış oluyor. Kapitalist, meta üretimi bakış açısından tamamen haklıdır. Ancak şu bakış açısıyla kapitalisti ya-

nıtlayan işçi de en azından onun kadar haklıdır: Kuşkusuz işgücümün gerçek değerinden daha fazlasını isteyemem. Ancak ben bu değerin gerçekten de tamamını ödemeni istiyorum. Yani gerekli geçim kaynaklarının dışında bir şey istemiyorum. Ancak gerekli gıda maddeleri nelerdir? Sen bu soruya fizyoloji ve deneyimlerin, insanın yaşaması için asgari olanlar yeterlidir yanıtını veriyorsun. Yani sen "gerekli gıda maddeleri"nin mutlak zorunlu fizyolojik gerekliliği ile eşit tutuyorsun. Ancak bu meta değişimi yasasına ters düşmektedir. Çünkü sen de en azından benim kadar biliyorsun ki, pazardaki her metanın değerinde, bunun üretiminde gerekli olan toplumsal zorunlu emek miktarı belirleyicidir. Eğer senin kurduracın dört günde ürettiği bir çift ayakkabı için senden 20 mark istiyorsa, sen ona: "bu tür bir ayakkabı fabrikada makina ile 1 günde üretildiğinden oradan 12 marka alabilirim -çünkü artık bunlar makina ile üretilmektedir-. Yani sizin dört günlük emeğiniz, sizin için gerekli olsa da makine ile üretmediğinizden toplumsal olarak gerekli değildir. Ancak bunun sorumlusu ben değilim ve size bunlar için toplumsal gerekli değeri olan 12 markı ödeyeceğim" diyeceksin. Eğer ayakkabı alımında bu şekilde davranacaksan, aynı şekilde bana da öyle davranıp, iş gücümü satın aldığında, onun korunması için toplumsal gerekli masraflarını ödemek zorundasın. Ülkemizde ve çağımızda benim sınıfımdan bir erkeğin geçimi için gerekli olan herşey toplumsal olarak gereklidir. Kısaca, sen bir hayvanda olduğu gibi, beni kıt kanaat yaşatabilecek fizyolojik gerekliliklerin en azını değil de, alışkın olduğum yaşam standardını güvenceye alacak toplumsal asgariyi vermelisin. Ancak bu durumda dürüst bir alıcı olarak malın değerini ödemiş, aksi durumda malın değerinden düşük bir ödeme yapmış olursun.

Salt mal alım satım bakış açısıyla bile işçinin kapitalist kadar haklı olduğunu görüyoruz. Ancak işçi bu bakış açısını zamanla gündeme getirir, çünkü bunu ancak toplumsal bir sınıf, yani bir bütün, bir organizasyon olarak gündeme getirebilir. İşçi ancak sendikalar ve işçi partisinin oluşumuyla, işgücünün değerini, yani varlığını sosyal ve kültürel bir gereklilik olarak onaylatmaya başlar. Ancak ülkede sendikaların ve bunların tek tek iş alanlarında örgütlenmesinden önce, ücretleri belirlemede, kapitalistlerin yaşam araçlarını fizyolojik bir asgariye, deyim yerindeyse hayvansal as-

gariye indirmedeki, yani değerinin altında ödeme eğilimi belirleyicidir. Sermayenin dizginsiz egemenliğine işçi birlikleri ve örgütleri tarafından karşı konulmadığı dönemler, işçi ücretleri ve iş süreleri konusunda, fabrika yasalarından önce işçilerin barbarca aşağılanmasına yol açmıştı. Bu, sermayenin işçinin yaşantısında, önceden zanaat ve tarım ekomomisinden alıştığı rahatlık ve lüksün izlerine karşı yürüttüğü bir haçlı seferidir. Bu, işçinin tüketimini ağzından girecek yiyeceğin en aza indirgenerek, tıpkı bir hayvanın doyurulması ya da bir makinanın yağlanması gibi yeknesak bir eyleme dönüştürme çabasıdır. Bu yapılırken, en alçakgönüllü, en azla bile yetinen işçiler, diğer işçilere örnek olarak gösterilmektedir. İşçilerin insani yaşam standardına karşı yürütülen bu haçlı seferi -kapitalist sanayi gibi- ilk önce İngiltere'de başladı. Bir İngiliz yazarı 18. yy.'da şöyle yakınıyordu: "Manifaktür işçilerimizin tüyler ürpertici lüksü incelendiğinde, sert içkiler, cin, çay, şeker, yabancı meyveler, bira, basılı kumaş, enfiye, sigara vs. kullandıklarını görürüz." O dönem Alman, Fransız, Hollandalı işçiler İngiliz işçilerine ölçülülüğün bir örneği olarak gösteriliyordu. Bir İngiliz fabrikatörü şunları yazıyordu: "Fransa'da emek, İngiltere'de olduğundan üçte bir daha ucuzdur; çünkü Fransız yoksulları (işçilere o dönem böyle deniyordu) sıkı çalışıyor, elbise ve gıdayı sınırlıyor ve bunların ana tüketimlerini ekmek, meyve, baharat, kök ve et pahalı olduğundan kurutulmuş balık, un pahalıysa çok az da ekmek oluşturuyor." 19. yy.'ın başında Amerikalı Graf Rumford işçilerin gıda maddelerini daha ucuza mal etmeleri için özel olarak "İşçiler İçin Yemek Kitabı" adlı bir yapıt yayınladı. Birçok ülkenin burjuvazisi tarafından alkışlanarak onaylanan bu ünlü kitabın bir yemek tarifi şöyleydi: "64 kişilik bir çorba için 2.5 kilo arpa, 2.5 kilo mısır, 30 kuruşluk ringa balığı, 10 kuruşluk tuz, 10 kuruşluk kara biber ve baharat -toplam 2.08 mark- yeterlidir. Hatta tahılın ortalama fiyatları ile masraflar kişi başına üç kuruşa düşürülebilir." Justus Liebig, Güney Amerika'nın ocaklarında yaklaşık 2-3 metre derinden omuzlarında 90-100 kilo ağırlığında madeni çıkararak dünyanın belki de en ağır işini yapan işçilerin yalnızca fasülye ve ekmekle karınlarını doyurduklarını aktarmaktadır. Ekmeği fasülyeye yeğleyen bu işçilerin işverenleri, bunlara atlara davranır gibi davranarak, fasülye kemik oluşumuna ekmekten daha

fazla katkıda bulunduğundan, fasülye yemeğe de zorlamaktadırlar. Fransa'da 1831'de işçilerin -Lyon'daki ipek dokumacıları- açlığa karşı ilk ayaklanması olmuştu. Ancak sermaye ilk korkusunu ikinci kraliyet döneminde, altmışlı yıllarda, makine sanayiinin Fransa'ya gerçekten girişiyle birlikte ücretleri düşürürken yaşamıştır. İşverenler, daha ucuz işgücü bulmak için şehirlerden kırsal alanlara kaçmıştı. Orada verdikleri ücretlerde o kadar cüretkar davranıyorlardı ki, örneğin kadınları 4 kuruş gündelikle çalıştırmaktaydılar. Ancak bu ücretlerle bir hayvanın bile karnı doymayacağından, bu sefaları uzun sürmedi. Almanya'da ise sermayenin tekstil sanayiinde verdiği ücret, fizyolojik asgarinin bile altında olup, kırklı yıllarda Schlesien ve Böhmen'deki dokumacıların açlığa karşı ayaklanmalarına yol açtı. Günümüzde, sendikaların yaşam standardı üzerinde etkilerinin olmadığı her yerde, bu hayvani asgari ücret geçerlidir; kırsal alandaki işçilerde, konfeksiyonda, ev sanayiinin çeşitli alanlarında.

IV
Yedek İşçi Ordusunun Oluşumu[7]

Çalışma yükünün artırılması ve çalışanların yaşam standardının mümkün olan en düşük düzeye indirilmesi ile çağdaş kapitalist sömürü, köle serf ekonomisinin çöküşüne doğru giderken uyguladığı sömürüyü andırmaktadır. Ancak; önceki dönemlerde bilinmeyen ve yalnızca kapitalist meta üretiminin yarattığı sürekli bir olgu ise, çalışanların bir bölümünün çalıştırılmaması ve bu nedenle de tüketmemeleri, yani yedek işçi ordusudur. Kapitalist üretim pazara bağlı olup talebe göre tavır almak zorundadır. Ancak; bu sürekli değişir, iyi ve kötü iş yıllarını, sezonları ve ayları yaratır. Sermaye, konjonktürün bu değişimine sürekli uymak zorundadır ve bunun sonucunda çok ya da az işçi çalıştırma durumundadır. Yani sermaye, pazarın en yüksek taleplerini de karşılayabilmek için çalışan işçilerin yanısıra yedekte, yeterli sayıda çalışmayan, her an elinin altında olan işgücü bulundurmak zorundadır. Çalıştırılmayan işçiler ücret almamakta, işgüçleri satın alınmayıp yedekte bulundurulmaktadır; yani işçi sınıfının bir bölümünün tüketmemesi

kapitalist üretimin ücret yasasının önemli bir parçasıdır.

Bu işsizlerin yaşantılarını nasıl sürdürdükleri sermayeyi ilgilendirmemekle birlikte, kendi yaşam çıkarlarını tehlikeye sokmama gerekçesiyle bu yedek orduyu ortadan kaldırma çabalarını red etmektedir. Bu türden bir skandalı, 1863 yılında İngiliz pamuk bunalımı ortaya koymuştu. Amerikan pamuğunun yetersizliği karşısında İngiltere'nin dokuma sanayii üretimine ara vermek zorunda kalıp yaklaşık 1 milyon işçiyi ekmeksiz bıraktığında, bu işçilerin bir bölümü açlıktan ölmemek için Avusturalya'ya göç etmeye karar vermişti. Bunlar, 50.000 işsizin göçünü gerçekleştirmek için İngiliz parlamentosundan 2 milyon sterlin istemişlerdi. İşçilerin bu talepleri karşısında bile pamuk fabrikatörleri çığlıklar atıyordu; sanayi makinasız varlığını sürdüremezmiş, işçiler ise makina gibiymiş, yani orada kalıp el altında bulunmak zorundaymışlar. Aç kalan işsizler aniden giderlerse, "ülke" 4 milyon Sterlin zarara girermiş. Parlamento bunu dikkate alarak göç fonunu reddetti ve işsizler de sermaye için yeterli yedeği oluşturmak için açlıklarıyla kaldılar. Başka uç bir örnek de, 1871'de Fransa'da yaşandı. Komün'ün düşüşünden sonra Parisli işçilere karşı mahkeme kararı olmaksızın girişilen kıyım, hem de bunların en barbarı, işçi sınıfı elitinin öldürülüşü öyle aşırı boyutlara ulaştığında, işveren çevresinde doyuma ulaşan öç duygusunun yanısıra, yedekteki "kollar"ın eksikliği sermayenin canını yakabilecek bir huzursuzluğa yol açtı. Çünkü sanayi, savaştan sonraki dönemde canlı bir kalkınmaya doğru ilerlemekteydi. Bu nedenle, birçok Parisli işveren, mahkemelerde Komün düşmanlarının takibinde ılımlı davranmaya ve çalışan elleri sermayenin kolu için kıyımın kılıcından kurtarmaya çalışıyordu.

Sermaye için yedek ordunun ikili bir işlevi vardır; birincisi, işteki olası ani genişleme için işgücünü hazır tutma, ikincisi ise işsizlerin rekabetinden dolayı çalışanların ücretlerini asgariye indirmek için bunlar üzerinde sürekli baskı oluşturma.

Marx, yedek orduyu, sermaye ve bunun yaşam koşulları için ayrı işlevleri olan dört tabakaya ayırır. En üst tabaka, en iyi meslek alanında bile sürekli varolan, periyodik işsiz sanayi işçileridir. Bu tabakada bulunan işçiler belirli bir dönem için işsiz, öteki dönemler çalıştığından dolayı, bunu oluşturanlar sürekli değişmekte; sayısı

işin gelişimine bağlı olarak inişli çıkışlı olup bunalım dönemlerinde artarken, iyi konjonktür dönemlerinde azalmakta; genelde sınai gelişimin ilerlemesi ile birlikte büyürken, hiçbir zaman yok olmamaktadır. İkinci tabaka, en az taleple pazarda görünen ve basit işçiler olarak belirli bir iş alanına bağlı olmayıp herhangi bir alanda çalıştırılmayı bekleyen, kalifiye olmayan, kırdan şehre göç eden proletaryadır. Üçüncü kategori ise, düzenli bir işi olmayan, sürekli herhangi bir iş arayan proletaryadır. Bunlar arasında en uzun iş süresini ve en düşük ücretleri bulmaktayız, bu nedenle de bu kategori sermaye için yalnızca yararlı olmayıp, aynı zamanda önceki üst tabakalar gibi vazgeçilmezdir. Bu tabaka, sanayi ve tarımda çalışanlardan fazla sayıda olup özellikle küçük zanaat ve ölmekte olan meslek gruplarındaki emekçilerden oluşmaktadır. Ev sanayisinin geniş zeminini oluşturmakta, sanayinin kulis ve resmi gösteri alanının arkasında etkili olmaktadır. Ancak; bu tabakanın yokolma ihtimali yoktur, aksine; sanayinin şehir ve kırsal alandaki artan etkisi ve doğum oranının artması sonucu büyümektedir.

Ve sonuncu olarak, yedek ordunun dördüncü tabakası, bir bölümü ile çalışabilen, bunalım dönemlerinde ilk önce işten çıkarılmak üzere iyi konjonktür dönemlerinde sanayi ya da ticarette çalıştırılmış, bir bölümü ise çalışamaz olan, sanayinin artık gerek duymadığı yaşlı işçiler, proleter dullar, yetim ve dilenci çocukları, büyük sanayinin sakatladığı kurbanlar, çalışma alışkanlığını terketmiş serseri gezginler vb. pauperlerden (*) oluşmaktadır. Bu tabaka, doğrudan lümpen proletaryaya, sosyal suçlular ve fahişelere doğru akmaktadır.

Marx'ın söylediği gibi; pauperizm işçi sınıfının sakatlar evini ve bunun yedek ordusunun ölü ağırlığını oluşturmaktadır. Tıpkı yedek ordunun sanayinin gelişiminden kaçınılmaz olarak oluştuğu gibi, bunun varlığı da yedek ordudan zorunlu ve kaçınılmaz olarak oluşmaktadır. Yoksulluk ve lümpen proletarya kapitalizmin varlık koşullarına bağlı olup onunla birlikte gelişir; toplumsal servet, işleyen sermaye ve bununla çalıştırılan işçi kitlesi ne kadar büyükse, işsizler tabakası, yedek ordu da o kadar büyüktür. Yedek ordu çalışan işçi kitlesine oranla ne kadar büyükse, yoksulluğun, pa-

* Pauper: latince, yoksul demektir. (Ç.N.)

uperizmin, sosyal suçluların en alt tabakası da o kadar büyüktür. Yani sermaye ve servetin artması ile birlikte, çalıştırılmayanların, ücretsizlerin, böylece de işçi sınıfının lazarus (*) tabakası -resmi yoksulluk- büyümektedir. Marx; bunun kapitalist gelişmenin mutlak genel yasası olduğunu söyler.

Belirttiğimiz gibi, önceki toplum biçimlerinde sürekli ve büyüyen bir işsizler tabakası yoktu. İlkel komünal toplumda herkes geçimi için gerekli olduğu kadar, bir bölümü ile doğrudan gereksiniminden, bir bölümü ile klanın, topluluğun yasal ve ahlaki baskısından dolayı çalışıyordu. Toplumun tüm üyeleri, yaşamak için ulaşılabilen araçlarla donatılmıştı. Kuşkusuz ilkel komünal toplumların yaşam standardı oldukça düşük, yaşam biçimi ise oldukça ilkeldi. Ancak; yaşamak için varolan araçların hepsi herkes içindi, günümüzdeki anlamıyla yoksulluk, toplumdaki mevcut yaşam araçlarından yoksun bırakılmak diye bir olgu bilinmiyordu. Doğa koşulları zorlaştığında, ilkel klan sık sık açlık çekmesine karşın yoksulluk toplumun yoksulluğu olup toplumun gıda maddeleri güvencedeyken, her üyenin varlığı da güvencede olduğundan bir bölüm yoksulluk içindeyken, öteki bölümün zenginlik içinde olması düşünülemezdi.

Şark ve antik kölecilikte de aynı şeyi gözlemliyoruz. Mısırlı devlet kölesi ya da Yunanlı özel köle ne kadar sömürülür ve çalıştırılırsa da, onun kıt yaşam kaynakları ile efendisinin lüks yaşantısı arasındaki fark ne kadar büyükse de, onun geçimi köle ilişkisinden dolayı güvencedeydi. Günümüzde atını ya da katırını açlıkla karşı karşıya bırakmadıkları gibi, o dönemde köleleri açlıkla karşı karşıya bırakmıyorlardı. Aynı şey ortaçağ angarya ilişkileri için de geçerliydi; köylülüğün toprağa bağlı olduğu, herkesin başkaları üzerinde efendi ya da bir efendinin hizmetkarı ya da her ikisi birden olmak zorunda olduğu, tüm feodal bağımlılık sisteminin sağlam yapısı, herkese belli bir yer veriyordu. Ve serflerin sömürüsü çok azgınca olsa bile, bunları topraklarından atma, yani gıda maddelerini ellerinden alma çabası çok yoğun olsa bile, hiçbir efendinin onları ölümle karşı karşıya bırakma hakkı yoktu, aksine angarya ilişkisi efendiyi, yangın, sel, dolu gibi felaket du-

* Lazarus: İncil'de çok yoksul bir adamın ismidir. (Ç.N.)

rumlarında fakirleşen köylüye yardım etmekle sorumlu tutuyordu. Ortaçağ'ın sonlarına doğru, feodalizmin çöküşü ve çağdaş sermayenin yükselişiyle birlikte, köylüler de bir kenara bırakılmaya başlandı. Ancak ortaçağda çalışan kitlenin varlığı az ya da çok güvence altındaydı. O dönem savaş ve büyük servet yitimlerinden dolayı toplumun bir bölümü yoksul düşmüş ve dilencilik ortaya çıkmıştı. Ancak, bu yoksulların varlığını sürdürmelerini sağlamak, toplumun bir göreviydi. Büyük Karl "Kapitularien"inde şöyle yazıyordu: "...ülkede gezen dilencilere gelince, vassallarımızın bu yoksulları ister çifliğinde, isterse de evinin içinde beslemesini ve başka bir yere dilenmeye gitmesine izin vermemesini istiyoruz." Daha sonra yoksulları misafir etmek ve bunların çalışabilir olma durumunda, iş olanağı sağlamak rahiplerin özel görevi olmuştu. Yani ortaçağda, yardıma muhtaç herkes, kendisine her evin kapısının açık olduğundan emindi. Parasız insanların beslenmesi basit bir görev olarak görülüyor ve bunlar günümüzde dilencilerde olduğu gibi aşağılanmalara maruz kalmıyordu.

Tarih, nüfusun bir bölümünün ekmeksiz ve işsiz bırakıldığına ilişkin yalnızca bir örnek sunmaktadır. Bu, daha önce değindiğimiz eski Roma çiftçilerinin topraklarından kovulup proleterlere dönüştürüldüğü durumdur. Buradaki çiftçilerin proleterleştirilmesi, büyük toprak sahiplerinin ve köle ekonomisinin yaygınlaştırılmasının doğal bir sonucuydu. Ancak bu, köle ekonomisinin ve büyük toprak mülkiyetinin varolması için zorunlu değildi. Tam tersine çalıştırılmayan Roma proleterleri toplum için bir şanssızlık, yeni bir yük olup toplum, gıda maddelerini dağıtma, büyük tahıl girişini düzenleme ve tahılda fiyatları düşürme gibi eldeki olanaklarını harekete geçirerek proleterleri ve yoksulluğu yönetmeye çalışmıştı. Sonuçta, eski Roma'daki büyük proletaryanın geçimi iyi ya da kötü biçimde doğrudan devlet tarafından sağlanmıştır.

Kapitalist meta üretimi, halkın büyük ve giderek artan bir kesiminin işsizliği, geçim kaynaklarından yoksunluğu, aynı şekilde giderek artan bir başka kesiminin doğrudan umutsuz yoksulluğu; ekonominin yalnızca bir sonucu değil, aynı zamanda zorunluluğu ve varlık koşulu olduğu, insanlık tarihindeki ilk ekonomik biçimdir. Tüm çalışan kitlenin yaşam güvensizliği ve kronik yok-

sulluk, bir bölümü ile belirli geniş tabakaların doğrudan yoksulluğu toplumun ilk kez olağan bir görüntüsüdür.

Günümüzdeki toplum biçiminin dışında başka bir biçimi düşünmeyen burjuva bilimcileri işsiz ve ekmeksizler tabakasının zorunlu varlığı ile o kadar şartlanmışlar ki, bunu Tanrı'nın istediği bir doğa yasası olarak ilan etmektedirler. Bunun üzerine İngiliz Malthus 19. yy.'ın başında insanlığın, gıda maddelerinden daha hızlı çocuk üretme alışkanlığından dolayı yoksulluğun varolduğunu anlatan, nüfus fazlalığı üzerine ünlü kuramını ortaya atmıştır.

Ancak, gördüğümüz gibi bu meta üretiminin ve meta dolaşımının basit bir sonucudur. Formel düzeyde tamamen eşitlik ve özgürlüğe dayanan bu meta yasası, tamamen mekanik olarak, yasaların ya da şiddetin karışması olmaksızın, demirden bir zorunlulukla, bir insanın ötekileri üzerine doğrudan egemenliğinin varolduğu önceki ilişkilerde bile bilinmeyen bir sosyal eşitsizliğe yol açmaktadır. Doğrudan açlık ilk kez, çalışan kitlenin yaşantısını her gün kamçılayan bir bela haline gelmektedir. Ve bu bile bir doğa yasası olarak açıklanmaktadır. Anglikan papazı Towsend 1786 yılında şunları yazıyordu: "Yoksulların belli bir dereceye kadar kayıtsız olmaları bir doğa yasası gibi görünmekte, öyle ki, topluluğun en kötü, en berbat ve en dalkavuk işlerini yapmak için sürekli birilerinin varlığı sözkonusudur. Bundan dolayı insan mutluluğunun fonu çoğalmakta, kaymak tabaka ağır çalışmaktan kurtulmakta ve daha yüksek bir mesleği rahatsız edilmeden uygulayabilmektedir. Yoksulluk yasası Tanrı'nın ve doğanın dünyada kurdukları uyumu ve güzelliği, bu sistemin simetrisini ve düzenini yok etme eğilimindedir." (*)

Başkalarının sırtından geçinen "Kaymak tabaka" unsurları, sömürü yaşantısının kendilerine sunduğu eğlenceleri her toplum biçiminde Tanrı'nın bir nimeti ve doğa yasası olarak görmüşlerdir. En büyük düşünürler bile bu tarihi yanılgıya düşmüşlerdir. Örneğin, büyük Yunan filozofu Aristoteles, İngiliz papazından birkaç bin yıl önce şunları yazıyordu: "Doğanın kendisi köleciliği yaratmıştır. Hayvanlar erkek ve dişiye ayrılmaktadır. Erkek daha mükemmel olup egemendir. Dişi daha az mükemmel olup boyun

* Marx, *Kapital I.*

eğendir. Aynı şekilde insan cinsinde de, tıpkı vücudun ruhun altında ya da hayvanın insanların daha altında olduğu gibi, ötekilerinin çok altında bulunanlar da vardır; bunlar yalnızca fiziksel iş yapabilen, daha mükemmel bir şey yaratmaktan aciz varlıklardır. Bu yaratıklar için başkalarına boyun eğmekten daha iyi bir şey olmadığından, doğa tarafından köleliğe mahkum edilmişlerdir... Köle ve hayvan arasında bu kadar büyük bir fark var mıdır? Çalışmaları birbirine benzemektedir, ancak vücutları ile bize yararlıdırlar. Bu ilkelerden hareketle, doğanın belli insanları özgürlük, ötekilerini kölelik için yarattığını, yani kölenin boyun eğmesinin yararlı ve adil olduğu sonucunu çıkarıyoruz." Yani her türlü sömürü biçimi için sorumlu tutulan "doğa" zamanla zevksizleşmiş olmalı. Çünkü; Aristoteles gibi özgür filozof ve dahileri kendi sırtlarında yükseltmek için büyük bir halk kitlesini köleliğe kadar indirgemek cazipse, günümüzdeki milyonlarca proleteri, banal fabrikatörlerin ve yağlı papazların besiliği için alçaltması daha az cazip bir hedeftir.

Buraya kadar kapitalist meta ekonomisinin işçi sınıfına ve bunun farklı tabakalarına nasıl bir yaşam standardı sunduğunu gördük. ancak; işçinin bu yaşam standardı ile genelde toplumsal servet arasındaki ilişkisi üzerine henüz birşey bilmiyoruz. Çünkü; işçiler, örneğin öncesine oranla daha fazla gıda maddesi, zengin besin, daha iyi giyime sahip olabilirler, ancak öteki sınıfın serveti bundan daha hızlı artmışsa, işçilerin toplumsal üründeki payları azalmış demektir. Yani işçinin yaşam standardı, öteki sınıfa oranla göreceli olarak düşerken bu standart mutlak alındığında, artabilir. Bir insanın, bir sınıfın yaşam standardı ancak bir toplumun o dönem ilişkileri ve öteki sınıfın yaşam standardı ile birlikte ele alındığında, doğru değerlendirilebilir. Afrika'da ilkel, yarı vahşi ya da barbar bir klan reisinin yaşam standardı, Almanya'daki sıradan bir fabrika işçisinden daha düşüktür, yani o daha basit bir evde, daha kötü bir giyimle, daha az besinle yaşamaktadır. Ancak; bu reis, klanının araç ve talebine göre daha kralca yaşamasına rağmen, Almanya'daki işçi zengin burjuvazinin lüksü ve günümüz gereksinimleri ile kıyaslandığında oldukça yoksul yaşamaktadır. Yani işçinin günümüz toplumundaki durumunu doğru değerlendirmek için, yalnızca onun mutlak ücretini, yani emek üc-

retinin hacmini değil aynı zamanda göreceli ücretini, yani emek verdiği tüm üründeki payını incelemek gerekiyor. Önceki örneğimizde, işçinin 11 saatlik işgününde ilk 6 saatinin ücretini çıkarması, yani yaşam araçları için öteki beş saatini de karşılıksız olarak kapitaliste artı-değer oluşturmak için çalışmakta olduğunu varsaymıştık. Bu örnekte işçinin yaşam araçlarının üretilmesi için altı saat emek gerektiğini şart koştuk. Aynı zamanda, kapitalistin tüm olanaklarını kullanarak, ödenmeyen emeği, artı-değeri artırmak için, işçinin yaşam standardını düşürmeye çalıştığını gördük. Şimdi ise, işçinin yaşam standardının değişmediğini, yani her zaman aynı miktarda giysi, yiyecek, mobilya vs. alabilecek durumda olduğunu varsayalım. Yani mutlak ücretin düşmediğinden hareket edelim. Ancak, tüm bu yaşam araçlarının üretimi, üretimdeki ilerlemeyle birlikte ucuzlamışsa ve daha az süre gerektiriyorsa, işçi artık ücretini çıkarmak için daha az süreye gerek duyacaktır. İşçinin hergün gerek duyduğu gıda, giysi vs. miktarının artık altı saat değil de beş saat çalışmayı zorunlu kıldığını varsayalım. Bu durumda işçi, 11 saatlik işgününde artık altı değil, yalnızca beş saat ücret almak için çalışmış olur ve ücretsiz çalışma için; kapitaliste artı-değer yaratmak için geriye altı saat kalır. İşçinin ürettiği üründeki payı altıda bir azalmış, kapitalistin payı ile beşte bir oranında artmış olur. Burada mutlak ücret düşmemiştir. Hatta, işçilerin yaşam standardı yükselebilir, yani mutlak ücret artar, diyelim ki, yüzde on, hem de yalnızca parasal ücret değil, aynı zamanda işçilerin reel yaşam araçları da artar. Ancak aynı dönemde ya da bununla beraber emeğin üretkenliği yüzde onbeş arttığında, işçinin üründeki payı, yani onun göreceli ücreti, mutlak ücretin artmasına rağmen düşmüştür. Yani işçinin üründeki payı, emeğin üretkenliğine bağlıdır. Yaşam araçları ne kadar az emekle üretilirse, onun göreceli ücreti de o kadar azdır. Giydiği gömlekler, çizmeler, bereler fabrikasyondaki ilerlemeyle birlikte öncekinden daha az emekle üretilirse, ücreti ile aynı miktarda gömlek, çizme ve bere alabilse bile, toplumsal servetten ve tüm toplumsal emekten daha az pay almaktadır. Ancak; işçinin günlük kullanımına belirli miktarda ürün ve hammaddeler girmektedir. Çünkü; yalnızca gömlek fabrikasyonu değil, aynı zamanda gömlek bezini sağlayan pamuk fabrikasyonu, dikiş makinalarını sağlayan makina sanayii,

ipliği sağlayan iplik sanayii işçinin yaşam standardını düşürmektedir. Aynı şekilde yalnızca fırıncılık alanında atılan ileri adımlar değil, aynı zamanda tahılı sağlayan Amerikan tarımı, demir ve buharlı gemilerdeki ilerlemeler vs. işçinin yaşam standardını düşürmektedir. Böylece sanayideki her teknik ilerleme, insan emeğinin üretkenliğindeki her yükseliş, işçinin geçiminin daha az masraflı olmasına yol açmaktadır. Yani işçi, işgücünün giderek azalan bir bölümünü ücretini çıkarmak, artan bir bölümünü ise kapitalist için artı-değer yarattığı karşılığı ödenmeyen emeğe harcamak zorundadır.

Tekniğin sonu gelmez bir biçimde ilerlemesi, kapitalistler için bir varlık koşulu, bir zorunluluktur. Tek tek işverenler arasındaki rekabet, bunların herbirisini ürünlerini daha ucuza, yani insan emeğinden en olası tasarrufla üretmeye zorlamaktadır. Bir kapitalist, fabrikasında yeni bir yöntem geliştirdiğinde, rekabet aynı alandaki öteki işverenleri de kendi üretim yerlerinde daha ileri bir teknik gelişmeye zorlamaktadır. Aksi durumda bunlar meta pazarından dıştalanmış olurlar. Bu gerçek kendisini, genelde elle üretim yerine makina üretimine geçişte, eski makinaların yerine giderek daha ileri tekniğe sahip yeni makinaların getirilmesinde gösteriyor. Üretimin her alanında yapılan teknik buluşlar güncelleşti. Böylece sanayideki teknik devrim, gerek üretimin kendisinde, gerekse de ulaşımda bitmeyen bir gelişim, kapitalist mal üretiminin varlık yasasıdır. Ve emeğin üretkenliğindeki her ilerleme kendisini, işçinin varlığını sürdürmesi için gerekli olan emek miktarının azalmasında göstermektedir. Yani, kapitalist üretim, işçilerin toplumsal üründeki payını azaltmaksızın ileriye bir adım bile atamamaktadır. Teknikte her yeni buluşla, makinalarda yapılan her yenilikle, üretimde ve ulaşımda buharın ve elektiriğin yeni alanlarda kullanılışıyla birlikte, işçinin üründeki payı azalmakta, kapitalistin payı ise artmaktadır. Göreceli ücret sonsuz ve aralıksız bir biçimde düşmekte, artı-değer ise; yani kapitalistlerin karşılıksız olarak işçilerden kopardıkları servet ise, aynı şekilde sonsuz bir biçimde giderek artmaktadır.

Burada da kapitalist meta üretimi ile toplumun önceki üretim biçimleri arasında derin bir çizgi görmekteyiz. Bildiğimiz gibi ilkel komünal toplumda ürün üretimden hemen sonra tüm çalışanlar ara-

sında, yani çalışmayanlar olmadığından tüm üyeler arasında eşit bir şekilde dağılmaktaydı. Kölelikte, eşitlik değil, çalışanların çalışmayanlar tarafından sömürülmesi belirleyicidir. Ancak burada çalışanın, angarya çiftçisinin emeğinin üründeki payı değil, tersine, sömürenin, efendinin çiftçiden alacağı belli miktardaki vergi ve ödemedeki payı belirlemektedir. Bunun dışında kalan ürün-emek çiftçinin payı olup, kendisi olağan şartlar altında serfliğin tüm soysuzluğu karşısında belli bir oranda kendi payını artırmak için çabasını arttırma olanağına sahiptir. Kuşkusuz, çiftçinin bu payı, aristokrasinin ve kilisenin artan vergi istemleri karşısında ortaçağın bitimine doğru giderek azalacaktır. Ancak, bunlar insanlar tarafından belirlenmiş normlar olup her ne kadar keyfi ve insanlık dışı bir tutumla konulmuş olsa bile, angarya çiftçisinin olduğu gibi onun feodal sömürücüsünün de üründeki payını belirleyen normlardır. Bunun için ortaçağ angarya çiftçisi ve serf, kendisinin omuzlarına daha fazla yük yüklediğinde ve kendisinin üründeki payı azaldığında bunu görüp hisseder. Bu nedenle de paydaki bu azalmaya karşı mücadele mümkündü ve gerçekten de mümkün olduğu her yerde, sömürülen çiftçinin kendi emek ürünündeki payının azalmasına karşı açık bir mücadele olarak başgösteriyordu.

Belirli şartlar altında bu mücadele verimli oluyordu. Burjuvazinin özgürlüğü, başlangıçta bağımlı zanaatkarların giderek kıyafet hakkı vs. gibi, feodalizmin para sızdırıcı araçlardan kurtularak geri kalan haklarını -siyasi hakları- açık bir mücadele ile elde edinceye kadar oluşmuştur.

Ücret sisteminde işçinin ürünündeki payı üzerine yasal, geleneksel ya da keyfi belirlemeler yoktur. Bu pay, emeğin üretkenliğinin derecesi, tekniğin konumu tarafından belirlenmektedir; sömürücünün herhangi keyfi bir uygulaması değil de teknikteki ilerleme işçinin payını sürekli düşürmektedir. Yani bu, işçinin ürününden giderek daha fazla pay koparan ve daha az bir miktar bırakmasını sağlayan şey görünmeyen bir güç, rekabetin ve meta üretiminin basit mekanik bir etkisidir. Bu öyle bir güçtür ki, işçinin arkasında farkedilmeksizin sessizce etki yapan ve kendisine karşı mücadele edilmesi olanaksızdır. Sömürücünün kişisel rolü, mutlak ücret, yeni reel yaşam standardı sözkonusu olduğunda gözle görülebilir. İşçinin reel yaşam standardının düşmesine yol açan ücret

düşüşü, kapitalistlerin işçilere karşı görülebilir bir suikastı olup, bunlar tarafından sendikaların etkisini gösterdiği her yerde genelde mücadele ile yanıtlanıp, uygun koşullarda geri adım attırılmaktadır. Buna karşın göreceli ücretin düşmesi, görünürde sömürücünün herhangi bir etkisi olmaksızın gerçekleşmektedir. Ve buna karşı işçilerin ücret, yani meta üretimi sistemi içinde bunu geri püskürtme ya da mücadele olanakları yoktur. Üretimin teknik ilerlemesine, buluşlara, makinaların kullanımına, buhar ve elektriğe, ulaşım araçlarındaki teknik ilerlemelere karşı işçiler mücadele verememektedir. Tüm bu ilerlemenin işçilerin göreceli ücreti üzerindeki etkisi mekanik olarak meta üretiminden ve işgücünün meta niteliğinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle en güçlü sendikalar bile göreceli ücretin hızla düşüşü karşısında acizdir. Göreceli ücretin düşüşüne karşı mücadele, artık meta ekonomisinin zemininde olmayıp bu ekonominin varlığını kökten değiştirmek üzere devrimci bir girişim, proletaryanın sosyalist hareketidir.

Bunun için kapitalist sınıf, başlangıçta karşı çıktıkları sendikalara, sosyalist mücadele başladıktan sonra ve bunlar sosyalizme karşı çıktıklarında sempati ile bakmıştır. İşçilerin Fransa'da yetmişli yıllara dek sürdürdükleri koalisyon hakkı mücadelesi sonuç vermemiş, sendikalar ağır takibata uğramıştı. Ancak, Komün ayaklanması burjuvaziyi kızıl hayalete karşı çılgınca bir korkuyla başbaşa bırakınca, kamu düşüncesinde ani bir değişim olmuştu. Başkan Gambetta'nın yayın organı "Republique Française" ve "tok cumhuriyetçilerin" egemen partisi sendikalara gözyummaya hatta bunlar için propaganda yapmaya başlamıştı. 19. yy. başlarında İngiliz işçilerine, Alman işçileri örnek olarak gösterilirken, bugün tam da tersi; İngiliz işçisi, hem alçakgönüllü olmayan, hem de bifteğini de yiyen sendikacı, örnek olarak Alman işçisine gösterilmektedir. İşçilerin mutlak ücretini artırmak için verdikleri en çetin mücadele, burjuvazinin göreceli ücreti sürekli aşağı düşürmek için kapitalizmin mekanik yasasına girişilen suikastla karşılaştırıldığında, küçük bir şey olarak göründüğü bir gerçektir.

V

Ücret ilişkisinin gösterilen tüm sonuçlarını özetlediğimizde, işçinin maddi yaşamını belirleyen kapitalist ücret yasasını anlayabiliriz. Herşeyden önce mutlak ücret ile göreceli ücret arasındaki ayrım görülmelidir. Mutlak ücret ikili biçimde ortaya çıkmaktadır; birincisi para tutarı, yani nominal ücret olarak, ikincisi ise; işçinin bu parayla elde edebileceği varolma araçlarının toplamı, yani gerçek ücret olarak. İşçinin para olarak ücreti sabit kalabilir ya da yükselebilirken, bu sırada yaşam standardı, yani gerçek ücreti bir düşüş gösterebilir. Gerçek ücretin mutlak en olarak en aza, fiziksel varlık koşullarının minimumuna düşme eğilimi, yani sermayenin, işgücüne değerinden daha düşük ödeme eğilimi vardır. Sermayenin bu eğilimine karşı ağırlığı, ancak işçi örgütleri oluşturabilmektedir. Sendikaların ana işlevi, işçi gereksinimlerinin yükselmesi ya da fiziksel yaşama koşullarının en düşük düzeyi yerine, bunların ahlaki değerinin artırılması yoluyla, yani mücadele ve karşı bir saldırı olmaksızın ücretlerin düşürülemeyeceği belirli kültürel bir yaşam standardının yaratılmasıdır. Burada sosyal demokrasinin büyük ekonomik anlamı, geniş işçi kitlesinin kültürel düzeyini ve böylece onların ekonomik gereksinimlerini siyasi ve manevi bir etkiyle artırmaktır. Örneğin bir gazeteye abone olmak, broşürleri satın almak gibi alışkanlıklar edinerek, yaşam standardı artmakta, bunun sonucunda da ücretler yükselmektedir. Bu anlamda bir ülkenin sendikaları sosyal demokrasi ile açık bir ittifaka girdiğinde, sosyal demokrasiye karşı burjuva tabakalarının da, organizasyonun eğitici etkisini ve kültürel düzeyin yükselmesini proletaryanın geniş kesimlerine taşıyacak rakip bir sendika oluşturmasına yol açacağından, sosyal demokrasinin ikili bir etkisi vardır. Böylece Almanya'da sosyal demokrasi ile işbirliği yapan bağımsız sendikaların yanısıra, çok sayıda hıristiyan, katolik ve liberal sendikaların etkisini görüyoruz. Aynı şekilde Fransa'da sosyalist sendikalara karşı, sarı sendikalar olarak bilinen sendikalar kuruluyor, Rusya'da günümüzde en çetin devrimci kitle grevleri "sarı", hükümet taraftarı sendikalar tarafından başlatılmıştır. Buna karşın İngiltere'de sendikaların sosyalizmden uzak durduğu yerde burjuvazi, proletarya tabakalarına koalisyon düşüncesini taşıma ça-

bası göstermemektedir.

Yani sendikalar, çağdaş ücret sisteminde vazgeçilmez bir organik rol oynamaktalar. İşgücü ancak sendikalar yoluyla bir meta olarak gerçek değeri ile satılma durumuna gelebilmektedir. Kapitalist meta yasası, Lassalle'nin sandığı gibi, sendikalar yoluyla ortadan kaldırılamaz, aksine bunlar yoluyla gerçekleştirilebilir. Kapitalistin sistematik olarak çaba gösterdiği işgücünü yok pahasına satın alma, sendikal eylem ile az ya da çok gerçek fiyatına çıkarılmaktadır.

Sendikalar bu işlevini, kapitalist üretimin mekanik yasalarının baskısı; yani birincisi, işçilerin çalıştırılmayan yedek ordusu ve ikincisi, konjonktürün yukarı ve aşağı hareketinin arasında yerine getirmektedir. Her iki yasa da sendikaların etkisini aşılmaz sınırlar içine koymaktadır. Sanayi konjonktüründeki sürekli değişim, sendikaları her yeni düşüşte sermayenin yeni saldırılarına karşı eski kazanımları korumaya ve her yükselişte ise düşürülmüş ücret düzeyini ancak mücadele ile uygun duruma getirmeye zorlamaktadır. Böylece sendikalar sürekli savunmaya itilmektedir. İşsizlerin yedek sanayi ordusu sendikaların etkisini alansal düzeyde daraltmaktadır. Örgütlülük ve bunun etkisi daha iyi durumda olan, işsizliğin ancak periyodik ve marksist terimle "akıcı" olduğu sanayi işçilerine hitap etmektedir. Buna karşın, kırsal alandan kentlere göç eden kalifiye olmayan tarım proletaryası ve yarı kırsal, düzensiz, kiremit fabrikasyonu, toprak işleri gibi meslekler, çalışma biçimlerinin alansal ve zamansal koşullarından ve sosyal çevreden dolayı, sendikal örgütlenmeye daha az uygundur. Sonuncu olarak, yedek ordunun geniş tabakasını oluşturan düzensiz çalışma biçimi, ev sanayisi, tesadüfi olarak çalıştırılan yoksullar, bu örgütlülüğün kapsamında değildir. Genelde, proleter tabakada sefillik ve baskısı ne kadar büyükse sendikal etkinin olasılığı o kadar azdır. Proletaryanın aşağı kesimlerinde sendikal eylemin etkisi az iken, sendikalar proletaryanın üst tabakasının ancak bir bölümünü kapsadığında bile geniştir; kazanımları, sözkonusu mesleklerde çalışan tüm işçilere yararlı olduğundan etkisi tüm tabakayı kapsamaktadır. Bunun için sendikal eylem sanayi işçilerinin üst, öncü, örgütlenmeye uygun tabakasını sefaletten çıkarıp, bütünleştirip sağlamlaştırarak proletarya içinde güçlü bir ayrımlaşma etkisi için ça-

balar. İşçi sınıfının üst ve alt tabakası arasındaki aralık böylece daha da büyümektedir. İngiltere'de olduğu ölçüde hiçbir ülkede, sosyal demokrasinin daha aşağı, zor örgütlenebilir tabakalarındaki ek kültürel etkisinin yokluğu, Almanya'dakinin tersine güçlü değildir.

Kapitalist ücret ilişkilerinde, işçiler hatta burjuvazinin kendisi ve bunun muhasebe elemanlarında bile alışkanlık haline gelmiş olan, yalnızca gerçekten çalıştırılan sanayi işçilerine ödenen ücreti dikkate almak eğilimi tamamıyle yanlıştır. Geçici olarak çalıştırılmayan kalifiye işçilerden, en derin yoksulluk ve pauperizme kadar işsizlerin tüm yedek ordusu, eşit değerli bir etken olarak ücret ilişkisi belirlemesine girmektedir. Seyrek ya da hiç çalıştırılmayanlar, sefalet içinde olanlar ve dıştalananların en alt kesimi burjuvazinin sunduğu gibi "resmi topluma" ait olanlar değil, yedek ordunun her ara halkası ve en iyi durumda olan sanayi işçileri ile canlı bir ilişki ile bağlıdır. Bu iç bağlantı, kötü ticari dönemlerde yedek ordudaki alt tabakanın aniden artması ve iyi dönemlerde ani azalmasında, ayrıca yoksullara resmi destek veren kurumlara gidenlerin sayısının sınıf mücadelesinin gelişimi ile birlikte ve böylece de proleter kitlenin kendine güveninin artması ile birlikte göreceli olarak düşmesinde sayısal düzeyde görülmektedir. Ve son olarak; çalışırken iş kazası geçirip sakatlanan ya da 60 yaşına gelmiş olma şanssızlığına sahip sanayi işçileri için % 50 şansa sahiptir. Proletaryanın en alt tabakasının yaşam şartları kapitalist yasanın aynı maddeleri tarafından belirlenmekte, yukarı ve aşağı çekilmekte ve sefaletin ve baskının farklı basamakları ile kapitalist ücret yasası tarafından kavranabilmektedir. Proletarya ancak kırsal işçilerin geniş tabakası, işsizler ordusu ve yukarıdan aşağıya tüm tabakalar ile birlikte organik bir bütün, sosyal bir sınıf oluşturmaktadır. Mutlak ücretin hareketi kavranıldığında ücret yasasının ancak yarısı anlaşılmış olur. Göreceli ücretin, emeğin üretkenliğinin ilerlemesi ile mekanik düşüş yasası, kapitalist ücret yasasını tüm etkisi ile tamamlamaktadır.

İşçi ücretlerinin, genelde gerekli yaşam araçlarının en aza düşmesi eğilimi 18 y.y.'da Fransız ve İngiliz burjuva ulusal iktisat kurucuları tarafından gözlemlendi. Ancak bunlar, asgari ücreti belirleyen bu mekanizmayı garip bir şekilde iş arayan güçlerin

arzındaki dalgalanmalarla açıklamışlardır. Bu bilimciler, işçilerin yaşamı için mutlak gerekli olarak daha fazla ücret alma durumlarında, daha sık evlenip daha fazla çocuk dünyaya getireceklerini söylemişlerdir. Bundan dolayı işgücü pazarı, sermayenin talebinden daha fazla doldurulmaktadır. Sermaye bu durumda işçiler arasındaki büyük rekabeti kullanarak ücretleri düşürmektedir. Ama ücretler yaşam için gerekli araçları sağlamaya yetmediği durumda, işçiler kitleler halinde ölüyor ve sermayenin gerek duyduğu kadar kalıncaya dek seyrekleşiyor ve böylece ücretler yine yükseliyor. Bu aşırı ölüm ve çoğalma arasındaki gel-gitler sayesinde, ücretler sürekli yaşam araçlarının asgarisine indirilmektedir. Ellili yıllara kadar ulusal ekonomiye egemen olan bu kuram, Lassalle tarafından da üstlenilmiş ve onun tarafından "demir, acımasız yasa" olarak adlandırılmıştı.

Bu kuramın zayıf noktaları kapitalist gelişimin günümüzdeki kapsamıyla ortadadır. Büyük sanayi, işlerin ateşli gidişatı ve rekabet karşısında, fazla üremeden dolayı işçilerin sık sık evlenmelerini, sonradan da fazla çocuk dünyaya getirerek bu çocukların büyüyüp, işgücü pazarında fazlalık oluşturup ücretlerin düşmesini bekleyecek durumda değildir. Ücretlerin hareketi, sanayinin nabzına uygun olduğu sanılan, sarkacın her hareketinin bir nesillik, yani yaklaşık 25 yıl süren rahat hareketine sahip olmayıp, bitmeyen titreşimli bir hareket gösterir. Öyle ki, ücret miktarına göre üremesini ayarlama olanağına ne işçi sınıfı sahiptir, ne de sanayi, talebi ile işçi sınıfının üremesini bekleyebilir. İkinci olarak sanayinin iş pazarının boyutu işçilerin doğal üremesi değil, sürekli kırsal alandan akan proletarya tabakası, zanaat ve küçük sanayiden gelen işçiler ve işçilerin kadın ve çocukları tarafından belirlenmektedir. İş pazarının fazlaca doldurulması yedek ordu kılığında sürekli bir görüntü ve çağdaş sanayinin yaşam koşuludur. Böylece ücret miktarında işgücü arzındaki değişim değil, işçi sınıfı hareketi değil, sermayenin talebindeki değişim, onun hareketi belirleyicidir. İşgücü, depoda fazla sayıda bulunan bir meta olup, sermayenin keyfine göre yüksek konjonktürde işgücünü daha fazla emerek ya da bunalımın iniltileri arasında yeniden kitlesel olarak dışarı tükürerek, iyi ya da kötü, karşılığı ödenmektedir.

Yani ücret yasasının mekanizması, burjuva ulusal ekonomisinin ya da Lassalle'nin sandığından çok daha değişik işlemektedir. Ancak, sonuç yani bunun sonucunda ortaya çıkan yapılanma, eskiden sa-

nıldığından daha kötüdür. Kapitalist ücret yasası "demirden" bir yasa olmasa da bundan daha acımasız ve gaddardır. Çünkü, çalıştırılan işçilerin ücretlerini yaşam araçlarının en azına indirgeyen öyle "elastik" bir yasadır ki, aynı dönemde çalıştırılmayan büyük bir tabaka, ince elastik bir ip üzerinde olmak ya da olmamak arasında çırpınmaktadır.

Burjuva ulusal ekonomisinin "demirden ücret yasası"nın kışkırtıcı, devrimci ortaya atılışı yalnızca başlangıçta, bunun gençlik yıllarında olasıydı. Lassalle'nin, bu yasayı Almanya'daki ajitasyonunun esası yaptığı andan itibaren, burjuvazinin uşak ruhlu ulusal ekonomistleri demirden ücret yasasından caymak, onu yanlışlamak, onun bir yanılgı olduğunu açıklamak ve lanetlemek için acele etmeye başlamışlardı. Faucher, Delitzsch, Schulze, Max Wirth gibi fabrikatörlerin bir sürü adi, ödenekli ajanı, Lassalle'ye ve demirden ücret yasasına karşı haçlı seferi başlatmışlar ve bu arada geçmişteki kendi önderleri olan Adam Smith, Ricardo gibi burjuva ulusal iktisadının öteki büyük yaratıcılarına saygısızca çamur atıyorlardı. Marx 1867'de yedek sanayi ordusunun etkisi altında kapitalizmin elastik ücret yasasını aydınlığa kavuşturup kanıtladığından beri, burjuva ulusal iktisatçılar seslerini tamamen kestiler. Bugün, burjuvazinin akademik biliminin hiçbir ücret yasası bulunmamaktadır. Bu sıcak konuyu esgeçmeyi, işsizlik üzerine bağlantısız sözcükler söylemeyi ve ılımlı, alçakgönüllü sendikalar üzerine birşeyler söylemeyi yeğlemektedirler.

Ulusal iktisadın öteki ana konusu olan kapitalistlerin karı nerden geliyor ve nasıl oluşuyor? sorusu konusunda da aynı oyun oynanmaktadır. Toplumsal servette işçinin ve kapitalistlerin payı üzerine yanıtı 18. y.y.'da ulusa iktisadın kurucuları vermektedir. Bu kurama mantıksal ve kesin hatlarıyla en açık yanıtı kapitalistlerin kârının, proletaryanın ödenmeyen emeğinden kaynaklandığını ifade eden David Ricardo vermişti.

VI

Ücret yasasını incelemeye işgücünün alım-satımı ile başlamıştık. Ancak, burada üretim araçlarına sahip olmayan bir proletarya ile bu araçlara sahip, hem de çağdaş bir şirket kurmak için yeterli ölçüde

sahip olan bir kapitalist sözkonusudur. Bunlar meta pazarına nereden geldiler. Önceki açıklamalarımızda yalnızca meta üreticisini, yani üretim araçlarına sahip olan, metayı kendileri üreten ve mübadele eden insanları gözününde bulundurmuştuk. Aynı değerdeki metaların mübadelesinde bir yanda sermaye, öte yanda tam bir yoksulluk nasıl oluşabilir? Çünkü, işgücünün alımı, tam değeriyle olsa bile, bu metanın kullanımında ödenmeyen emeğe ya da artı-değere, yani sermayenin oluşumuna yol açıyor.

Kuşkusuz; sermayenin ve eşitsizliğin oluşumu ücretli emeği ve bunun etkilerini incelediğimizde ortaya çıkmaktadır. Ancak; bunun için sermaye ve proletarya önceden varolmalıdır! Bu nedenle soru; ilk proleterler ve kapitalistler nereden ve nasıl oluştular, basit mal üretiminden ilk kapitalist üretime sıçrayış nasıl oldu? şeklinde sorulmalıdır. Başka bir deyişle, küçük ortaçağ zanaatından çağdaş kapitalizme geçiş nasıl oldu?[16]

İlk çağdaş proletaryanın oluşumu üzerine feodalizmin çöküşünün tarihi bize bir yanıt vermektedir. Çalışan kişinin ücretli işçi olarak meta pazarına çıkması için kişisel özgürlüğünü kazanmış olması gerekmekteydi. Yani, ilk koşul serflikten ve tarım vergisinden kurtulmaktı. Ancak; bu kişi, tüm üretim araçlarını yitirmiş olmalıydı. Bu, "çiftçi yatırma" yöntemi ile gerçekleşti. Toprak sahibi aristokrasi yeni çağın şafakta görünmesi ile birlikte, bu yöntem sayesinde şimdiki mülkiyetini oluşturmuştu. Köylüler binlerce yıldan beri kendilerine ait topraklardan kovuldu ve kırsal ortak arazilere egemenler tarafından el konuldu. Örneğin; İngiliz aristokrasisi bunu, ortaçağda ticaretin geniştediği ve Flander yün manüfaktürü, yün sanayisi için koyun üretiminin karlı bir iş olarak ortaya çıktığı dönemde gerçekleştirmiştir. Tarlayı koyun otlağına çevirmek için köylü yerinden yurdundan kovulmuştu. Bu "çiftçi yatırma" işi İngiltere'de 15. yy.'dan 19.yy.'a dek sürmüştür. Örneğin 1814 ve 1820 yıllarında Sutherland aristokratının topraklarından 15.000 kişi kovulmuş, bunların köyleri yakılmış ve tarlaları otlaklara dönüştürülmüş, çiftçiler yerine 131.000 koyun yerleştirilmişti. Almanya'da, Prusya aristokrasisi tarafından "özgür" proletarya yaratmak için tamamen özgür çiftçilere neler yapıldığı "Die Schlessissche Milliarde" (Silezya Milyarı) isimli Wolf tarafından yazılan broşürde anlatılmaktadır. Yaşam araçları elinden alınan, kuş kadar özgür çiftçiler ya açlıktan ölme ya da karın tokluğuna çalışma özgürlükleri ile başbaşa bırakılmışlardı.

Kapitalist Ekonominin Eğilimleri

Üretimin belirli, planlı olarak organize edildiği tüm toplum biçimlerinin -ilkel komünal toplum, köle ekonomisi, ortaçağ angarya ekonomisi- aşamalı çözülüşünden sonra meta üretiminin nasıl oluştuğunu gördük. Ayrıca, basit meta ekonomisinden, yani ortaçağın son dönemine doğru zanaata dayalı kent üretiminden; kendiliğinden, yani insanın istemi ve iradesi olmaksızın günümüz kapitalist ekonomisinin nasıl oluştuğunu da gördük. Başlangıçta şu soruyu sormuştuk: Kapitalist ekonomi nasıl varolabilir ? Bu soru, aynı zamanda bir bilim olan ulusal ekonominin temel sorusudur. Bilim bu sorumuza doyurucu bir yanıt verebilmektedir. Bu bilim, kapitalist ekonominin tamamiyle plansızlığına, her türlü bilinçli organizasyonun yokluğuna rağmen ilk bakışta olanaksız, çözülmez bir bulmaca olduğu kanısını uyandırmakla birlikte, bir bütüne uyum sağladığını ve varolduğunu göstermektedir. Şöyle ki:

Meta mübadelesi ve para ekonomisi ile tek tek üreticileri olduğu gibi, dünyanın en uzak bölgelerinin de ekonomik olarak birbiriyle bağlantısını sağlayıp tüm dünyada iş bölümünü gerçekleştirerek.

Teknik ilerlemeyi sağlayan serbest rekabet ve aynı zamanda da küçük üreticiyi proletaryaya dönüştürmekle sermayeye satın alınabilir iş gücünü sağlayarak,

Bir yandan ücretli işçilerin proleter konumlarından ve sermayenin emrinden çıkmalarını engellerken, öte yandan ödenmeyen emeğin giderek daha fazla sermayeye dönüşmesini, böylece de üretim araçlarının birikmesini ve sömürülmesini mümkün kılarak,

Kapitalist üretime her türlü genişlemeyi ve toplumun gereksinmelerine uyum sağlama yeteneğini sağlayan yedek sanayi ordusu yaratarak,

Sermayenin sürekli bir üretim dalından bir ötekine şartlı geçişini ve böylece de iş bölümünün dengesini düzenleyen kar oranını dengeleyerek,

Kör ve karmaşık üretim ile toplumun gereksinimleri arasında

bir bölümü ile güncel, bir bölümü ile periyodik bir denge sağlayan fiyat dalgalanmaları ve bunalımlarını oluşturarak,

Kapitalist ekonomi ,bu kendiliğinden biçimde, toplumun bilinçli bir müdahalesi olmaksızın oluşan ve yukarıda sıralanan ekonomik yasaların mekanik etkisi ile varolabilmektedir. Bu şekilde, tek tek üreticiler arasında her türlü bağlantının organizasyonu eksik, insanların ekonomik uğraşılarında belirli bir plan olmamasına rağmen; toplumsal üretim ve bunun tüketimle olan ilişkisi gerçekleşebilmekte, toplumun büyük bir kesimi çalıştırılabilmekte, toplumun gereksinimleri iyi ya da kötü karşılanabilmekte ve ekonomik ilerleme, yani tüm kültürel ilerlemenin zemini olan insan emeğinin üretkenliği sağlanabilmektedir.

Bunlar, her türlü insan toplumunun temel şartı olup tarihsel olarak oluşan bir ekonomik biçim bu şartları yerine getirdiği sürece kendisi de yaşar ve tarihsel bir gereklilik olur.

Ancak; toplumsal ilişkiler katı ve değişmez biçimler değildir. Bunların süreç içinde nasıl birçok değişim gösterdiğini, insanların kültürel ilerleyişinde, gelişiminde çığır açtığını, nasıl sürekli bir değişime uğradığını görmüştük. İnsan toplumunun yarı hayvani varlığından kültürün yüksek bir gelişim aşamasına, lisanın ve dinin oluşumuna, hayvan üreticiliğine, tarıma, yerleşik yaşam biçimine ve köy oluşumuna kadar refakat eden ilkel komünal toplumların ardından bu toplumların giderek çözülüşü ve toplumsal yaşamda büyük yeni atılımlar getiren antik köleciliğin ortaya çıkışı ve bunun da sonu gelmektedir. Cermenler'in Orta Avrupa'daki komünal toplumlarından antik dünyanın yıkıntıları üzerinde yeni bir biçim; ortaçağ feodalizminin zeminini oluşturan angarya ekonomisi kurulur.

Ve gelişim yeniden kesintisiz ilerlemesini sürdürür; ortaçağın feodal toplumunun bağrından şehirlerde yeni bir ekonomik ve toplumsal biçimin çekirdekleri oluşur, lonca zanaatı, meta üretimi ve düzenli bir ticaret doğar. Bunlar feodal angarya toplumunu parçalar; angarya toplumu, zanaatkar meta üretiminden dünya ticareti, Amerika'nın keşfi ve Hindistan'a deniz yolunun açılmasından doğan kapitalist üretime yer açmak için çöker.

Kapitalist üretim biçimi, tarihi ilerleme perspektifinden bakışla,

değişmez, her zaman varolacak bir toplum biçimi olmayıp, aksine kendisi de önceki toplumsal biçimler gibi yalnızca bir geçiş dönemi, insan kültürünün muhteşem gelişim merdiveninde bir aşamadır. Ve gerçekten de kapitalizmin gelişimine biraz daha yakından bakıldığında, kendi çöküşüne ve bundan da öteye gitmektedir. Şimdiye kadar kapitalist ekonomiyi olası kılan ilişkileri incelediğimize göre, onu olanaksız kılan ilişkileri de inceleme zamanı gelmiştir.. Bunun için sermaye egemenliğinin iç yasalarının yalnızca ileriki etkilerini izlememiz yeterlidir. Bunların kendisi gelişimin belirli bir aşamasında tüm temel şartlarına karşı yönelir ki, bu şartlar olmaksızın toplum varolamaz. Kapitalist üretim biçimini tüm öncekilerden ayıran şey, mekanik olarak tüm dünyaya yayılma ve yoluna çıkan her türlü eski toplum düzenlerini yoketme doğrultusundaki iç çabasıdır. İlk komünal dönemlerde dünya tarihsel incelemeye açık komünal ekonomilerle donatılmıştı. Tek tek komünal topluluk ve klanlar arasında ya hiç ya da komşu topluluklarla zayıf ilişkiler vardı. Bu türden her topluluk ya da klan içine dönük, kapalı bir yaşam sürdürüyordu ve örneğin ortaçağ Cermen komünal topluluğun kendisini *Mark,* Güney Amerika'daki eski Perulular'ın *Marca* olarak adlandırması günümüze kadar çözülmemiş bir bulmaca olup salt rastlantı değildir. Antik köleciliğin yaygınlaştığı dönemde de organizasyonda ve tek tek köle ekonomileri ve köle devletleri arasındaki ilişkilerde büyük ya da küçük benzerlikler bulunmasına rağmen, bunlar arasında ortak bir ekonomik yaşantı bulunmamaktadır. Aynı şekilde, İtalya, Almanya, Hollanda, Fransa, İngiltere vs.nin ortaçağ şehirlerinde lonca zanaatı ve bunun çözülüş tarihi, az ya da çok uyum sağlayarak yinelenmiştir. Ancak, bu genelde şehrin kendi tarihiydi. Kapitalist üretim tüm ülkelere yalnızca benzer ekonomik yapıyla değil, aynı zamanda bunları büyük tek bir kapitalist dünya ekonomisi ile bağlayarak yayılmaktadır.

Kapitalist üretim her Avrupa sanayi ülkesinde sürekli olarak küçük üreticiyi, zanaatkarı ve küçük köylüyü dıştalamaktadır. Kendisi aynı zamanda geri kalmış tüm Avrupa ülkelerini ve Amerika, Asya, Afrika, Avusturalya'daki ülkeleri, bir dünya ekonomisine doğru çekmektedir. Bu iki yolla; dünya ticareti ve sömürge fetihleri yoluyla gerçekleşmektedir. Bu iki yol 15. yy.'ın bitiminde Ame-

rika'nın keşfinden sonraki yüzyıllarda daha da yayılmış, ancak 19. yy.'da hızlı bir ivme kazanmış ve hala da yayılmaktadır. Her ikisi de -dünya ticareti ve sömürge fetihleri- el ele şöyle bir etki göstermektedir; ilk önce Avrupa'nın sanayi ülkelerini, köylü köle ekonomileri, feodal angarya ekonomileri, öncelikle ilkel komünal ekonomilere sahip eski kültür ve ekonomi biçimlerini uygulayan öteki toplumsal biçimlerle ilişkiye geçiriyor. Bu ekonomik sistemler ticarete çekilirken, hızla bozulur ve sarsılırlar. Sömürge ticareti şirketlerinin yabancı topraklarda kurulması ile ya da doğrudan fetihlerle, üretimin ve hayvan üreticiliğinin en önemli zemini olan toprak ve arazi, Avrupa devletlerinin ya da ticari şirketlerin eline geçmektedir. Böylece yerlilerin doğal gelişim göstermiş toplumsal ilişkileri ve ekonomik biçimleri her yerde yok edilmekte, halklar bir bölümü ile yok edilirken, öteki bölümü ile proleterleştirilmekte, şu ya da bu biçimde köle ya da ücretli işçi olarak, sanayi ve ticaret sermayesinin emrine verilmektedir. Afrika'da, Fransa, İngiltere, İtalya ve Almanya'ya karşı Asya'da Fransa, İngiltere, Hollanda ve ABD'ye karşı gelişen ayaklanmalarla - bu, eski, yerli toplumların yok olmalarına ve çağdaş sermaye tarafından proleterleştirilmeye karşı verdikleri çetin ve uzun bir mücadeledir- 19. yy. boyunca onyıllarca süren sömürge savaşlarının tarihi, sermayenin her yerde galip olarak çıktığı mücadelelerdir.

Bu, ilk aşamada sermayenin egemenlik alanının inanılmaz derecede genişlemesi, dünya küresindeki tüm ülkelerin karşılıklı olarak birbirlerine göre ürün alıcısı ve üreticisi olduğu, birbirleri için çalıştığı, tüm dünyayı kapsayan tek ve aynı ekonominin katılımcısı olduğu dünya pazarının ve dünya ekonomisinin büyümesi demektir.

Bunun öteki yüzü ise; dünya küresinde daha fazla insanın giderek sefilleşmesi ve bunların varlıklarının giderek daha da güvensizleşmesidir. Sınırlı üretici güçleri ve düşük refah düzeyi, ancak bunun karşısında sabit, güvenilir varlık koşullarına sahip eski komünal, köylü ya da angarya ilişkilerinin yerine kapitalist sömürge ilişkileri, proleterleşme ve ücret köleliğinin geçmesi ile birlikte Amerika, Asya, Afrika ve Avusturalya'daki halklar için çıplak sefalet, alışılmamış, dayanıma gücünün ötesinde bir iş yükü ve buna ek olarak da yaşam koşullarında bir güvensizlik oluşmuştur.

Verimli ve zengin Brezilya, Avrupa ve Kuzey Amerika kapitalizmi için yeknesak ve can sıkıcı büyük bir kahve plantasyonuna, yerli geniş kitlelerin plantasyonlarda proleterleştirilmiş ücretli kölelere dönüştürüldükten sonra, bu ücretli köleler, salt kapitalist bir olgu olan "kahve bunalımı" yoluyla, aniden uzun bir süre için işsizliğe ve açlığa bırakılmıştır. Zengin ve geniş Hindistan, onyıllarca süren ve yenilgiye uğrayan mücadeleden sonra, İngiliz sömürge politikası ile sermayenin egemenliği altına alınmış ve o zamandan beri milyonları yok eden açlık ve açlık tifüsü, Ganj Irmağı'nın periyodik misafiri olmuştur. Son yirmi yıl içinde İngiliz ve Alman sömürge politikaları ile Afrika'nın iç bölgelerindeki halklar bir bölümü ile bir bütün olarak ücretli kölelere dönüştürülmüş, bir bölümü ile de açlıktan öldürülmüş, kemikleri bölgeye yayılmıştır. Büyük Çin'deki başarısız ayaklanmalar ve açlık salgınları, bu ülkenin eski tarıma ve zanaata dayalı ekonomisinin Avrupa sermayesi tarafından çökertilmesinin bir sonucudur. Avrupa kapitalizminin ABD'ye girişine ilk önce yerli, Amerikalı kızılderililerin yokedilmesi, bunların topraklarına göç eden İngilizler'in elkoyması ve sonra da 19. yy.'ın başında İngiliz sanayisi için kapitalist ham üretim, son olarak Avrupa'lı köle tacirleri tarafından, pamuk, şeker ve tütün plantasyonlarında çalıştırılmak ve sermayenin emrine verilmek üzere Amerika'ya satılan, dört milyon Afrikalı siyahın köleleştirilmesi eşlik etmiştir.

Böylece bir ülke bir başka ülkenin, bir ırk bir başka ırkın ardından kaçınılmaz bir şekilde, teker teker sermayenin egemenliğine girer ve bununla birlikte milyonlarca insan proleterleştirilir, köleleştirilir, yaşam güvenceleri elinden alınır, kısaca sefalete itilir. Öte yandan, sermayenin bir kaç elde toplanması demek olan kapitalist dünya ekonomisinin oluşması tüm dünyada daha büyük sefaletin, dayanılmaz bir iş yükünün ve yaşam güvencesinden yoksunluğun yaygınlaşmasını beraberinde getirmekte. Kapitalist dünya ekonomisi, sermaye birikimini sağlamak için, bütün bir insanlığın sayısız özveri, acı, fiziksel ve manevi yozlaşma altında ağır işte çalışması demektir. Tüm eski ekonomi biçimlerinde tüketim amaç iken, kapitalist karın birikimini amaçlayan kapitalist üretimde bir araçtır. Sermayenin kendi kendine büyümesi, üretimin başlangıcın sonu, gerçek amacı ve anlamı olarak görünmektedir. Bu ilişkilerin

saçmalığı, kapitalist üretimin dünya üretimine dönüşmesi ile gün ışığına çıkmıştır. Kapitalist ekonominin saçmalığı dünya ekonomisi ölçeğinde, kendisi tarafından bilinçsizce yaratılan kör bir toplumsal iktidar, sermaye altında korkunç acılar içinde inleyen insanlığın gözünde doğru yerini bulmaktadır. Bütün toplumsal üretim biçimlerinin ana amacı olan toplumun emek tarafından yaşatılması ve gereksinimlerinin doyurulması yerine, üretimin insanlar için değil de kar için yapılmasının tüm dünyada bir yasa haline gelmesi ve eksik tüketimin, tüketimde sürekli güvensizliğin ve belirli bir süre tüketimsizliğin insanların büyük bir çoğunluğu için kural haline getirilmesi ile, tamamiyle başaşağı döndürülmüş bir biçimde görünmektedir.

Dünya ekonomisinin gelişimi, aynı zamanda bir başka önemli olgu olan sermayenin kendisinin üretimini de beraberinde getirmektedir. Avrupalı sermaye egemenliğinin Avrupa dışı ülkelere girişi, belirttiğimiz gibi iki aşamadan geçmektedir; ticaretin bu ülkelere girişi ile yerlilerin mübadeleye sokulması ya da bir bölümüyle yerlilerin üretim biçimlerini meta mübadelesine dönüştürme, sonra da şu ya da bu biçimde yerlilerin toprak ve arazilerine, böylece de üretim araçlarına el koyma. Böylece üretim araçları, Avrupalilar'ın elinde sermayeye dönüşürken, yerliler de proletaryaya dönüşmektedir. Bu iki aşamanın arkasından er ya da geç üçüncü bir aşama; göç eden Avrupalılar ya da zenginleştirilen yerliler tarafından sömürge ülkede kapitalist üretimin kurulması gelmektedir. İlk önce İngilizler ve öteki göçmenlerin yerleştiği, yerli kızılderililerin uzun bir savaşta yok edilmesinden sonra İngiliz ve diğer Avrupalı göçmenler ile nüfuslandırılan Kuzey Amerika'nın Birleşik Devletleri, ilk önce İngiliz sanayisine pamuk ve tahıl gibi hammadde üreten ve Avrupa'nın her türlü sanayi ürünleri alan kapitalist Avrupa'nın tamamsal, geri ülkesini oluşturmaktaydı. Birleşik Devletler daha sonra 19. yy.'ın ikinci yarısında yalnızca Avrupa'dan gelen ithalatı dışlamak değil, aynı zamanda Avrupa'da ve öteki ülkelerde Avrupa kapitalizmiyle çetin bir rekabete giren kendi sanayisini kurmuştu. Hindistan'da da aynı şekilde İngiliz kapitalizmine tehlikeli bir rakip olan yerli dokuma ve öteki sanayi oluşmuştur. Avusturalya da sömürge ülkesinden kapitalist sanayi ülkesine giden aynı yolu izlemiştir. Japonya'da ilk aşa-

mada dünya ticaretinin teşviki ile yerli bir sanayi gelişmiş ve bu durum Japonya'yı Avrupa'nın bir sömürge ülkesi olmaktan korumuştur. Çin'de, ülkenin Avrupa kapitalizmi tarafından parçalanması ve talan edilmesi, ülkenin Avrupa'lı kapitalist üretimden korunmak için Japonya'nın yardımı ile birlikte kendi kapitalist üretimini kurma çabası, süreci karmaşıklaştırmakta ve yerli halk için de çifte ve karmaşık acılar oluşturmakta. Bu şekilde yalnızca sermayenin egemenliği ve yönetimi tüm dünyaya yayılmakla kalmamakta, aynı zamanda kapitalist üretim biçimi de tüm dünyaya giderek yayılmaktadır. Ancak bununla birlikte üretimin genişleme ihtiyacı ve alanı, yani sürüm olanakları birbirleri ile giderek zorlu bir ilişkiye girmektedir. Gördüğümüz gibi kapitalist üretimin en zorunlu gereksinimi ve varlık koşulu duragan olma özelliği değil, aksine daha fazla ve hızlı yayılma zorunluluğunun bulunması, başka bir anlatımla daha büyük meta miktarının, daha büyük işletmelerde, daha iyi teknik araçlarla, daha çabuk üretilmesidir. Kapitalist üretimin bu genişleme olasılığı, dünyadaki teknik ilerleme ve bununla birlikte de üretim güçlerinin sınırı olmadığından kendi özünde hiçbir sınır tanımamaktadır. Ancak; bu genişleme ihtiyacı sermayenin kar oranlarında belirli sınırlarla karşılaşmaktadır. Üretim ve genişleme, "olağan" ortalama kar sağlandığında bir anlam taşır. Bunun mümkün olup olmaması pazara, yani ödeyebilir tüketiciler tarafından gelen talep ile, üretilen meta ve bunun fiyatı arasındaki ilişkiye bağlıdır. Bir yandan daha hızlı ve daha fazla üretim gerektiren sermayenin kar ihtiyacı, üretimin zaptedilmez genişleme isteminde, kendisine her adımda pazar sınırları oluşturmaktadır. Gördüğümüz gibi bunun sonucunda, aslında bağımsız ve sınırsız olan kapitalist üretim dürtüsü ile kapitalist tüketim sınırları arasındaki ilişkiyi periyodik olarak dengeleyen ve sermayenin devamını ve gelişimini olası kılan sınayi ve ticari krizlerin kaçınılmazlığı gündeme gelmektedir.

Ne kadar fazla sayıda ülke kendi kapitalist sanayisini geliştirir, üretimin genişleme olanağı ve gereksinimi daha büyürse, bununla orantılı olarak pazar alanlarının genişleme olanakları da o kadar az olur. Altmışlı ve yetmişli yıllarda dünya pazarında egemen kapitalist bir ülke olan İngiliz sanayisinin yaptığı sıçramalar, Kuzey Amerika'nın ve Almanya'nın İngiltere'yi dünya pazarından önemli ölçüde dıştaladıkları, son yirmi yılla karşılaştırıldığında, büyümesinin eskiye oranla çok daha yavaşladığı görülecektir. Ancak, İngiliz sanayisinin

kaderi, kaçınılmaz olarak Alman, Kuzey Amerika ve dünyadaki tüm sanayilerin gelecekteki kaderidir. Kapitalist üretim, ileriye doğru attığı her adımla durdurulamaz bir biçimde, genişlemenin ve gelişmenin giderek zorlaştığı ve yavaşladığı bir sürece doğru ilerlemektedir. Kuşkusuz, kapitalist üretim biçimi, dünyadaki tüm üretimin ancak çok küçük bir oranını belirlediğinden, henüz önünde uzun bir yol bulunmaktadır. Avrupa'nın en eski sanayi ülkelerinde bile büyük sanayi işletmelerinin yanısıra çok fazla sayıda küçük zanaat işyerleri bulunuyor ve özellikle tarımsal üretimin büyük bir kesimi kapitalist değil, köylüdür. Bunun yanısıra Avrupa'da büyük sanayinin hemen hemen hiç gelişmediği, yerli üretimin ise ağırlıkla zanaatkar ve köylü karakteri taşıdığı bir çok ülke bulunmaktadır. Sonuncu olarak, kapitalist üretim bölgeleri dağınık, küçük noktalar oluştururken, Amerika'nın kuzey bölgesinin dışında, basit meta üretimine bile geçmemiş kotalar bulunmaktadır. Kuşkusuz, Avrupa'da ve Avrupa dışında kapitalist üretim uygulamayan bu ülkelerin ve toplumsal tabakaların ekonomik yaşantıları, kapitalizm tarafından belirlenmektedir. Avrupalı çiftçi istediği kadar en ilkel parça ekonomisini uygulasın, kendisinin kapitalist büyük devletlerin ticaret ve vergi politikaları ile girdiği ilişki yoluyla, eti ve tırnağı ile büyük kapitalist ekonomi ve dünya pazarına bağımlıdır. Aynı şekilde en ilkel Avrupa dışı ülkeler, dünya ticareti ve sömürge politikaları ile Avrupa ve Kuzey Amerika kapitalizminin egemenliği altında bulunmaktadır. Aslında kapitalist üretim biçimi, heryerde tüm geri üretim biçimlerini dıştaladığı oranda, daha fazla genişleyebilecektir. Önceden belirttiğimiz gibi geneldeki gelişme de bu doğrultudadır. Yalnız bu gelişme doğrultusunda bile, kapitalizm temel bir çelişki ile karşı karşıyadır. Şöyle ki; geri üretim biçimlerinin yerini kapitalist üretim aldığı oranda, mevcut kapitalist işletmelerin genişleme ihtiyacı karşısında kar hırsı ile yaratılan pazar sınırları da o kadar daralacaktır.[11] Bir an için kapitalist gelişimin dünyada insanlar tarafından üretilen herşeyin kapitalist biçimde, yani has kapitalist özel işletmeler tarafından, büyük işletmelerde çağdaş ücretli işçiler tarafından üretilecek kadar ilerlediğini varsaydığımızda, durum daha da açıklık kazanmaktadır. Ve kapitalizmin sınırlılıkları da gün ışığına çıkmaktadır.

Yayıncının Notları

İktisat Tarihi I/II

1) 1925 yılında yayınlanan orjinal basımın birinci bölümü ("Ulusal İktisat Nedir?") bu basımda bulunmamaktadır. Söz konusu bölüm burjuva halk ekonomisinin ünlü isimlerinin (Schmoller, Sombart, vs.) geliştirdiği düşüncelerin eleştirisini içermektedir. Bu eleştiriler Rosa Luxemburg'un izlediği didaktik niyetin damgasını taşımakta ve burjuva biliminin sözde bilimcilerinin tasarılarının - ilk bakışta bile- saçmalığını kanıtladığı bir çok emprik materyal içermektedir.

2) Eski Cermen tarihine dayalı bilgiler bir bölümü ile F. Engels'in "Die Mark", "Cermenlerin İlk Tarihi" ve " Frank Dönemi" adlı yapıtlarına dayanmaktadır.

3) Rus köy topluluğunu ekonomik ve siyasi açıdan değerlendirmek için bkz. Marx "Zasuliç'e Mektuplar" ve V.I. Zasuliç'in yazdığı mektubun yanıt taslağı, ayrıca Lenin, "Rusya'da Kapitalizmin Gelişimi",

4) Morgan'm yapıtı 1877 yılında Macmillan and Co. tarafından "Ancient Society or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery through Barbarism to Civilization"adıyla yayınlanmıştır. Bu çalışmanın önemli bölümlerini Engels "Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni" adlı yapıtında eleştirel olarak incelemiştir.

Ücret Yasası

5) İşgücü, " Kapital"de doğrudan basit mal dolaşımından değil, paranın hareketin çıkış ve bitiş noktası olarak gösterildiği ve dolaşıma giren değerin çoğalması, eşit benzerlerin mübadelesi ile açıklanamayacağı G-W-G' denkleminden türetilmektedir. (bkz. Kapital, Paranın Sermayeye Dönüşümü); "Yani değişim, eşdeğerler mübadele edildiğinden değeri ile değil, metanın değerinin ödendiği, ilk aşama para-meta bağlantısındaki satın alımla olmaktadır. Yani değişim, kullanım değerinden, yani tüketimden kaynaklanmaktadır. Bir metanın tüketiminden değer yaratmak için para sahibi mübadele alanında, pazarda, kullanım değerinin değerin kaynağı olma özelliğine sahip, yani bunun kullanımının emeği cisimlendirecek, bunun için değer yaratacak bir meta bulma şansına sahip olmalıdır. Ve para sahibi, bu tür özel bir metayı gerçekten

de pazarda bulmaktadır; emek ya da iş gücünü, R.L.'un "Ve meta satıcılarının arasında da tam bir eşitlik olurdu eğer....olmasaydı" ifadesinde, meta-değer-paranın sermaye ilişkisine zorunlu geçişi, yani meta üretimi ve bundan kaynaklanan " canlı insan gücünün onun nesnel gerçeklik anlarından yalnızca öznel varlığını" ayırma bağlantısı yeterince öne çıkarılmamaktadır.

6) Sermaye ilişkisinin işleyiş koşullarının kavramsal ifadesine ilişkin; Marx, " Politik Ekonomiye Eleştiri"; "11.. bir yandan canlı iş gücünün, nesnel gerçeklik anlarından öznel varlık olarak ayrılması; bunun için de aynı oranda canlı emeğin şartlarından olduğu kadar yaşam araçlarından, gıda maddelerinden, iş gücünün kendini besleme araçlarından ayrılması; bir yandan emeğin canlı olanağının bu soyutluğu, 2. öte yanda bulunan değer ya da cisimlendirilen emek, yalnızca ürünlerin ya da değerlerin üretimi için gerekli canlı iş gücünü yeniden üretmek ya da bunu ayakta tutmak için değil, artı-emeği emmede -nesnel materyali çıkartmada- somut şartları sağlamak için yeterli oranda fazla kullanım değerlerinin birikimi olmalı; 3. iki taraf arasındaki serbest değişim ilişkisi -para tedavülü-; değişim değerlerine dayalı; aşırılar arasındaki ilişkiler, yani üreticiye yaşam araçlarını doğrudan değil, mübadeleyle ileten ve yabancı emeğe zorlukla egemen olabilen, işçinin kendisi tarafından satın alınabilen, mübadele edilebilen üretim; 4. bir taraf - emeğin somut şartlarını bağımsız, kendisi için varolan biçimlerde gösteren- değer olarak ortaya çıkma, değer belirleme, kendi kendini değerlendirme para yaratımını son amaç olarak görülmelidir, "kullanım değerlerinin doğrudan yaratılması ya da kullanılması." zorundadır.

7) Yedek Sanayi ordusu'Marx'da iş ücreti değil, "kapitalist birikimin genel yasası"nı açıklama anında gündeme gelmektedir. Bunun nedeni, işgücünün sanayi sektörünün etkilediği biçimdeki çekim ve itimi, iş gücü değerinde belirli bir an olmayıp yalnızca fiyatını etkilemekte yatmaktadır. Rosa Luxemburg'da marksist ücret kuramının temel kategorileri, buna eklenen noktalardan yeterince ayrılmamıştır.

8) İfadenin oldukça genel olmasına karşın doğru bir noktaya değinmektedir; "göreceli ücretin düşmesine karşı mücadele" sermayenin birikim yasasını tehlikeye atma eğilimini içermektedir. Olanaklarını ve etkilerini sanayi döngüsü sürecinde geliştiren mücadelenin bu biçiminde, genelde birbirleri ile karşı karşıya getirilen "ekonomik" mücadele ile "siyasi" mücadeleye geçiş yatmaktadır. Bu mücadele bugün, ücretin miktarına ilişkin olmayan, aksine iş üretkenliğinin kapitalist biçimine ilişkin taleplerde ifade edilmektedir.

9) Ne yazık ki, R.L. burjuva iktisatçılarının ücret yasasını tanımaktaki körlüklerinin gerekçelerini açıklamamaktadır. İş ücretinin biçimi, araştırmacının kapitalist üretim biçimini çözme işinde özel engeller koymaktadır; "gerek işçinin, gerekse de kapitalistin tüm hukuki düşüncelerinin, kapitalist üretim biçiminin tüm sofiliğinin, onların tüm özgürlük hayallerinin, vulger ekonominin tüm apolitik safsatalarını, gerçek ilişkiyi görünmez kılan ve tam da karşıtını gösteren bu görünüm biçimine dayanmaktadır." (Kapital I), onların hataları bu eksikliğe dayanır görünmektedir. Bkz; Yayıncının Önsözü.

10) Bunun için mutlaka bkz. Kapital I; "İlk Birikim", Kapital II; "Tüccar Sermayesinin Tarihi Üzerine", Politik Ekonominin Eleştirisi"

Kapitalist Ekonominin Eğilimleri

11) Burada, kendisinin emperyalizm kuramında da belirleyici olmuş olan kapitalizmde üretim ve pazar karşıtlıkları üzerine yanlış anlaması sözkonusudur. Bkz. R.Rosdolsky, H. Grossmann ve T. Kowalik.

ROSA LUXEMBURG

ULUSAL EKONOMİYE GİRİŞ

"Devrimci sınıf eylemliliği ve toplumsal hareketlerin bütünsel çözümlenmesinden elde edilen stratejik anlayışa yönelmesi, sosyalist örgütlenmeler için iki açıdan sorun olmaktadır. Bir yandan, hitap edilenin yakın deneyimlerinin kapitalist sistemle bağlantısının kurulması, öte yandan da örgütlenmiş işçilerin örgüt içinde eğitilmesi gerekmektedir.
Bunlara kendi sınıfının bilinçli öncü savaşçıları olarak, günlük mücadelede sınıf kardeşlerine mücadelenin doğru yolunu göstermek görevi düşmektedir. Örgütlü işçilerin eğitilmesi sol partilerde daima özel sorunlar yaratmıştır... Bilimsel sosyalizmin ana hatlarını işçilere anlaşılır biçimde sunmak, acil bir ihtiyaç olarak hissedilmiştir. Rosa Luxemburg'un SPD Parti Okulunda verdiği ve 1925 yılında Paul Levi tarafından derlenerek yayınlanan ders notları bu amaca hizmet ediyordu..."

Karl HELD

ISBN 975-344-080-4